ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

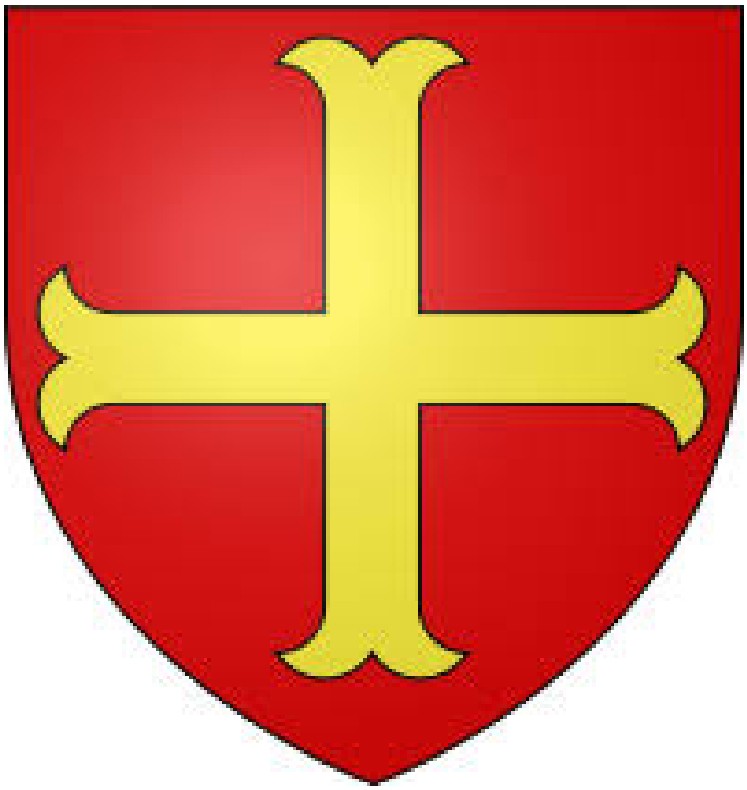
ΣΧΟΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ-ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ –ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ (Ι2010110)

ΦΡΟΥΡΙΑ ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΑΤΟΥ ΤΗΣ ΑΧΑΪΑΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Β. ΚΟΡΡΕ - ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ

ΚΕΡΚΥΡΑ 2020

Ευχαριστώ πολύ την καθηγήτρια Αικατερίνη Β. Κορρέ
και τον καθηγητή Νικόλαο Καραπιδάκη για την συνεργασία
και για την ευκαιρία που μου έδωσαν να εκπονήσω αυτή την εργασία
και να ασχοληθώ με ένα τόσο ενδιαφέρον θέμα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ……5

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ……7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Η Πελοπόννησος κατά τους λεγόμενους «σκοτεινούς χρόνους»……7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Η βόρεια Πελοπόννησος από τον 9ο έως τις αρχές του 13ου αιώνα. Εκκλησιαστικές, πολιτικές, διοικητικές και οικονομικές αλλαγές……12

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η Φραγκοκρατία στην Πελοπόννησο

3.1. Πηγές……21

3.2. Πολιτική Ιστορία……22

3.3 Εσωτερική Ιστορία

3.3.1 Διοίκηση……25

3.3.2 Εκκλησία……26

3.3.3 Πληθυσμός……27

3.3.4 Κοινωνία……29

3.3.5 Οικισμοί……32

3.3.6 Εμπόριο……35

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΦΡΟΥΡΙΑ ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΑΤΟΥ ΤΗΣ ΑΧΑΪΑΣ.....36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Φρούριο Χλεμούτσι

1.1 Ιστορικό πλαίσιο.....37

1.2 Αρχιτεκτονικά στοιχεία του φρουρίου.....42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Φρούριο Πάτρας

2.1 Ιστορικό πλαίσιο.....63

2.2 Αρχιτεκτονικά στοιχεία του φρουρίου.....68

2.3 Το κάστρο της Πάτρας μέσα από γκραβούρες εποχής.....77

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Φρούριο Ρίου

3.1. Ιστορικό πλαίσιο.....80

3.2. Αρχιτεκτονικά στοιχεία του φρουρίου.....82

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φρούριο του Αντιρρίου

Ιστορικό πλαίσιο.....88

Μεσαιωνικό Αντίρριο.....90

Το Αντίρριο στο κέντρο των διενέξεων των Τούρκων και των Ενετών.....91

Το Αντίρριο στην Επανάσταση τον '21.....92

Το Αντίρριο περί το 1876.....92

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....99

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....100

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αναφορά στον όρο «μνημεία» συνήθως φέρνει στο μυαλό αντικείμενα τα οποία έχουν δημιουργηθεί από παλαιότερους χρονικά λαούς και παράλληλα διαθέτουν σημαντική ιστορική καθώς επίσης και καλλιτεχνική αξία. Τα αντικείμενα αυτά έχουν τη δυνατότητα να δείξουν στοιχεία σχετικά με την ανάπτυξη καθώς επίσης και σε σχέση με τα αισθητικά κριτήρια μιας δεδομένης εποχής μέσα από την καλλιτεχνική ομορφιά και της πληρότητα τους. Τα αντικείμενα αυτά μπορούν να έχουν διαχρονική αναγνώριση τόσο από τους ανθρώπους εκείνου του τόπου όσο και από τους ανθρώπους που τον επισκέπτονται.

Στην πραγματικότητα τα μνημεία αυτά αφορούν κτίσματα τα οποία είναι μεμονωμένα ή ακόμα και σειρές κτισμάτων. Αυτά έχουν διασωθεί και παράλληλα έχουν καταφέρει να διατηρηθούν από μια ορισμένη προηγούμενη ιστορική χρονική στιγμή. Τα κτίσματα αυτά έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και μάλιστα ιστορικό. Παράλληλα είναι σημαντικό να ειπωθεί στο σημείο αυτό ότι όταν αναφερόμαστε στον όρο «μνημείο» μπορούμε να δηλώσουμε ένα οικοδόμημα ή και μια στήλη. Ακόμη, μπορούμε να δηλώσουμε ένα άγαλμα ή ακόμα και κάποιο άλλο γλυπτό δημιούργημα το οποίο δημιουργήθηκε προκειμένου να τιμηθεί κάποιο πρόσωπο το οποίο μπορεί να έχει πεθάνει ή δημιουργήθηκε εξαιτίας κάποιου σημαντικού γεγονότος.

Οι επιστήμονες βρίσκονται σε θέση να μπορούν να μελετήσουν τα μνημεία αυτά και να μπορούν να αντλήσουν σημαντικές πληροφορίες από αυτά. Ο απλός επισκέπτης με την σειρά του σίγουρα μπορεί να έρθει σε επαφή με το μνημείο όμως είναι αρκετά δύσκολο να καταφέρει να αποκομίσει σημαντικές πληροφορίες χωρίς καθοδήγηση. Ένα μνημείο το οποίο διαθέτει χαρακτήρα, για παράδειγμα θρησκευτικό, όπως ένας ναός ή ένα μνημείο όπως ένα ανάκτορο το οποίο διαθέτει κοσμικό χαρακτήρα βοηθάει τον επισκέπτη να καταλάβει σε βάθος τι είδους τεχνογνωσία χρειάστηκε ώστε να φτιαχτεί. Ακόμη ο επισκέπτης μπορεί να αντιληφθεί εάν το μνημείο αυτό χρειάστηκε αρκετά σημαντική οικονομική δαπάνη ώστε να δημιουργηθεί. Επιπρόσθετα, η αξία του μνημείου για την εποχή εκείνη καθώς και τα κριτήρια της εποχής αναφορικά με τον αισθητικό χαρακτήρα μπορούν να γίνουν εμφανή στον επισκέπτη.

Ακόμη, αυτός ο οποίος επισκέπτεται το μνημείο, ακόμη και αν έχει πριν το επισκεφτεί διαβάσει σχετικά με αυτό, όταν τελικά έρθει σε πραγματική επαφή με αυτό μπορεί να αντιληφθεί πλήρως της πραγματική του αξία. Κατά συνέπεια είναι φανερό ότι μόνο εάν κάποιος έρθει σε επαφή με το μνημείο θα καταφέρει με επαρκή και αποτελεσματικό τρόπο να αντιληφθεί το εύρος της αξίας και του βελησνεκούς του μνημείου.

Κατά συνέπεια, αυτός που επισκέπτεται από κοντά το μνημείο αυτό καταφέρνει να συνειδητοποιήσει την αξία του έργου, τις δυνατότητες και τα κίνητρα των ανθρώπων που δημιούργησαν το μνημείο αυτό ακόμα και εάν αυτοί έζησαν αρκετές χιλιάδες χρόνια πριν. Ακόμη, η επαφή του με το μνημείο μπορεί να αποτελέσει αφορμή ώστε ο επισκέπτης να θελήσει να μελετήσει ακόμη περισσότερο σχετικά με αυτό και να αντλήσει πληροφορίες σχετικά με το κοινωνικό, το οικονομικό και το πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο το μνημείο δημιουργήθηκε.

Συνέπεια του ανωτέρω είναι να υπάρχει μια διαχρονική αναγνώριση της αξίας και της σημαντικότητας του μνημείου και ένας σημαντικός δίαυλος ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν. Ο δίαυλος αυτός μπορεί να βοηθήσει ώστε να αξιολογηθούν σε βάθος οι ικανότητες, τα κίνητρα και οι ιδέες των ανθρώπων που δημιούργησαν τα μνημεία αυτά. Ορισμένες φορές τα μνημεία αυτά είναι τόσο σημαντικά και μεγαλειώδη ώστε δείχνουν με ενάργεια το εύρος της τεχνογνωσίας και της υλικοτεχνικής υποδομής που εκείνοι οι άνθρωποι στο παρελθόν είχαν στην διάθεση τους.

Στην εργασία αυτή θα ασχοληθούμε με το Νομό Αχαΐας, την ιστορία του και τα μνημεία του, ειδικότερα τα φρούρια, και πώς αυτά συνδέονται με την ιστορική πραγματικότητα της εποχής και γίνονται φορείς διάδοσης του παρελθόντος, δηλαδή τεκμήρια πολιτισμού.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Η Πελοπόννησος κατά τους λεγόμενους «σκοτεινούς χρόνους»

Σύμφωνα με την Αρχαία Ιστορία, οι Σκοτεινοί χρόνοι κρίνεται ότι αποτελούν μια περίοδο κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η κάθοδος των Ηρακλειδών - Δωριέων μαζί τις διαδικασίες της ανακατάταξης και της αναδιαμόρφωσης του πληθυσμού. Κατά συνέπεια, για τους μέσους χρόνους η περίοδος κατά την οποία συνέβη η κάθοδος των Σλάβων οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην ελληνική χερσόνησο φαίνεται να είναι η ίδια εποχή με την δεύτερη σκοτεινή περίοδο, η οποία συνδέεται με ολόκληρη την βυζαντινή ιστορία. Επίσης, η περίοδος που εκτείνεται μεταξύ του έκτου και του ένατου αιώνα και ανήκει στην βυζαντινή περίοδο ονομάζεται '' Σκοτεινοί χρόνοι '' ή''Σκοτεινοί αιώνες''. Αυτή η περίοδος ήταν ιδιαίτερα σημαντική προκειμένου να γίνουν αντικείμενο κατανόησης οι πολιτικές αντιθέσεις καθώς επίσης και οι κοινωνικές και επίσης οι γεωγραφικές συσσωματώσεις. Είναι σημαντικό ότι οι όποιες πληροφορίες είναι διαθέσιμες για εκείνη την περίοδο αντλούνται κατά κύριο λόγο από ορισμένες πηγές αφηγηματικού τύπου. Λίγες οι επιγραφές, λίγα τα νομίσματα, σπάνια τα μνημεία.[1] Ο 7ος αιώνας θεωρείται ότι ορίζει από τη μια πλευρά το τελικό χρονικό σημείο για την ασφαλή διαβίωση στις περιοχές των παράλιων άστεων που διέθεταν μεγάλες βασιλικές καθώς επίσης και μνημεία. Ακόμη, ορίζει το νέο ξεκίνημα της εσωστρέφειας στην περιοχή της ενδοχώρας.

Η αρχική κοιτίδα του ινδοευρωπαϊκού λαού των Σλάβων είναι ο εσωτερικός χώρος βορειοδυτικά του Εύξεινου Πόντου. Εντός αυτού του χώρου, δηλαδή ανάμεσα στον Αίμο και τον Δούναβη, τον προηγούμενο καιρό ζούσαν εκεί ορισμένοι λαοί οι οποίοι είχαν εξελληνιστεί ή είχαν καταφέρει να εκρωμαϊστούν. Σε αυτήν την περιοχή δεν επιβίωσε τίποτα από την παλαιότερη πολιτιστική παράδοση καθώς έλαβε χώρα η μετακίνηση των πληθυσμών. Όσοι μετακινήθηκαν εκεί, δηλαδή τα φύλα των

[1] Τα μολυβδόβουλα, η κεραμική και κάποια μεταλλικά αντικείμενα, όπως οι πόρπες, οι περόνες και ορισμένα εργαλεία, των οποίων η ερμηνεία δεν είναι πάντα ασφαλής.

Σλάβων, κατάφεραν να αναπτύξουν την δική τους γλώσσα καθώς και τον δικό τους πολιτισμό.

Από την πλευρά τους οι Σλάβοι, δεν κατάφεραν να τηρήσουν τις υποσχέσεις τους απέναντι στο βυζαντινό κράτος. Έτσι, δεν προστάτεψαν τα σύνορα ενώ ήρθαν σε επαφή και με τους ομόφυλους τους οι οποίοι ήταν μετά τον Δούναβη καθώς και με τους Αβάρους. Όλοι αυτοί μαζί επιχείρησαν την εισβολή τους στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία, την οποία κατάφεραν να ερημώσουν και να φτάσουν μέχρι και την Πελοπόννησο. Επομένως, για μια περίοδο κατάφεραν να κυριαρχήσουν επί ελλαδικού εδάφους. Το λαό αυτό αναφέρουν συγγραφείς, όπως ο Πλίνιος, ο Πρεσβύτερος, ο Τάκιτος και ο γεωγράφος Πτολεμαίος με το όνομα Venedi, Veneti, ενώ οι δυτικοί γείτονές τους Γερμανοί τους αποκαλούσαν Wenden.

Η έναρξη των σλαβικών επιδρομών νότια του Δούναβη ανάγεται στον 6^{ο} αιώνα. Όσον αφορά τις επιδρομές των Αβαροσλάβων στον ελλαδικό χώρο, αυτές μαρτυρούνται από τα τέλη του 6^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα από το 581. Σύμφωνα με την πηγή «Χρονικό Μονεμβασιάς» ενός άγνωστου συντάκτη[2], οι Άβαροι επέδραμαν σε μια πρώτη επίθεση και υποδούλωσαν την *Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη, Παλαιά Ήπειρο, Αττική, Εύβοια επί αυτοκράτορος Μαυρικίου (582-602). Άλλοι εγκαταστάθηκαν τότε σε δύσβατη παραλιακή περιοχή, ιδρύοντας τη Μονεμβασιάς, ενώ άλλοι έφυγαν στη Σικελία. Σε μια δεύτερη επιδρομή εφόρμησαν στην Πελοπόννησο (587/8), την κατέλαβαν, απομάκρυναν από εκεί τους Έλληνες και παρέμειναν επί 218 χρόνια. Τέλος, κατά τα επόμενα χρόνια (597) οι Άβαροι και οι Σλάβοι επιτέθηκαν κατά της Θεσσαλονίκης.

Τελικά, ο ελληνικός πληθυσμός δεν έφτασε σε επίπεδο αφανισμού. Πράγματι, οι ομάδες των Αβαροσλάβων ήταν λίγες σε αριθμό σε σχέση με τον πληθυσμό που κατάφερε να επιβιώσει. Εξαιτίας του γεγονότος ότι διέθεταν οπλική δύναμη και καθώς κατάφερναν να έχουν στην διάθεση τους σημαντικές ορεινές περιοχές κατάφερναν να επιβάλλονται στα γύρω χωριά και να τα υποχρεώνουν σε βαριά φορολογία. Συνεπώς, φαίνεται πως ήταν και παράλληλα παρέμειναν σαν ένα είδος στρατού κατοχής. Ακόμη, ορισμένες ομάδες είχαν μαζί τους κοπάδια καθώς και τις οικογένειες τους και τελικά πραγματοποιούσαν την εγκατάσταση τους εκεί. Οι

[2]Ν. Βέης, «Το περί της κτίσεως της Μονεμβασιάς Χρονικόν. Αι πηγαί και η ιστορική σημαντικότης αυτού», Βυζαντίς, 1 (1909), σσ. 57-105.

ομάδες αυτές όμως διώχτηκαν από τον στρατό των Βυζαντινών. Τελικά, στον χώρο της Ελλάδας παρέμειναν λίγες ομάδες οι οποίες ήταν μικρές και είχαν εγκατασταθεί σε ορεινές περιοχές. Θα πρέπει εδώ να επισημανθεί ότι τα αρχαιολογικά τεκμήρια της σλαβικής παρουσίας στον ελλαδικό χώρο κατά την περίοδο αυτή είναι πενιχρά και αμφιλεγόμενα, γεγονός που συνάδει με την άποψη της αφομοίωσης των επυλίδων από το γηγενές στοιχείο. Από την άποψη των οργανωτικών δομών των Σλάβων βασική μονάδα αποτελούσε μια ομάδα οικογενειών, οι οποίες σε ευρύτερες συνενώσεις σχημάτιζαν φυλές. Ως προς τις οικονομικές τους δραστηριότητες, οι πιο διαδεδομένες ήταν η γεωργία, η κτηνοτροφία, η μελισσοκομία και η αλιεία.

Στα τέλη του 8ου αιώνα τοποθετείται με βεβαιότητα η πρώτη παρουσία Σλάβων στην Πελοπόννησο, όπου τον 9ο αιώνα υπήρχαν τα σλαβικά φύλα Μηλιγγοί και Εζερίτες της Λακωνίας. Σύμφωνα με τις βυζαντινές πηγές του 10ου αιώνα οι Σλάβοι είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή της Ηλείας, της Μεσσηνίας καθώς επίσης και της Λακωνίας. Λίγο αργότερα, συνέβη το εξής: Οι Σλάβοι ξεκίνησαν να παρατηρούνται εγκατεστημένοι σε τρεις βασικές περιοχές της Πελοποννήσου και συγκεκριμένα στην περιοχή του Ταΰγετου, των Αροανίων και του Ερύμανθου. Αυτά τα σλαβικά φύλα είχαν εγκατασταθεί εκεί από του Βυζαντινούς σαν φρουροί προκειμένου να αποτρέψουν τις ιδιαίτερα συχνές πειρατικές επιδρομές στην περιοχή της Πελοποννήσου. Η προϊστορία αυτών των ομάδων είναι αρκετά σημαντική. Συγκεκριμένα, οι ομάδες αυτές διέθεταν την δική του ιδιαίτερη ταυτότητα, την δική τους γλώσσα και τις δικές του παραδόσεις. Αυτό συνέβαινε μέχρι το τέλος του 15ου αιώνα. Εκείνο το χρονικό σημείο ξαφνικά σταμάτησαν να εμφανίζονται σαν μία ιδιαιτερότητα και αντίθετα ξεκίνησαν να αφομοιώνονται με τον ελληνικό πληθυσμό.

Ως το 10ο σχεδόν αιώνα οι Σλάβοι διατηρούσαν τη δική τους θρησκεία. Έπειτα, από τον 10ο αιώνα ξεκίνησε να εκχριστιανίζονται. Τότε, ξεκίνησαν να ζουν με τα κοπάδια τους σε ορεινές περιοχές. Έπειτα, αφού υπήρξαν αρκετές εξεγέρσεις από αυτούς, οι Βυζαντινοί επιχείρησαν να τους περιορίσουν στον Ταΰγετο, τον Ερύμανθο και τον Χελμό. Τότε, όσοι πράγματι αιχμαλωτίστηκαν στην Πάτρα μετατράπηκαν σε δούλοι στον ναό του Αγίου Ανδρέα. Στις ορεινές περιοχές που είχαν καταφύγια συνέχισαν να ζουν σχηματίζοντας αγροτικές κοινότητες. Στην περιοχή του

Ερυμάνθου ζουν Μηλίγγοι και Εζερίτες όπου και οι δύο αποτελούσαν πολυπληθείς ομάδες πληθυσμού. Εκείνοι κατοικούσαν σε μικρά χώρια ή διαφορετικά σε αγροτικές κοινότητες. Αυτά τα χωριά ήταν τα Δέντρα, ο Πλάτανος, ο Καλάνος, η Καλανίστρα, του μπουά, οι Συκιές και άλλα χωρία όπως η Ρικάβα καθώς και η Χρυσοπηγή αλλά επίσης και η μονή Χρυσοποδαρίτισσας. Τα ονόματα αυτών των χωριών αποτελούν ελληνικά ονόματα.

Από την πλευρά τους οι Μηλίγγοι καθώς και οι Εζερίτες στις περιοχές που έζησαν κατάφεραν να διατηρήσουν πράγματι την κοινωνία τους σαν αμιγή φραγκική κατάκτηση. Επίσης, η κατάσταση των Σλάβων στην περιοχή της Πελοποννήσου πράγματι μεταβάλλεται ριζικά μετά την παρουσία των Φράγκων το 1204. Στην πραγματικότητα, από την στιγμή που οι Σλάβοι θέλησαν να επεκταθούν σε πεδινά καθώς και σε περιοχές κοντά στην θάλασσα, οι Φράγκοι[3] ανέπτυξαν την επιθυμία να διεκδικήσουν τα κτήματά των πρώτων. Οι Σλάβοι είχαν καταφέρει να εγκατασταθούν με τα χαρακτηριστικά των ακριτών στην Πελοπόννησο. Έχασαν τη γλώσσα τους και εκχριστιανίστηκαν μετά τον 9ο αιώνα. Ακόμη, οι Φράγκοι επιχείρησαν να υποτάξουν με πλήρη τρόπο τους Σλάβους. Όμως, στο τέλος οι Σλάβοι κατάφεραν να αφομοιωθούν σαν Έλληνες αγρότες που ήταν στην περιοχή. Εκείνη την εποχή κατάφεραν να αναπτύξουν δεσμούς με τους Έλληνες. Εκείνη η κατάσταση κατάφερε να σηματοδοτήσει και το ξεκίνημα για τον εξελληνισμό τους. Όμως, οι Μηλίγγοι και οι Εζεροί ξεκίνησαν να επαναστατούν και να εχθρεύονται τον γηγενή πληθυσμό.[4]Στο τέλος δεν οδηγήθηκαν σε φυγή μετά την ήττα τους αλλά αντίθετα έμειναν και δημιούργησαν χωριά (μόνιμες εγκαταστάσεις και όχι πια σκηνίτες).

Κατά συνέπεια, στα Κλουκινοχώρια, οι Σλάβοι ίδρυσαν την Ζαρούχλα όμως δίπλα τους διατηρήθηκαν χωριά όπως το Σόλο, η Αγία Βαρβάρα και τα Χαλκιάνικα. Επιπρόσθετα, στον Χελμό υπήρχαν Σλάβοι και διατηρήθηκαν οι παλαιότερες ονομασίες των χωριών. Ακόμη, και στην Λυκουριά και τα Κρινόφυτα συνέχισαν να υπάρχουν εγκαταστάσεις των Σλάβων. Στην πρώτη εγκαταστάθηκαν Σλάβοι στο βουνό Λιάβα. Στα Κρινόφυτα διέμεναν Σλάβοι στο βουνό Τράνη Βρύση Φάκια και κατάφεραν εκείνοι να οδηγήσουν τους Φράγκους σε φυγή. Εκεί αναμείχθηκαν με

[3]William Miller, «Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα», εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990
[4]Κ. Παπαρρηγοπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Στ΄, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήνα 1932, σσ. 66-67.

τους Σλάβους. Όταν έφυγαν από εκεί οι Φράγκοι, οι Σλάβοι ξεκίνησαν να αποκαλούνται ως Τσενέκοι, Τσεκίνοι, Τσάκαλοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Η βόρεια Πελοπόννησος από τον 9ο έως τις αρχές του 13ου αιώνα. Εκκλησιαστικές, πολιτικές, διοικητικές και οικονομικές αλλαγές

Η Πελοπόννησος, επαρχία περιφερειακή της αυτοκρατορίας από την άποψη της πολίτικης και γεωγραφικής της θέσης, δεν βρισκόταν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της κεντρικής βυζαντινής εξουσίας κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Η κατάσταση αυτή αλλάζει σημαντικά στα τέλη περίπου του 8ου αιώνα και το ενδιαφέρον εκδηλώνεται έμπρακτα: α) με την εκστρατεία, το 783, του πατρικίου και λογοθέτη του δρόμου Σταυρακίου στην Πελοπόννησο και τη νίκη του επί των Σλάβων, β) με την αποστολή του στρατηγού Λέοντα Σκληρού - λίγο μετά το 805 και την αποκατάσταση του βυζαντινού έλεγχου στην περιοχή, που επιτεύχθηκε πλήρως ως τα τέλη του 9ου αιώνα, αλλά κυρίως, γ) με την ίδρυση του αυτοτελούς θέματος Πελοποννήσου και με τις προσπάθειες ανοικοδόμησης των πόλεων και ενίσχυσης του πληθυσμού τους.

Αναλυτικότερα, την πιο σημαντική αλλαγή στο διοικητικό/πολιτικό καθεστώς της Πελοποννήσου κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο αποτέλεσε η δημιουργία του θέματος Πελοποννήσου, που μαρτυρείται στις πηγές στις αρχές του 9ου αιώνα. Ίσως, όμως, να είχε συντελεστεί ήδη από τα τέλη του 8ου αιώνα. Όπως είναι γνωστό, μέχρι τότε η χερσόνησος του Πέλοπος άνηκε στο θέμα Ελλάδος. Η αποστολή βυζαντινού στρατού με επικεφαλής στρατηγό, ο οποίος είχε την έδρα του στην Κόρινθο, πόλη που αποτελούσε, όπως και παλαιότερα, το διοικητικό και εκκλησιαστικό κέντρο της Πελοποννήσου, ισχυροποίησε τον έλεγχο των Βυζαντινών στη χερσόνησο, περιορίζοντας τις δραστηριότητες των σλαβικών φύλων. Το ενδιαφέρον της πρωτεύουσας επεκτάθηκε και στη λήψη πιο συγκεκριμένων μέτρων ανοικοδόμησης των πόλεων και δημογραφικής ανάκαμψης του πληθυσμού τους, που είχε αποδεκατιστεί από τις επιδρομές.[5]

Κατά τη διάρκεια της μέσης βυζαντινής περιόδου σημειώνονται τρεις επαναστάσεις των Σλάβων της Πελοποννήσου: συγκεκριμένα, το 805 η το 807

[5] Ν.Α. Βέης, *«Περί της κτίσεως της Μονεμβασιάς» χρονικόν. Αι πηγαί και η ιστορική σημαντικότης αυτού*, Βυζαντίς 1 (1909), σσ.57-105.Σύμφωνα με το Χρονικόν της Μονεμβασιάς, με εντολή του αυτοκράτορα Νικηφόρου Α', η Λακεδαιμονία ξανακτίστηκε και μεταφέρθηκαν σε αυτήν άποικοι από άλλες περιοχές για να ενισχύσουν τον πληθυσμό της.

επαναστάτησαν οι Σλάβοι της περιοχής έξω από την Πάτρα, και επιτέθηκαν κατά της πόλης. Κατά την επιχείρηση είχαν τη βοήθεια των Σαρακηνών, οι οποίοι την πολιορκούσαν από τη θάλασσα. με τη θαυματουργή εμφάνιση και παρέμβαση του Αποστόλου Ανδρέα, οι Σλάβοι απωθήθηκαν, ενώ οι ίδιοι με τις οικογένειες τους και όλα τους τα υπάρχοντα αφιερώθηκαν στο ναό του Αποστόλου Ανδρέα στη μητρόπολη της Πάτρας. Το 841/2, επί της βασιλείας του Μιχαήλ, γιου του Θεόφιλου, οι Σλάβοι της Πελοποννήσου επαναστάτησαν και πάλι. Εναντίον τους στάλθηκε βυζαντινός στρατός, που γρήγορα κατόρθωσε να υποτάξει όλα τα σλαβικά φύλα, έκτος από δύο, τους Μηλίγγους και τους Εζερίτες, οι οποίοι περιορίστηκαν στη νότια Πελοπόννησο. Οι δύο αυτές σλαβικές ομάδες αποτελούσαν συμπαγείς νησίδες πληθυσμού, τις «σκλαβηνίες», αυτόνομες δηλαδή διοικητικές μονάδες με δικούς τους άρχοντες, φόρους υποτελείς στην κεντρική εξουσία της Βασιλεύουσας. Αργότερα, τον 10ο αιώνα, τα σλαβικά αυτά φύλα επαναστάτησαν για τελευταία φορά. Στους αιώνες που ακολούθησαν, οι Σλάβοι παρέμειναν στις περιοχές τους χωρίς άλλες εξεγέρσεις και κατά τη διάρκεια της κατάληψης της Πελοποννήσου από τους Φράγκους πρόβαλαν αντίσταση στους Σταυροφόρους.

Οι πολιτικές και στρατιωτικές αλλαγές που πραγματοποιούνται στην Πελοπόννησο με την εδραίωση της βυζαντινής κυριαρχίας στην περιοχή, αντικατοπτρίζονται ανάγλυφα και στον εκκλησιαστικό τομέα. Η πρώτη σημαντική αλλαγή στα εκκλησιαστικά πράγματα είχε πραγματοποιηθεί αρκετά νωρίς το 732/33, η το αργότερο το 752-757 όταν ο αυτοκράτορας Λέων Γ' αποφάσισε να αποσπάσει το Ανατολικό Ιλλυρικό, την Καλαβρία και τη Σικελία από τη ρωμαϊκή Εκκλησία και να τις υπαγάγει στη δικαιοδοσία του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Όπως είναι γνωστό, η μητρόπολη Κορίνθου άνηκε στην επαρχία Αχαΐας, που υπαγόταν στο Ανατολικό Ιλλυρικό και είχε επικεφαλής το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Αξίζει να αναφέρουμε ότι στα μέσα περίπου του 5ου αιώνα, η επισκοπή Κορίνθου ήταν πρώτη στη σειρά των επισκοπών της Αχαΐας και ακολουθούσε η επισκοπή Αθηνών και αρκετές άλλες, από τις οποίες πέντε άνηκαν στον πελοποννησιακό χώρο: των Πατρών, της Λακεδαιμονίας, του Άργους, της μεγαλουπόλεως, ίσως της Τεγέας, ενώ τον 8ο αιώνα η ύπαρξη επισκοπών Τροιζήνας και Μονεμβασιάς επιβεβαιώνεται από

τη συμμετοχή των επισκόπων τους στις εργασίες της Ζ' οικουμενικής συνόδου της Νίκαιας, το 787.

Η εικόνα αυτή αλλάζει σημαντικά στις αρχές του 9ου αιώνα. Η επισκοπή Αθηνών προβιβάζεται σε μητρόπολη, ενώ στην Πελοπόννησο η μητρόπολη Κορίνθου συρρικνώνεται σε μεγάλο βαθμό, λόγω της δημιουργίας της μητρόπολης Πατρών, η οποία της αφαιρεί περισσότερη από τη μισή περιφέρειά της. Η νέα αυτή τάξη πραγμάτων στην εκκλησία της Πελοποννήσου απεικονίζεται για πρώτη φορά στα νέα εκκλησιαστικά τακτικά (Notitia 7) του πατριάρχη Νικολάου μυστικού, που χρονολογούνται στις αρχές του 10ου αιώνα.[6] Σύμφωνα με αυτά, στη μητρόπολη Κορίνθου υπάγονται επτά επισκοπές, του Δαμαλά (πρόκειται για την επισκοπή Τροιζήνας, που από το 10ο αιώνα μετονομάζεται σε Δαμαλά), του Άργους, της Μονεμβασιάς, της Κεφαλληνίας, της Ζακύνθου, της Ζημαίνας και της Μαΐνης· αργότερα (Notitia 9, 13) προστίθεται και η επισκοπή Κυθήρων (Κυθηρίας). Αντίστοιχα, στη μητρόπολη Πατρών υπάγονται πέντε επισκοπές, της Λακεδαιμονίας, της Μεθώνης, της Κορώνης, του Έλους και της Βολαίνης (δηλαδή Ωλένης). Το 12ο αιώνα (Notitia 13), στις επισκοπές που υπάγονται στη μητρόπολη Πατρών προστίθενται και οι νεοεμφανιζόμενες στα τακτικά επισκοπές Αμυκλείου, Μορέου και Κερνίτζης.

Γίνεται λοιπόν φανερό, ότι η νεοϊδρυθείσα μητρόπολη Πατρών είχε υπό την εξουσία της το μεγαλύτερο γεωγραφικά τμήμα της Πελοποννήσου, αφού από τις επισκοπές που άνηκαν στη μητρόπολη Κορίνθου, οι δύο αφορούσαν νησιά του Ιονίου. Πρέπει όμως να επισημανθεί, ότι η μητρόπολη Κορίνθου βρισκόταν σε υψηλότερη τάξη στην εκκλησιαστική ιεραρχία από αυτήν των Πατρών, ενώ στη δικαιοδοσία της ανήκαν οι περιοχές με τα μεγαλύτερα οικιστικά κέντρα. Σύμφωνα με την εκκλησιαστική/γεωγραφική αυτή διαίρεση της Πελοποννήσου στη μητρόπολη Κορίνθου παρέμειναν οι επισκοπές που ήταν υπό τη βυζαντινή κυριαρχία κατά τη διάρκεια του 7ου και 8ου αιώνα, ενώ στη μητρόπολη Πατρών υπήχθησαν όσες σταδιακά απελευθερώνονταν από το βυζαντινό στρατό. Πάντως, όπως προκύπτει από την περίπτωση της φορολόγησης του θέματος Πελοποννήσου στο πρώτο μισό του 10ου αιώνα, και οι δύο μητροπόλεις ανήκαν στην ίδια φορολογική κλίμακα.

[6] J. Darrouzès, *Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Παρίσι 1981.

Οι εξωτερικοί κίνδυνοι που απειλούν τη χερσόνησο κατά τους τέσσερις αιώνες της βυζαντινής κυριαρχίας που ακολούθησαν, μέχρι την άφιξη των Σταυροφόρων, προέρχονται είτε από το βορρά, με επιδρομές των Βουλγάρων, είτε από τη θάλασσα με τις πειρατικές επιδρομές των Αράβων πρώτα, και των Νορμανδών αργότερα. Πιο αναλυτικά: α)στην ξηρά, επιδρομές Βουλγάρων κατά των ελληνικών εδαφών της αυτοκρατορίας μαρτυρούνται τον 9ο και το 10ο αιώνα. Στην Πελοπόννησο φαίνεται πως εισβάλλουν στις αρχές του 10ου αιώνα, ενώ προηγουμένως είχαν φθάσει μέχρι τον ισθμό της Κορίνθου, χωρίς να επιχειρήσουν να τον διαβούν. μία τελευταία επιδρομή τους γίνεται στα τέλη του ίδιου αιώνα, οπότε και αποκρούονται στην Κόρινθο από το βυζαντινό στρατό και β) τη θάλασσα, η ισχυρή παρουσία των Αράβων στη μεσόγειο, μετά την κατάκτηση της Κρήτης το 827 και της Σικελίας λίγο αργότερα, έχει ως αποτέλεσμα παράλια της Πελοποννήσου να υφίστανται τις συνέπειες επαναλαμβανόμενων πειρατικών επιδρομών. Ταυτόχρονα, τα λιμάνια της χρησιμεύουν ως βάσεις –αγκυροβόλια– και ως σταθμοί ανεφοδιασμού του βυζαντινού στόλου στις διάφορες πολεμικές επιχειρήσεις του εναντίον τους. μετά το 872, οι Άραβες λεηλάτησαν τα δυτικά παράλια της Πελοποννήσου, τη Μεθώνη, την Πύλο, την Πάτρα και τα χωριά κοντά στην Κόρινθο. Για να τους αντιμετωπίσει στάλθηκε βυζαντινός στόλος με ναύαρχο τον πατρίκιο Νικήτα Ωορύφα, ο οποίος όταν έφθασε στο λιμάνι των Κεγχρεών, αντί να ακολουθήσει τη συνηθισμένη διαδρομή, να κάνει δηλαδή το γύρο της χερσονήσου και να περάσει από το Μαλέα και το Ταίναρο, κατά τη διάρκεια της νύχτας πέρασε τα πλοία του από το δίολκο της, επιτέθηκε εναντίον των Αράβων και κατόρθωσε να τους αποκρούσει. Λίγο αργότερα, κατά τη διάρκεια επιδρομής Αράβων της Αφρικής κατά της Μεθώνης, ο βυζαντινός στόλος με επικεφαλής το Νασάρ τους υπέταξε και ο ναύαρχος αφιέρωσε στο ναό της Μεθώνης τα πλοία και τα λάφυρα που είχε συγκεντρώσει. Στα τέλη του 9ου αιώνα ή στις αρχές του 10ου αιώνα, οι Άραβες επέδραμαν κατά της Μονεμβασιάς, εισήλθαν στο ναό των Αγίων Κύρου και Ιωάννου, των Αναργύρων και αιχμαλώτισαν πολλούς κατοίκους. Οι επιδρομές τους μειώνονται μετά την ανάκτηση της Κρήτης από τους Βυζαντινούς, άλλα κυρίως μετά τα τέλη του 10ου αιώνα, ωστόσο δεν έπαψαν τελείως.

Τέλος, το 1147, οι Νορμανδοί, με επικεφαλής το βασιλιά τους Ρογήρο, κατά τη διάρκεια ναυτικών πολεμικών επιχειρήσεων σε βυζαντινά εδάφη, επέδραμαν κατά της Πελοποννήσου. Πολιόρκησαν τη Μονεμβασιά, χωρίς να κατορθώσουν να την καταλάβουν, ενώ λεηλάτησαν την πόλη της Κορίνθου και κατέλαβαν τον Ακροκόρινθο. Αποχωρώντας, αφαίρεσαν την εικόνα του Αγίου Θεοδώρου από τον ομώνυμο ναό της πόλης και πήραν μαζί τους πολλούς αιχμαλώτους. Οι αποκρύψεις πολλών νομισματικών «θησαυρών» στην πόλη, κατά τη διάρκεια της επιδρομής, φανερώνουν και το μέγεθος του νορμανδικού κινδύνου.

Στο εσωτερικό της Πελοποννήσου αρχίζει από τα τέλη του 9ου αιώνα, άλλα κυρίως από το 10ο αιώνα, μία νέα περίοδος, αυτή τη φορά ομαλότητας και οικονομικής ευρωστίας, η οποία θα διαρκέσει ως τις παραμονές της λατινικής κατάκτησης. Οι Σλάβοι είτε εκχριστιανίζονται, είτε απωθούνται, όπως είδαμε, και νέα εκκλησιαστικά μνημεία που οικοδομούνται φανερώνουν ότι η χριστιανική θρησκεία έχει επικρατήσει πλήρως στη χερσόνησο. Η νέα διοικητική αλλαγή που πραγματοποιείται στο πρώτο μισό του 11ου αιώνα, η ένωση δηλαδή των δύο θεμάτων Ελλάδος και Πελοποννήσου σε ένα, με έδρα τη Θήβα, πιστοποιεί με τον πιο σαφή τρόπο ότι στον ελλαδικό χώρο στο πολιτικο-διοικητικό επίπεδο έχει επικρατήσει σχετική ηρεμία. Το καθεστώς αυτό θα διατηρηθεί μέχρι τη φραγκική κατάκτηση.

Η ηρεμία αυτή επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι η Πελοπόννησος γίνεται πόλος έλξης μοναχών και κοσμικών που, αναχωρώντας από την πατρίδα τους εξαιτίας εχθρικών επιδρομών, βρίσκουν καταφύγιο στη χερσόνησο. Για παράδειγμα, ο όσιος Λουκάς ο Στειριώτης από τη Στερεά Ελλάδα κατεβαίνει και μονάζει για δέκα χρόνια σε περιοχή έξω από την Κόρινθο, ενώ ο Ηλίας ο Νέος έρχεται από την Ιταλία, η οποία πλήττεται από αραβικές επιδρομές και εγκαθίσταται σε μονή λίγο έξω από τη Σπάρτη.

Στα μεγάλα αστικά κέντρα η ζωή παίρνει πλέον κανονικούς ρυθμούς, που βοηθούν στην αναδιοργάνωση και στην ανάπτυξή τους. Έτσι, σε δύο από αυτά, τη Λακεδαιμονία και το Άργος, παρατηρούνται αλλαγές και στο εκκλησιαστικό καθεστώς. Πρώτη η επισκοπή Λακεδαιμονίας, το 1082/3, και έναν αιώνα περίπου αργότερα, το 1189, η επισκοπή Άργους, προβιβάζονται σε μητροπόλεις.

Η σχετική ηρεμία και η οικονομική ευημερία αντικατοπτρίζονται σε όλες τις δραστηριότητες των κατοίκων της Πελοποννήσου: οικονομικές, εμπορικές, καλλιτεχνικές. Τα προϊόντα της πελοποννησιακής γης είναι κυρίως το λάδι, το κρασί και το σιτάρι. Έχει βρεθεί κατά τις ανασκαφές, σημαντικός αριθμός ελαιοτριβείων, ληνών, αρτοποιείων κ.ά., που φανερώνουν τις ασχολίες των Πελοποννησίων. Άλλα επαγγέλματα που ασκούσαν οι μεταβυζαντινοί κάτοικοι της χερσονήσου ήταν ναυτικοί, κογχυλευτές (αλιείς δηλαδή και βαφείς πορφύρας), χαρτοποιοί, έμποροι, οικοδόμοι, εργάτες κατεργασίας μεταξιού, βαφείς υφασμάτων κ.ά. Ακόμη, τα πολλά βιοτεχνικά εργαστήρια κεραμικής, υαλουργίας και μεταλλοτεχνίας που υπήρχαν, κυρίως στις μεγάλες πόλεις, φανερώνουν ότι πολλοί ασχολούνταν με αυτές τις δραστηριότητες. Στα επαγγέλματα πρέπει να προστεθούν, έκτος από τους οικοδόμους, οι ζωγράφοι και οι μαρμαράδες, συχνά ανώνυμοι, που έχτιζαν και διακοσμούσαν τα πολλά και σημαντικά εκκλησιαστικά μνημεία της περιόδου. Ένδειξη για τη σχετικά καλή οικονομική κατάσταση του πληθυσμού της Πελοποννήσου αποτελεί ακόμη, η εξαγορά εκ μέρους του τον 10ο αιώνα, της υποχρέωσης της «στρατείας», αντί σημαντικού χρηματικού ποσού και παροχής ίππων.

Το εμπόριο της Πελοποννήσου τόσο με την Κωνσταντινούπολη όσο και με τη Δύση, διεξάγεται κυρίως από τους θαλάσσιους δρόμους. Η χερσόνησος διαθέτει σημαντικά λιμάνια σε όλη την έκταση της : στη βόρεια ακτή υπάρχουν από την αρχαιότητα τα δύο λιμάνια της Κορίνθου, το Λέχαιο και οι Κεγχρεές, που αποτελούσαν τους κυριότερους εμπορικούς κόμβους μεταφοράς προϊόντων και προς Ανατολή και προς δύση. Στην ανατολική ακτή βρίσκονται το Ναύπλιο, ο Ιέραξ και η Μονεμβασιά. Στη νοτιοδυτική τα δύο λιμάνια της Κορώνης και της Μεθώνης, λίγο βορειότερα η Πύλος. Στο βορειοδυτικότερο σημείο είναι κτισμένη η Πάτρα, το λιμάνι της οποίας αποτελεί τον πρώτο σταθμό των προερχόμενων από την Ιταλία και τη Σικελία πλοίων που προσεγγίζουν τη χερσόνησο, στην πορεία τους προς την Ανατολή.

Εμπορικές σχέσεις της Πελοποννήσου με ξένους, κυρίως Ιταλούς, παρατηρούνται σε όλη τη διάρκεια της μέσης βυζαντινής περιόδου. Στη Λακεδαιμονία μαρτυρείται -ήδη από τα τέλη του 10ου αιώνα - η παρουσία εμπόρων

από την Άκουιλα, ενώ από τον 11ο αιώνα και μετά, στην Κόρινθο πυκνώνουν οι επαφές με Ιταλούς εμπόρους. Οι εμπορικές συναλλαγές είναι πιο στενές με τους Βενετούς, οι οποίοι με αλλεπάλληλα χρυσόβουλα των βυζαντινών αυτοκρατόρων αποκτούν το προνόμιο ελεύθερης εμπορίας σε αρκετές παράλιες περιοχές της αυτοκρατορίας. Από την Πελοπόννησο, στο καθεστώς αυτό ανήκουν η Πάτρα, η Μεθώνη, η Κορώνη, η Κόρινθος, το Άργος, το Ναύπλιο, η Λακεδαιμονία και τα Καλάβρυτα. Η προσπάθεια των Βυζαντινών για τον περιορισμό των προνομίων αυτών το 1171, επί βασιλείας του Μανουήλ Κομνηνού, είχε δοθεί εντολή να αιχμαλωτιστούν οι βένετοι υπήκοοι που εμπορεύονταν στη Λακεδαίμονα και να δημευτούν οι περιουσίες τους και είχε ως αποτέλεσμα την αντίδραση των Βενετών. Οι τελευταίοι, επιτέθηκαν με τα πλοία τους κατά διαφόρων περιοχών, μεταξύ των οποίων και της Μεθώνης. Τελικά, το 1198, τα προνόμια τους ανανεώθηκαν και πάλι. Πολλοί έμποροι φαίνεται ότι δεν συναλλάσσονται απλώς στις πόλεις, άλλα έχουν εγκατασταθεί εκεί, όπως μαρτυρούν τα μνημεία που έκτισαν σε αυτές· δεν είναι συμπτωματική η μνεία ύπαρξης λατινικών μοναστηριών, αφιερωμένων στον άγιο Νικόλαο, στην πόλη της Κορίνθου και της Λακεδαιμονίας.

Τέλος, ενδεικτική για την οικονομική κατάσταση της Πελοποννήσου την περίοδο αυτή, είναι η μελέτη της κυκλοφορίας του χρήματος. Πράγματι, τα νομίσματα που φέρνουν στο φως οι ανασκαφές σε όλες τις περιοχές της χερσονήσου, τόσο τα μεμονωμένα, όσο και οι «θησαυροί», τα νομίσματα που κυκλοφορούν στον πελοποννησιακό χώρο είναι στην πλειονότητα τους χάλκινα, φανερώνουν ανάκαμψη και σταθερή ανοδική τάση. Η διακίνηση του νομίσματος παρατηρείται, όπως είναι φυσικό, κυρίως στις πόλεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Κορίνθου, όπου τα νομίσματα που έχουν βρεθεί ανέρχονται σε αρκετές χιλιάδες. Οι επιδρομές δεν φαίνεται να μειώνουν σημαντικά τις οικονομικές δραστηριότητες, αφού και μετά από μία μικρή κάμψη που παρατηρείται εξαιτίας των επιδρομών των Νορμανδών, στο δεύτερο μισό του 12ου αιώνα, η κυκλοφορία των νομισμάτων είναι σταθερή. Η περιορισμένη χρονικά σύσταση των περισσότερων «θησαυρών» δηλώνει μία δραστήρια οικονομία.

Το 10ο αιώνα, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο Περί Θεμάτων έργο του,[7] αναφέρει την ύπαρξη σαράντα πόλεων στο θέμα Πελοποννήσου, από τις

[7] Costantino Porfirogenito, *De Thematibus*, εκδ. A. Pertusi, Βατικανο 1952 (φωτοτ. ανατ. 1967).

οποίες ονομαστικά μνημονεύονται πέντε: η Κόρινθος, η Σικυών, το Άργος, η Λακεδαιμονία και η Πάτρα. Πολύ αργότερα, στα μέσα του 12ου αιώνα, ο άραβας γεωγράφος Edrisi, που επισκέφθηκε την περιοχή, αναφέρει δεκατρείς σημαντικές πόλεις, μεταξύ των οποίων αναγράφονται η Κόρινθος, η Πάτρα, η Μεθώνη, η Κορώνη, η Λακεδαιμονία, η Μονεμβασιά, το Άργος, το Ναύπλιο. Αρκετές από τις υπόλοιπες παραμένουν ακόμη αταύτιστες.

Οι βυζαντινές πόλεις της Πελοποννήσου διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: 1) σε αυτές που είναι κτισμένες επάνω σε αρχαιότερες: πρόκειται για την Κόρινθο, την Πάτρα, το Άργος, τη Λακεδαιμονία, το Δαμαλά, το Νίκλι και 2) σε αυτές που εμφανίζονται για πρώτη φορά την περίοδο αυτή και χαρακτηρίζονται ως πόλεις-φρούρια: πρόκειται για την Μονεμβασιά, την Καρυούπολη, το φρούριο Μάνης.

Όσον αφορά στην Πάτρα, τη δεύτερη, μετά την Κόρινθο, μητροπολιτική έδρα της Πελοποννήσου, είναι ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της χερσονήσου, και το πρώτο στο οποίο σταθμεύουν τα πλοία που έρχονται από την Ιταλία. μετά την περιπέτεια των σλαβικών και αραβικών επιδρομών κατά της πόλης, το 805, η οποία και σώθηκε με τη βοήθεια του Αποστόλου Ανδρέα, κατά την παράδοση που αναπαράγουν οι ιστορικοί, η πορεία της είναι ανοδική, ενώ το φρούριο, κέντρο άμυνας της, πρέπει να ενισχύθηκε μετά τις επιδρομές αυτές. Ως αποτέλεσμα της πράξης αυτής, στην Πάτρα επιστρέφουν οι κάτοικοί της, που κατά τη διάρκεια των «σκοτεινών χρόνων» είχαν μεταναστεύσει στα Δέμενα της Σικελίας, ενώ ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α' αποσπά την επισκοπή Πατρών από τη μητρόπολη Κορίνθου, και ανυψώνοντας την σε μητρόπολη της δίνει έξι επισκοπές, στην ουσία όμως, το μεγαλύτερο γεωγραφικά τμήμα της Πελοποννήσου. Λόγω της ηρεμίας που επικρατεί στην περιοχή, στην Πάτρα φθάνουν για να αποφύγουν τις επιδρομές που απειλούν την πατρίδα τους διάφοροι γνωστοί άνδρες της εποχής, όπως ο Αθανάσιος, μετέπειτα επίσκοπος Μεθώνης, και άλλοι. Όπως είναι γνωστό, στην Πάτρα γεννήθηκε και ο Αρέθας Καισαρείας. Σύμφωνα με τον Βενιαμίν Τουδέλας, το εβραϊκό στοιχείο της πόλης ήταν σημαντικό. Το εμπόριο της Πάτρας γίνεται, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, κυρίως με τη Δύση. Οι νέοι θαλάσσιοι δρόμοι, που χαράσσονται από τον 11ο αιώνα, καθώς και η κυριαρχία των Βενετών σε αυτούς, πλήττουν τις εμπορικές δραστηριότητες της. Υπάρχουν, όμως, μαρτυρίες ότι

ανθούσε η βιοτεχνία υφασμάτων. Τα λίγα μεσοβυζαντινά κτίσματα που σώζονται, περιορίζονται στη σύγχρονη πόλη και στην περιφέρεια της.

Τέλος, ας σημειωθεί ότι στον πελοποννησιακό χώρο παρατηρείται έξαρση του μοναχικού βίου κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο, με μεγαλύτερη έμφαση στον 11ο και 12ο αιώνα. Πράγματι, στους αιώνες αυτούς ιδρύονται στην περιοχή πολλά μοναστήρια, ενώ παρατηρείται η ύπαρξη και αρκετών ασκηταρειών. Τα περισσότερα μοναστήρια εντοπίζονται στο βόρειο, ανατολικό και νότιο τμήμα της Πελοποννήσου, ενώ στη δυτική πλευρά είναι, συγκριτικά, λιγότερα.

Συνοψίζοντας όσα εκτέθηκαν παραπάνω, παρατηρεί κάνεις ότι οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, συνίστανται σε σημαντικές αλλαγές τόσο στον πολιτικό και διοικητικό τομέα, με τον έλεγχο της περιοχής από την κεντρική εξουσία, όσο και στον εκκλησιαστικό, με τη δημιουργία δύο μητροπόλεων και την εξισορρόπηση της δικαιοδοσίας τους στη χερσόνησο. Παράλληλα, οι αλλαγές στη διάρθρωση των πόλεων χαρακτηρίζονται από την απεξάρτησή τους από τον ιστό της αρχαίας και της πρωτοβυζαντινής πόλης, τον περιορισμό της έκτασής τους και τη συγκέντρωση των δραστηριοτήτων τους γύρω από το φρούριο.

με την πάροδο του χρόνου, ο έλεγχος της κεντρικής εξουσίας στις επαρχίες εξασθενεί όλο και περισσότερο. Η στάση των κοσμικών και στρατιωτικών αξιωματούχων που στέλνονταν από την Κωνσταντινούπολη ως εκπρόσωποι της στο θέμα Ελλάδος και Πελοποννήσου, και των οποίων η κυριότερη έγνοια ήταν η είσπραξη των φόρων, είχε ως αποτέλεσμα, οι κάτοικοι του ελλαδικού χώρου να δυσανασχετούν κατά της Βασιλεύουσας. Ως επακόλουθο της κατάστασης αυτής θεωρείται η ενδυνάμωση στα τέλη του 12ου αιώνα διαφόρων τοπικών αρχόντων και η προσπάθεια αυτονόμησής τους.

Η άφιξη των σταυροφόρων, μετά το 1204/5, καθώς και οι αλλαγές και μεταμορφώσεις που συνέβησαν κατά τη διάρκεια και μετά την κατάληψη της χερσονήσου από αυτούς, σηματοδοτούν την έναρξη μίας νέας περιόδου, αυτής της μεσαιωνικής Ιστορίας της Πελοποννήσου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η Φραγκοκρατία στην Πελοπόννησο

3.1 Πηγές

Οι πηγές που μας πληροφορούν για την περίοδο αυτή είναι η Partitio terrarum Imperii Romaniae,[8] δηλαδή ο κατάλογος της διανομής των βυζαντινών εδαφών από τους Σταυροφόρους, που σώζεται σε πολλά αντίγραφα και έχει μελετηθεί από αρκετούς ιστορικούς. Η πληρέστερη διπλωματική έκδοση έγινε από τον καθηγητή A. Carile. Από τις ελληνικές αφηγηματικές πηγές μεγάλης ιστορικής σημασίας είναι το Χρονικόν του Μορέως.[9] Πρόκειται για ιστορικό κείμενο, που αφηγείται τη φραγκική κατάκτηση και σώζεται σε τέσσερις παραλλαγές, μία έμμετρη γραμμένη στην ελληνική και τρεις πεζές διασκευές στη γαλλική, στην αραγωνική και στην ιταλική γλώσσα. Πιθανότατα γράφτηκε το 14ο αιώνα από ανώνυμο συγγραφέα, του οποίου ο πατέρας ήταν Φράγκος και η μητέρα Ελληνίδα. Πολύτιμες πληροφορίες προσφέρουν επίσης τα ιστορικά έργα των Βυζαντινών συγγραφέων Γεωργίου Παχυμέρη, Νικηφόρου Γρήγορα, Νικήτα Χωνιάτη και Γεωργίου Ακροπολίτη.[10]

Από τις δυτικές αφηγηματικές πηγές αξιολογότερες είναι η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης (La conquête de Constantinople) του Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου[11] και η Ιστορία (Istoria del regno di Romania) του βενετού Marino Sanudo Torsello.[12] Για την κατανόηση του φεουδαρχικού δικαίου της Πελοποννήσου είναι απαραίτητη η μελέτη των λεγόμενων Ασσιζών της Ρωμανίας,[13] (πρόκειται για τον νομικό κώδικα ο οποίος βρισκόταν σε ισχύ στις φραγκοκρατούμενες περιοχές. Ο κώδικας αυτός καθόριζε τις φεουδαρχικές σχέσεις) που καταγράφτηκαν στην Πελοπόννησο από ανώνυμο συγγραφέα και έχουν υποστεί επιδράσεις από τις Ασσίζες των Ιεροσολύμων και το ρωμαϊκό δίκαιο. Στοιχεία για το σύστημα

[8] G. Tafel, G. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehungen auf Byzanz und die Levante*, τομ. 1, Βιέννη, *Aus der kaiserlich-königlichen hof und Staatsdruckerei*, 1856 , σσ. 444-501. Ant. Carile, "Partitio terrarum imperii Romanie," *Studi veneziani*, VII (1965), σσ. 125-305.

[9] *Το Χρονικόν του Μορέως.* Το ελληνικόν κείμενον κατά τον κώδικα της Κοπεγχάγης μετά συμπληρώσεων και παραλλαγών εκ του Παρισινού, εκδόσεις Π. Π. Καλονάρος, Αθήνα 1940.

[10] Nicetae Choniatae, *Eistoria*, εκδ. I. A. Van, τομ. A', Βερολίνο 1975 (CFHB, 11). A. Heisenberg, *Georgii Acropolitae Opera*I, Leipzig 1903.

[11] Jean Longnon — *Geoffroy de Villehardouin: Histoire de la conquête de Constantinople.* [suivie de] *De ceux qui se croisèrent et comment le marquis de Montferrat devint leur seigneur par Robert de Cléry,* 1981.

[12] M. Sanudo Torsello, *Istoria di Romania*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2000.

[13] G. Recoura, *Les Assizes de Romanie*, Παρίσι 1930.

γαιοκτησίας μας δίνουν τα έγγραφα που εξέδωσαν οι ιστορικοί J. Longnon, P. Topping και Ch. Perrat.[14] Η οικονομική ζωή της εποχής τεκμηριώνεται με τη μελέτη των εμπορικών συνθηκών του Βυζαντίου με τη Βενετία που δημοσίευσαν οι ιστορικοί G. L. F. Tafel – G. M. Thomas.[15] Σε ό,τι αφορά τις σχέσεις της Βενετίας με τις κτήσεις της στην Πελοπόννησο, τη διοίκηση, τη φορολογία, τη γεωργία και το εμπόριο σημαντική πηγή αποτελούν τα έγγραφα που εξέδωσαν ο Fr. Thiriet και ο Κ. Σάθας.[16] Για τη μελέτη των κτήσεων της Βενετίας, Μεθώνη και Κορώνη, σώζεται και συμβολαιογραφικό υλικό. Πρόσφατα εκδόθηκαν από τον A. Nanetti οι πράξεις πέντε νοταρίων που αναφέρονται και στις δύο πόλεις.[17]

Εκτός από τις γραπτές πηγές σώζεται κατά χώραν πολύτιμο αρχαιολογικό υλικό, όπως μνημεία (κάστρα, εκκλησίες, μοναστήρια), αλλά και μεμονωμένα ευρήματα, όπως νομίσματα του νομισματοκοπείου της Γλαρέντζας, κλπ.

3.2 Πολιτική Ιστορία

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους, το 1204, σηματοδότησε την αφετηρία εξελίξεων και στην Πελοποννησιακή χερσόνησο. Σύμφωνα με τον κατάλογο της οριστικής κατανομής των εδαφών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Partitio terrarum Imperii Romaniae), το μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου είχε παραχωρηθεί στη Βενετία. Η υπόλοιπη Πελοπόννησος δεν αναφέρεται στην Partitio γιατί βρισκόταν —από τις αρχές του 13ου αιώνα— κάτω από την εξουσία του Λέοντα Σγουρού, ο οποίος είχε καταλάβει το Ναύπλιο, το Άργος και την Κόρινθο.

Ο Βονιφάτιος Μομφερρατικός, στον οποίο είχαν κληρωθεί οι περιοχές από τη Θεσσαλονίκη ως την Κόρινθο και το Άργος ανέλαβε την επιχείρηση της κατάκτησής του και με τη βοήθεια του Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου και του Γουλιέλμου

[14] Ch. Perrat-J. Longnon, *Actesrelatifs à la Principauté deMorée, 1289-1300,* Παρίσι 1967.
[15] G. L. Fr. Tafel – G. M. Thomas, *Urkunden zur ÄlterenHandels-und Staatsgeschichte der RepublikVenedig mitbesonderer Beziehung auf Byzanzund dieLevante,* τ. Β' (1205-1255), Βιέννη 1856, τ.Γ(1256-1299)Βιέννη1857, φωτοτ. ανατ. Αμστερνταμ 1964.
[16] Κ. Ν. Σάθας, *μνημείαΕλληνικήςΙστορίας*, τ. 1-6, Παρίσι 1880-1884. *Thiriet F., Délibérations des Assemblée vénitiennesconcernan laRomanie,* τ. 1-3, Παρίσι 1966-1971.
[17] A. Nanetti, *Documenta Veneta CoroniMethoni. Rogata Euristica ecritica documentaria pergli auli capitales Communis Veneciarum (secoliXIVeXV)*, τ. 1: *Documentata a presbiterisetnotarii castellanorum cappellani rogata*, μέρος πρώτο, Αθήνα 1999.

Σαμπλίτ, μέχρι το 1209, είχαν θέσει υπό τον έλεγχο τους τη δυτική, νότια και κεντρική Πελοπόννησο.

Έτσι, στην Πελοπόννησο το 1205 ιδρύθηκε το Πριγκιπάτο της Αχαΐας με έδρα την Ανδραβίδα και επικεφαλής το Γοδεφρείδο Βιλεαρδουίνο. Το 1209 ρυθμίστηκαν οι σχέσεις των Φράγκων με τη Βενετία, η οποία σύμφωνα με την Partitio διεκδικούσε τμήμα της Πελοποννήσου. Οι Βενετοί κράτησαν την περιοχή από τον κόλπο του Ναβαρίνου ως το λιμάνι τη Ασίνης, τη Μεθώνη, την Κορώνη και εξασφάλισαν εμπορικά προνόμια στις πόλεις και στα λιμάνια του Πριγκιπάτου.

Από το 1209 έως το 1278 το Πριγκιπάτο διοικούσε η οικογένεια των Βιλεαρδουίνων. Το 1246 πρίγκιπας έγινε ο Γουλιέλμος Βιλεαρδουίνος, ο οποίος προχώρησε στην κατάληψη της Τσακωνιάς, της περιοχής του Ταΰγετου, δηλαδή των μόνων εδαφών που δεν είχαν κατακτηθεί από τους Φράγκους, καθώς και της Μονεμβασιάς. Οι άρχοντες της Μονεμβασιάς, Μαμωνάς, Δαιμονογιάννης και Σοφιανός παρέδωσαν την πόλη και ο πρίγκιπας Γουλιέλμος, αναγνωρίζοντας τα προνόμιά τους, τους παραχώρησε εδάφη στα Βάτικα. Όμως, μετά τη μάχη της Πελαγονίας (1259), αναγκάσθηκε να παραχωρήσει τα κάστρα της Μονεμβασιάς , της μεγάλης Μαΐνης και του Μυστρά στους Βυζαντινούς. Τα κάστρα αυτά αποτέλεσαν τον πυρήνα του Δεσποτάτου του Μορέως και σταθερή βάση των Ελλήνων στην Πελοπόννησο.

Ο πρώτος βυζαντινός διοικητής, ο Καντακουζηνός, που στάλθηκε στην Πελοπόννησο για να άρχει στα εδάφη της Λακωνίας, εγκαταστάθηκε στη Μονεμβασιά. Αργότερα, η βυζαντινή εξουσία μεταφέρθηκε στο κάστρο του Μυστρά, όπου και παρέμεινε καθ'όλη τη διάρκεια της ζωής του Δεσποτάτου του Μορέως.

με τη Συνθήκη του Βιτέρμπο (1267) η Ηγεμονία της Αχαΐας πέρασε στα χέρια του βασιλιά της Νεαπόλεως Καρόλου Α΄ Ανδεγαυού, εγκαινιάζοντας την ανδεγαυική κυριαρχία στην Πελοπόννησο, η οποία διατηρήθηκε από το 1278 έως το 1383. Στα μέσα του 14ου αιώνα εγκαταστάθηκε στην Ηλεία η φλωρεντινή οικογένεια των Ατσαγιόλι, στην οποία αργότερα δόθηκε ως φέουδο και η περιοχή της Κορίνθου. Όλη αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από αστάθεια.

Οι συνεχείς πόλεμοι με τους Φράγκους στην Πελοπόννησο, υποχρέωσαν τον αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνό να στείλει στο Μοριά το γιο του Μανουήλ ως

δεσπότη. Έτσι, δημιουργήθηκε το Δεσποτάτο, πιο αυτόνομο από πριν, αλλά και πιο στενά συνδεδεμένο με την Κωνσταντινούπολη και το βυζαντινό αυτοκράτορα. Κατά τη διάρκεια της μακράς δεσποτείας του Μανουήλ (1348-1380), ο τόπος γνώρισε ηρεμία και σχετική ευημερία. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος έστειλε με στρατό το γιο του Θεόδωρο, που τελικά πήρε τη θέση των Καντακουζηνών στην πρωτεύουσα του Δεσποτάτου. Η περίοδος της δυναστείας των Παλαιολόγων στο Μυστρά χαρακτηρίζεται από τη στενότερη σχέση του Δεσποτάτου με την πρωτεύουσα, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την επέκταση του Δεσποτάτου σε ολόκληρη σχεδόν την Πελοπόννησο. Το Δεσποτάτο, παρά του εσωτερικού και εξωτερικού κινδύνου που αντιμετωπίζει, την ποικιλία της πληθυσμιακής σύνθεσης, που οξύνει συχνά τα προβλήματα, κατόρθωσε να διατηρήσει τον ελληνικό του χαρακτήρα και τον πρωτεύοντα και κυρίαρχο ρόλο του στον πολιτικό και πνευματικό τομέα.

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ενδιαφέρθηκε πολύ για το Δεσποτάτο και την κατασκευή του τείχους του Εξαμιλίου στην Κόρινθο. Παρόλα αυτά δεν απέτρεψε την επίθεση των Τούρκων στο Μυστρά το 1423 και την αιχμαλωσία πολλών κατοίκων. Επί δεσποτείας του Θεοδώρου Β΄ Παλαιολόγου (1407-1443), οι Φράγκοι ηγεμόνες δεν μπόρεσαν να αντισταθούν στις πιέσεις των Βυζαντινών και μέχρι το 1432 η Πελοπόννησος (εκτός από τις βενετικές κτήσεις της Μεθώνης, της Κορώνης, του Ναυπλίου και του Άργους) ανήκε πάλι στους Έλληνες. Τότε ιδρύεται ένα δεύτερο Δεσποτάτο με έδρα τη Γλαρέντζα, όπου εγκαταστάθηκε ο αδελφός του Θεοδώρου, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Το 1430 ιδρύθηκε και το τρίτο Δεσποτάτο του Μοριά, με έδρα τα Καλάβρυτα και δεσπότη το Θωμά Παλαιολόγο. μετά από αλλεπάλληλες εσωτερικές διαμάχες και ιδεολογικές διαφωνίες μεταξύ των δεσποτών, στις 30 Μαΐου 1460, ο Μυστράς παραδόθηκε στου Τούρκους, οι οποίοι στη συνέχεια κατέλαβαν και τις βενετικές κτήσεις: το 1463 το Άργος, το 1500 τη Μεθώνη και την Κορώνη και το 1540 το Ναύπλιο και τη Μονεμβασιά.

Κατά την περίοδο αυτή η Πελοπόννησος απαντά στις πηγές με τα ονόματα, Πελοπόννησος, Αχαΐα και μορέας. Οι Φράγκοι, σε αντίθεση με τους βυζαντινούς συγγραφείς που χρησιμοποιούσαν τον όρο Πελοπόννησος, υιοθέτησαν τους όρους Αχαΐα και μορέας. Έτσι, η Πελοπόννησος ονομάστηκε Πριγκιπάτο της Αχαΐας.

Παράλληλα στη λαϊκή γλώσσα επικράτησε το τοπωνύμιο μορέας, το οποίο εμφανίζεται στις πηγές από το 13ο έως το 15ο αιώνα.

3.3 Εσωτερική Ιστορία

3.3.1 Διοίκηση

Ο Βιλεαρδουίνος ασχολήθηκε με την οργάνωση και τη διανομή των φέουδων, ενώ ειδική επιτροπή ανέλαβε τη συγκρότηση ενός φεουδαρχικού κατάστιχου. Η φραγκοκρατούμενη Πελοπόννησος διαιρέθηκε σε 12 βαρονίες:

1. Της Άκοβας (κοντά στη σημ. Δημητσάνα) με 24 φέουδα.
2. Της Καρύταινας με 22 φέουδα.
3. Της Πάτρας με 24 φέουδα.
4. Του Πασσαβά (στο Λακωνικό κόλπο) με 4 φέουδα.
5. Της Βοστίτσας, (σημ. Αιγίου), με 8 φέουδα.
6. Των Καλαβρύτων με 12 φέουδα.
7. Της Χαλανδρίτσας (νότια τη Πάτρα) με 4 φέουδα.
8. Τη Βελίγοστης (στην Αρκαδία) με 4 φέουδα.
9. Του Νικλίου με 6 φέουδα.
10. Του Γερακίου (δυτικά του Πάρνωνα) με 6 φέουδα.
11. Της Γρίτσενας (περιοχή Λάκκων, στη Μεσσηνία) με 4 φέουδα.
12. Της Καλαμάτας και Αρκαδίας (Κυπαρισσία) που ήταν φέουδα του Βιλλεαρδουίνου.

Παράλληλα οι βενετικές κτήσεις οργανώθηκαν ως εξής: Η Μεθώνη και η Κορώνη αποτέλεσαν το 1320 ενιαία διοίκηση (regimen) με δύο καστελάνους. Στη Μονεμβασιά και στην Πύλο τοποθετήθηκε ρέκτορας (Πρόκειται έναν Βένετο αξιωματούχο ο οποίος είχε τόσο πολιτικά όσο και στρατιωτικά καθήκοντα) καθώς επίσης και καστελάνος (πρόκειται για τον διοικητή του φρουρίου, ο οποίος ήταν υπεύθυνος σχετικά με τη συντήρησή του καθώς επίσης και για τη φύλαξη όλων των κρατουμένων), ενώ στο Άργος και στο Ναύπλιο αρχικά ρέκτορες και καπιτάνοι και στη συνέχεια βάιλος και καστελάνοι. Την Πάτρα, τέλος, διοικούσε podestà (διοικητής τομέα).

Εντελώς διαφορετική ήταν η διοικητική οργάνωση του Δεσποτάτου του Μορέως, η οποία διαιρείται σε δύο περιόδους. Από το 1262 έως το 1349 τα βυζαντινά εδάφη της Πελοποννήσου διοικούνταν, ως επαρχία του Βυζαντινού κράτους, από τις «κεφαλές», δηλαδή διοικητές διορισμένου από την αυτοκρατορική αυλή. Από το 1349 έως την άλωση από τους Τούρκους, η Πελοπόννησος παραχωρήθηκε από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες σε μέλη της βασιλικής οικογένειας που διοίκησαν με τον τίτλο του δεσπότη.

3.3.2 Εκκλησία

Σε ό,τι αφορά την εκκλησιαστική οργάνωση, αρχικά ιδρύθηκαν 7 λατινικές επισκοπές, που υπάγονταν στην αρχιεπισκοπή Πάτρας. Όταν κατακτήθηκε και η Κόρινθος το 1210, η εκκλησία της τελευταίας ορίστηκε ως δεύτερη μετά την Πάτρα αρχιεπισκοπή. Η οργάνωση αυτή όμως δεν τηρήθηκε και με την πάροδο του χρόνου η λατινική εκκλησία οδηγήθηκε σε αλλαγές, που εξυπηρετούσαν τις νέες ανάγκες. Γι' αυτό πολλές επισκοπές, χωρίς περιουσία και λατινικό πληθυσμό, καταργήθηκαν ή ενώθηκαν με άλλες πιο εύπορες. Έτσι στα μέσα του 13ου αιώνα στην αρχιεπισκοπή της Πάτρας υπάγονταν οι επισκοπές Ωλένης, Μεθώνης, Κορώνης, Κεφαλλονιάς και Ζακύνθου, ενώ στην αρχιεπισκοπή της Κορίνθου υπάγονταν οι επισκοπές Άργους και Λακεδαίμονος. Οι καθολικοί ιερείς στους οποίους είχαν δοθεί εδαφικές εκτάσεις, εκτός από τα οικονομικά προνόμια, είχαν και δικαστικές αρμοδιότητες. Γη είχε παραχωρηθεί επίσης και στα καθολικά τάγματα, όπως των Φραγκισκανών, των Δομινικανών, των Κιστερκιανών, των Αυγουστίνων κ.ά. Οι ορθόδοξοι ιερείς, από το άλλο μέρος, διατήρησαν τις ιδιοκτησίες τους, αλλά πέρασαν στη χαμηλότερη κοινωνική βαθμίδα, ως απλοί καλλιεργητές. Κατέβαλλαν έγγειο φόρο, το ακρόστιχο, (ήταν βυζαντινής προέλευσης και επρόκειτο για τον ετήσιο έγγειο φόρο ο οποίος καταβαλλόταν από τους αγρότες στον κύριό τους) ήταν όμως απαλλαγμένοι από προσωπική εργασία.

με την ανακατάληψη εδαφών από τους Βυζαντινούς, μειώθηκε η δικαιοδοσία της λατινικής εκκλησίας στη νοτιοανατολική Πελοπόννησο. Ιδρύθηκε από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγο η μητρόπολη Μονεμβασιάς, ενώ με χρυσόβουλο του 1301, ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Παλαιολόγος της παραχώρησε

και τις επισκοπές Μεθώνης, Κορώνης και Ζεμενού, αν και οι δύο πρώτες ανήκαν στους Λατίνους. Το 1395, όταν η Κόρινθος ανακτήθηκε από τους Βυζαντινούς, ο μητροπολίτης Κορίνθου διεκδίκησε τις επισκοπές Μαΐνης και Ζεμενού, που πριν από τη Φραγκοκρατία ανήκαν στη μητρόπολή του. Άρχισε έτσι μία διαμάχη μεταξύ των δύο μητροπόλεων για τις δύο επισκοπές χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα. Φαίνεται όμως ότι η γεωγραφική θέση είχε συμβάλει στη σιωπηλή λύση του προβλήματος. Έτσι, η μεν επισκοπή Μαΐνης παρέμεινε στη μητρόπολη Μονεμβασιάς, ενώ η επισκοπή Ζεμενού στη μητρόπολη Κορίνθου. Στις βενετικές κτήσεις είχε επιτραπεί η παρουσία ορθοδόξων επισκόπων πλάι στους καθολικούς. Βέβαια, η Βενετία περιόριζε τις ελευθερίες των ορθοδόξων επισκόπων, οι οποίοι όφειλαν να κατοικούν έξω από την πόλη.

3.3.3 Πληθυσμός

Η πληθυσμιακή σύνθεση της πελοποννησιακής χερσονήσου κατά την περίοδο που ακολουθεί τη φραγκική και έως την τουρκική κατάκτηση, παρουσιάζεται με επιγραμματικό τρόπο σε ένα κείμενο των αρχών του 15ου αιώνα, όπου αναφέρεται ότι στην περιοχή κατοικούν Πελοποννήσιοι, δηλαδή αυτόχθονες, Λακεδαίμονες (δηλαδή κάτοικοι του βυζαντινού Μυστρά), Σλαβίνοι (δηλαδή απόγονοι των παλιών Σλάβων), Ιλλυριοί (δηλαδή Αλβανοί), Ιταλοί (δηλαδή Λατίνοι εν γένει), Αιγύπτιοι (δηλαδή Τσιγγάνοι), καθώς και Ιουδαίοι (δηλαδή Εβραίοι). Πάντως, σίγουρο μπορεί να θεωρηθεί ότι η Πελοπόννησος έχει υποστεί κατά την εποχή αυτή σημαντική μείωση του πληθυσμού, λόγω των πολέμων με τους Φράγκους, της πειρατείας, των διαφόρων επιδημιών, της γενικότερης ανασφάλειας, καθώς και των εσωτερικών συγκρούσεων.

Παρά τη φραγκική κατάκτηση, η περιοχή διατήρησε από πλευράς πληθυσμιακής σύνθεσης, τον προέχοντα ελληνικό χαρακτήρα που παρουσίαζε και κατά τους προηγούμενους αιώνες. Εκτός από τους αναφερόμενους αυτόχθονες Πελοποννήσιους, τους κατοίκους του βυζαντινού Μυστρά, μαρτυρούνται οι Τζάκωνες και οι Μανιάτες, εγκατεστημένοι σε απομακρυσμένα, ορεινά και δυσπρόσιτα μέρη της πελοποννησιακής χερσονήσου, όπως η Κυνουρία και η Μάνη. Η αναφορά, εξάλλου, στους Σλαβίνους, σχετίζεται άμεσα με την παρουσία στην

περιοχή απογόνων των παλαιών Σλάβων, οι οποίοι κατοικούσαν, σύμφωνα με το Χρονικό του Μορέως, στο ζυγό των Μελιγών, δηλαδή στις πλαγιές του Ταΰγετου.

Επίσης, η παρουσία των Αλβανών στην Πελοπόννησο βεβαιώνεται για πρώτη φορά κατά τον 14ο αιώνα, όταν ο δεσπότης Θεόδωρος Α΄ (1383-1394) επέτρεψε την εγκατάστασή τους στην περιοχή, με σκοπό, όχι μόνον την ενίσχυση του πληθυσμού, που συνεχώς μειωνόταν, αλλά και τη χρησιμοποίηση τους εναντίον εξωτερικών και εσωτερικών επιβουλών. Οι Αλβανοί στελεχώνουν κυρίως το στρατό, αλλά εγκαθίστανται και σε περιοχές έρημες με σκοπό την καλλιέργεια της γης, κυρίως στην Αρκαδία, στη Μεσσηνία και στην Αργολίδα, όπου ζούσαν ως νομάδες ή πάροικοι, έξω από τις μεγάλες πόλεις και τα χωριά. Οι πόλεμοι που εκδηλώνονται τα τελευταία χρόνια του Δεσποτάτου και η αντίσταση των Βενετών, είχαν ως συνέπεια τη βαθμιαία μείωση του αλβανικού στοιχείου στην Πελοπόννησο και την εγκατάσταση του στη Σικελία και στην Ιταλία.

Το λατινικό στοιχείο, που ήταν αριθμητικά πολύ περιορισμένο στην Πελοπόννησο, πριν από τη φραγκική κατάκτηση, στη συνέχεια αυξήθηκε σημαντικά, ενώ οι επαφές Ελλήνων και Λατίνων έγιναν ακόμη περισσότερο συχνές. Από τις επιμειξίες των Λατίνων με τους Έλληνες προήλθε μία καινούργια γενιά Ελληνολατίνων, που ονομάζονται Γασμούλοι. Πολλοί Γασμούλοι μεταφέρθηκαν από το Μιχαήλ Η΄ τον Παλαιολόγο στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό την αύξηση του πληθυσμού της.

Οι αναφερόμενοι στο κείμενο Αιγύπτιοι της Πελοποννήσου, είναι οι Τσιγγάνοι, που μαρτυρούνται στην περιοχή ήδη από το 14ο αιώνα. Οι Τσιγγάνοι εγκαθίστανται —σχεδόν την ίδια εποχή με τους Αλβανούς— σε ελληνικές περιοχές, όπως η Ήπειρος, η Κέρκυρα και η Πελοπόννησος. Τους βρίσκουμε στην Πάτρα, στο βενετοκρατούμενο Ναύπλιο περί τα τέλη του 14ου αιώνα, αλλά κυρίως στη Μεθώνη, όπου ζούσαν έξω από την πόλη και ασχολούνταν με τη σιδηρουργία.

Τέλος, σημαντικές εβραϊκές κοινότητες αναπτύσσονται στην Πελοπόννησο κατά την περίοδο αυτή. Η μετατόπιση του κέντρου βάρους, οικονομικού και πολιτικού, από την ανατολική προς τη δυτική ακτή τη χερσονήσου από το 13ο αιώνα και μετά, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση εβραϊκού πληθυσμού σε οικισμούς, όπου η εβραϊκή παρουσία ήταν πολύ μικρή ή ανύπαρκτη κατά τη βυζαντινή περίοδο.

Ακμαίες εβραϊκές κοινότητες μαρτυρούνται στην Κόρινθο, στην Ανδραβίδα, πιθανότατα στη Γλαρέντζα, κυρίως στις βενετικές κτήσεις της Μεθώνης και της Κορώνης, καθώς και στο Μυστρά. Οι Εβραίοι κάτοικοι της υστεροβυζαντινής Πελοποννήσου, για λόγους που σχετίζονται κυρίως με τη φύση των ασχολιών τους (βυρσοδέψες, βαφείς υφασμάτων, μεταξουργοί κλπ.) ζούσαν και εργάζονταν κατά κανόνα, πέρα από το κέντρο των πόλεων.

Παρά την ποικιλία που παρουσιάζει η πληθυσμιακή σύνθεση της Πελοποννήσου κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, ο προέχων χαρακτήρας της είναι ελληνικός, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο άριστος γνώστης των προβλημάτων της λατινικής Ανατολής, Marino Sanudo Torsello, σε επιστολή του: «οι χώρες και τα νησιά που ανήκουν στο Πριγκιπάτο του Μορέως και στο Δουκάτο των Αθηνών, κατοικούνται από Έλληνες. Και μολονότι αυτοί δηλώνουν υποταγή σε ό,τι αφορά τα λόγια, δεν υποτάσσονται στην πραγματικότητα» (et omnes terrae aliae et insulae, quae pertinent ad principatum et ducatorum Amoreae et Athenarum, omnes abitantur a Graecis. Et quamvis obedientes sint verbis, corde tarnen male obediunt).

3.3.4 Κοινωνία

Οι Φράγκοι επιχείρησαν να εφαρμόσουν ένα φεουδαρχικό καθεστώς σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Δήμευσαν τις κρατικές και εκκλησιαστικές γαίες, καθώς και τις ιδιοκτησίες των Βυζαντινών που δεν προσχώρησαν στις δυνάμεις τους. Κατακτώντας όμως την Πελοπόννησο, είχαν να αντιμετωπίσουν έναν πληθυσμό με πολιτιστική παράδοση και νοοτροπία τελείως διαφορετική από τη δική τους. Η αντίσταση και η αριθμητική υπεροχή των Ελλήνων, καθώς και οι διαφορετικές βυζαντινές δομές, ανάγκασαν τους κατακτητές να συμφιλιωθούν με τα συμφέροντα των τοπικών αρχόντων, οι οποίοι ενσωματώθηκαν στη φεουδαρχική τάξη των κατακτητών. Εξάλλου, Έλληνες άρχοντες έλαβαν μέρος και στις εργασίες της επιτροπής για τη διανομή των φέουδων.

Στην κορυφή της φεουδαρχικής πυραμίδας βρισκόταν ο πρίγκιπας, πλαισιωμένος από τους μεγάλους φεουδάρχες, τους βαρόνους, οι οποίοι μοιράστηκαν τα φέουδα των βαρονιών και που —εκτός από το φέουδο— είχαν και δικαστική εξουσία. Κάτω από τους ισότιμους με τον πρίγκιπα φεουδάρχες υπήρχαν

οι απλοί υποτελείς φεουδάρχες, που αποτελούσαν μέλη των τοπικών συμβουλίων. Στην κατώτερη βαθμίδα εντάχθηκαν και προϋπάρχοντες βυζαντινοί μεγαλογαιοκτήμονες, οι οποίοι αναγνώρισαν τη φραγκική κυριαρχία.

Διαφορετική ήταν η βενετική πολιτική ως προ την αντιμετώπιση του θέματος αυτού. Στις κτήσεις της, Μεθώνη και Κορώνη, η Βενετία αναγνώρισε το προηγούμενο βυζαντινό καθεστώς. Αλλά, όταν παρέλαβε από τους Φράγκους το Άργος και το Ναύπλιο, διατήρησε το προηγούμενο καθεστώς ιδιοκτησίας και εφάρμοσε το δίκαιο των Ασσιζών της Ρωμανίας. μάλιστα στους αξιωματούχους της έδινε οδηγίες στις οποίες αναφερόταν ότι ήταν υποχρεωμένοι να αναγνωρίζουν τα τοπικά έθιμα.

Οι Φράγκοι δεν επέφεραν αλλαγές στους αγροτικούς πληθυσμούς. Είναι πιθανό ότι στο Πριγκιπάτο το 13ο αιώνα υπήρχαν ελεύθεροι αγρότες, όπως εξάλλου συνέβαινε και στις βενετικές κτήσεις. Φαίνεται όμως ότι το 14ο αιώνα το μεγαλύτερο μέρος του αγροτικού πληθυσμού αποτελούσαν οι εξαρτημένοι αγρότες (villani). Στις πηγές μαρτυρείται ότι κατά την περίοδο αυτή στους αγρότες είχε εκχωρηθεί γη (στάσεις), στην οποία είχαν κληρονομικά δικαιώματα ενώ όφειλαν στον εκχωρητή ετήσιο έγγειο φόρο (το ακρόστιχο) και υποχρεωτική εργασία. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ονομασίες των περισσότερων φόρων είχαν βυζαντινή προέλευση. Γενικότερα θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι μετά το 1204 επιδεινώθηκε η θέση των αγροτών.

Από την άλλη μεριά, οι κάτοικοι των πόλεων, οι βουργήσιοι του Χρονικού του Μορέως, απέκτησαν πλούτο και αίγλη με την άνθηση του εμπορίου. Ιδιαίτερος λόγος χρειάζεται να γίνει για τους κατοίκους της Γλαρέντζας, οι οποίοι μετά το 1267, εξαιτίας των συνεχών επαφών με τη Δύση και την ανάπτυξη του εμπορίου, δάνειζαν επανειλημμένως χρήματα στους ευγενείς και στους αξιωματούχους. Ως ανταμοιβή ο Κάρολος Α΄ Ανδεγαυός του παρείχε προνόμια, γαίες και αξιώματα. Οι εκχωρήσεις γαιών σε κατοίκους πόλεων ήταν βεβαίως απαλλαγμένες από τις φεουδαρχικές υποχρεώσεις, αλλά σε περίπτωση θανάτου χωρίς απογόνους, ανακαλούνταν από τον πρίγκιπα.

Αντίστοιχα φαινόμενα σημειώνονται και στις πόλεις του Δεσποτάτου, κυρίως στη Μονεμβασιά, στους κατοίκους της οποίας οι βυζαντινοί αυτοκράτορες παραχώρησαν πολλά οικονομικά προνόμια. Οι λόγοι ήταν προφανείς: η περιοχή

αποτελούσε στρατηγικό σημείο και οι κάτοικοι έπρεπε να προβάλλουν αντίσταση σε κάθε εχθρική επίθεση. Απαλλαγές από το φόρο της καστροκτησίας και άλλων εμπορικού χαρακτήρα φόρων, οδήγησαν στην ανάπτυξη μίας μέσης τάξης εμπόρων, που άρχισε να συμμετέχει στις οικονομικές δραστηριότητες των Λατίνων.

Χάρις στην προώθηση της ανασκαφικής και της επιφανειακής αρχαιολογικής έρευνας, καθώς και της αντίστοιχης θεωρητικής γνώσης γύρω από τη διαμόρφωση τη υπαίθρου, γίνεται ολοένα και περισσότερο εφικτή, ιδίως κατά τα τελευταία χρόνια, η σταδιακή ανασύσταση του αγροτικού χώρου της Πελοποννήσου, τόσο κατά την πρωτοβυζαντινή και μεσοβυζαντινή περίοδο, όσο και κατά την υστεροβυζαντινή εποχή. μέσα στα πλαίσια αυτά ανασκάφηκαν μεμονωμένες ή ευρύτερες αγροτικές εγκαταστάσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε την εκτεταμένη αγροτική εγκατάσταση στην ηλειακή Πύλο (Αγραπιδοχώρι), όπου βρέθηκαν φραγκικά νομίσματα, αμφορείς, αγροτική οικία αποτελούμενη από τρία κύρια δωμάτια και πιθανόν ένα τρίτο (κουζίνα), που εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 13ου αιώνα. Επίσης, σε αγροτική εγκατάσταση, που επιβιώνει από το 12ο έως και το 15ο αιώνα., ανήκει η εκκλησία της μεταμορφώσεως του Σωτήρα (τέλους 10ου-α’ μισού 11ου αιώνα) στο χωριό μεταμόρφωση (Σκάρμηγκας) της επαρχίας Πυλίας Μεσσηνίας, περιοχής πλούσιας σε φυσικές πηγές. Συνεχής είναι η αγροτική εκμετάλλευση στα Νιχώρια Μεσσηνίας από τη ρωμαϊκή έως την υστεροβυζαντινή περίοδο, όπως δείχνουν οι ανασκαφικές έρευνες. Εξάλλου, σε αγροτικό πιθανότατα σύνολο ανήκει το νεκροταφείο στη Μέντζαινα Αχαΐας, που λειτούργησε γύρω και μέσα στην ομώνυμη μεσοβυζαντινή βασιλική από τις αρχές του 5ου αιώνα έως και την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Αυτοδύναμη αγροτική ενότητα με συνεχή οικιστική χρήση από τα υστερορωμαϊκά χρόνια έως την υστεροβυζαντινή περίοδο αποτελούσε η αγρέπαυλη του Αγίου Βασιλείου στη θέση Βαρελά Κορινθίας, ενώ η αγροτική εγκατάσταση της Νεμέας λειτουργεί και κατά τη διάρκεια του 12ου και του 13ου αι., όπως προκύπτει και από τα σιδερένια εργαλεία (τσουγκράνα και δρεπάνι), που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή. Ιδιαίτερα διαδεδομένη ήταν στην περιοχή της Κορινθίας η καλλιέργεια του αμπελιού. Σε έγγραφο του έτους 1365 μαρτυρούνται οι σχετικές με την αμπελοκαλλιέργεια εργασίες, όπως το τσάπισμα, το πότισμα και το κλάδεμα, ενώ το

κρασί φυλασσόταν σε ξύλινα βαρέλια, που κατασκευάζονταν από δόγες και στεφάνια.

3.3.5 Οικισμοί

Άμεση σχέση με την πληθυσμιακή σύνθεση, την κοινωνική, αλλά και την οικονομική δομή, έχει η οργάνωση του αστικού και του αγροτικού χώρου. Οι πόλεις, όπως παρουσιάζονται στην Πελοπόννησο της ύστερης βυζαντινής περιόδου, και ιδιαίτερα της εποχής των Παλαιολόγων, έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό ως προς την οργάνωση του χώρου τους, παρά τις ιδιαίτερες λειτουργίες τους: είναι τειχισμένες. Το τείχος ορίζει και περιορίζει τον αστικό χώρο. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις αναπτύσσονται δύο σειρές τειχών, η καθεμία από τις οποίες διαφοροποιεί το χώρο. Σε ό,τι αφορά δε τη λειτουργία της πόλης, διακρίνουμε τις πόλεις-κάστρα, τις πόλεις-εμπόρια και τις πόλεις με πολλαπλή λειτουργία. Πέρα όμως από αυτά, η υστεροβυζαντινή πόλη, με εξαίρεση ίσως την Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη, παραμένει ένας πρωταρχικά αγροτικός οικισμός, που συγκεντρώνει μέσα στα τείχη της, με κάπως αλλαγμένες λειτουργίες και αναλογίες, τα ίδια κοινωνικά στρώματα, που απαντούν και εκτός των τειχών. Ακριβώς αυτά τα τείχη, που προστατεύουν το διοικητικό, εκκλησιαστικό και στρατιωτικό κέντρο κάθε περιοχής, συμβολίζουν και την ύπαρξη αστικής ζωής. Αξίζει να σημειωθεί εδώ, ότι η σημασία που είχε η πόλη για την κεντρική εξουσία, αποδεικνύεται από το γεγονός, ότι ως διοικητής κάθε πόλης, ως κατεπάνω ή κεφαλή, οριζόταν, κατά τους παλαιολόγειους χρόνους, κάποιο πρόσωπο της εμπιστοσύνης του αυτοκράτορα προερχόμενο συνήθως από την τοπική αριστοκρατία.

Οι αντιπροσωπευτικότερες πόλεις της υστεροβυζαντινής Πελοποννήσου είναι οι εξής: στις βόρειες υπώρειες του Ταΰγετου, σε απόσταση 6 χιλιομέτρων βορειοδυτικά της σημερινής Σπάρτης, ο Μυστράς που υψώνεται σε ύψος περίπου 620 μ. Η θέση είναι εξαιρετικά ισχυρή γιατί είναι απροσπέλαστη από τη νότια και νοτιοανατολική πλευρά. Η ίδρυση του κάστρου του Μυστρά, το 1249, σημειώνει την επιτυχή έκβαση της προσπάθειας των Φράγκων να εδραιώσουν στην Πελοπόννησο την επικυριαρχία που τους είχε επιδικασθεί στα 1204, μετά από την άλωση της

Κωνσταντινούπολης. Ο Μυστράς, το κάστρο και η πόλη, είναι δημιούργημα των τελευταίων αιώνων της βυζαντινής αυτοκρατορίας. μας παρέχει μια πλήρη εικόνα της βυζαντινής πόλης, έτσι όπως αυτή αναπτύχθηκε μετά τη φραγκική κατάκτηση της Πελοποννήσου.

Η Ανδραβίδα είναι το διοικητικό κέντρο και η πρωτεύουσα του Πριγκιπάτου, που ιδρύθηκε το 1205. Βρίσκεται στα ανατολικά σύνορα του κάμπου της Γαστούνης-Ανδραβίδας. Από το παλάτι των Φράγκων πριγκίπων, δε σώζεται κανένα ίχνος, ενώ από τη μητροπολιτική εκκλησία των Λατίνων, την Αγία Σοφία, κτίσμα του πρώτου μισού του 13ου αιώνα, σώζονται μόνον η τεράστια αψίδα του ιερού με τα δύο παρεκκλήσια και τα θεμέλια των τοίχων του ναού. Στο μοναδικό λόφο, που υψώνεται και δεσπόζει στον απέραντο χαμηλό κάμπο της Γαστούνης, κτίστηκε από τον Γοδεφρείδο Β΄ Βιλεαρδουίνο, πάνω στα ερείπια αρχαίας πόλης, το επιβλητικό και καλύτερα σωζόμενο φράγκικο κάστρο στην Πελοπόννησο, το Χλεμούτσι. Αργότερα θα πάρει το όνομα Καστέλ Τορνέζε.

Η Κυλλήνη, το αρχαίο λιμάνι που θα ονομαστεί Γλαρέντζα, γίνεται το επίνειο του Πριγκιπάτου και το κυριότερο εμπορικό λιμάνι με τη Δύση. Στη Γλαρέντζα, ή κατά άλλους στο Χλεμούτσι, λειτουργούσε και το νομισματοκοπείο, που έκοβε τα γνωστά νομίσματα, τα τορνέζια.

Σε σημαντικά αστικά κέντρα εξελίχθηκαν την περίοδο αυτή η Μεθώνη και η Κορώνη. Αυτές οι δύο πόλεις – λιμάνια πήραν το όνομα oculi-capitales comunis από τους Βενετούς καθώς τα λιμάνια ήταν στην κρίση των πολύ σημαντικών εμπορικών σταθμών στην μεσόγειο. Παράλληλα, ήταν και βάσεις στρατιωτικού τύπου. Η πόλη της Μονεμβασιάς αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα υστεροβυζαντινής πόλης. Ήταν κτισμένη σε δυσπρόσιτο σημείο και αποτελείτο από το κάστρο με την ισχυρή οχύρωση, όπου βρισκόταν το παλάτι του κυβερνήτη και την Κάτω πόλη. Οι κάτοικοι της πολύ γρήγορα στράφηκαν προς τη θάλασσα, όπως ήταν φυσικό και η πόλη εξελίχθηκε σε κύριο διαμετακομιστικό κέντρο τη Πελοποννήσου και ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της ανατολικής μεσογείου. μετά την κατάκτηση της Πελοποννήσου από τους Φράγκους, η Μονεμβασιά κατόρθωσε να παραμείνει υπό την κυριαρχία των βυζαντινών έως το 1248, οπότε παραδόθηκε στον ηγεμόνα του Πριγκιπάτου της Αχαΐας, Γουλιέλμο, ο οποίος την οχύρωσε και εγκατέστησε φρουρά.

Η θέση της Πάτρας στη βορειοδυτική ακτή τη πελοποννησιακής χερσονήσου την καθιστά πόλη σημαντική και κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο. Λόγω της θέσης και της σημασίας του λιμανιού της, η πόλη θα αποτελέσει από το 1205 έως το 1267 έδρα βαρονίας του Πριγκιπάτου της Αχαΐας με 24 φέουδα. Ο Αλεμάνος, το 1267, θα πουλήσει τη βαρονία των Πατρών στο λατίνο αρχιεπίσκοπο και από την εποχή αυτή η πόλη θα αποτελέσει ένα ανεξάρτητο κρατίδιο, προσαρτημένο —από εκκλησιαστική άποψη— στην Αγία Έδρα. Το 1430, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος θα καταλάβει την πόλη και το κάστρο και η Πάτρα θα παραμείνει υπό τη βυζαντινή κυριαρχία ώς την τουρκική κατάκτηση της, το 1458. Τα ακριβή όρια της πόλης και της περιοχής της κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο δεν είναι δυνατόν να προσδιορισθούν. μέσα στο φρούριο που είχε δύο Πύλες, την Εβραϊκή Πύλη ή Ζευγαλατείου και την Πύλη του Αιγιαλού που επικοινωνούσε με τη θάλασσα, αναφέρεται ότι υπήρχε ο ναός των Αγίων Θεοδώρων. Στην πόλη μαρτυρούνται δύο συνοικίες, του Αγίου Νικολάου και τη Αναστάσεως, ενώ και άλλες υποκρύπτονται κάτω από τα ονόματα των εκκλησιών του Αγίου Νικολάου του Βλατερού, της Αγίας Αναστασίας τη Φαρμακολύτριας, της Αγίας Ειρήνης κλπ. Το αρχιεπισκοπικό μέγαρο με μεγάλη αίθουσα, που ήταν διακοσμημένη με τοιχογραφίες, κοντά στην εκκλησία των Αγίων Θεοδώρων, ήταν έξω από το κάστρο. Το 1210, ο λατίνος αρχιεπίσκοπος Άντελμος παραχώρησε το μετόχι της Θεοτόκου του Γηροκομείου, κοντά στην Πάτρα, στο γαλλικό μοναστήρι του Κλυνύ.

Παρά την πλούσια πληροφόρηση των πηγών για τα μνημεία της υστεροβυζαντινής πόλης, λίγα είναι τα κατάλοιπα, που σώζονται από την εποχή αυτή. Αναφέρουμε τα κατάλοιπα των φραγκικών επεμβάσεων στο κάστρο, προς τη νότια πλευρά του εξωτερικού τείχους και στη νότια και δυτική πλευρά του εσωτερικού περιβόλου, που βοηθούν να αναγνωρίσουμε την οικοδομική δραστηριότητα του πρώτου βαρόνου της πόλης, ο οποίος διεύρυνε την οχύρωση, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτήν και το ναό των Αγίων Θεοδώρων. Επίσης, σώζονται οι επισκευές στο μεσοβυζαντινό ναό της Αγίας Ειρήνης στο Ριγανόκαμπο Πατρών, ενώ βαλανείο αποκαλύφθηκε σε θέση κοντά στο ναό του Αγίου Ανδρέα, όπου ο Κυριακός ο Αγκωνίτης είχε δει τον υπόγειο καμαρωτό διάδρομο το 1436. Στην Πάτρα, πόλη κοσμοπολίτικη, εμπορική και πολυσύχναστη, εκτός από τους Έλληνες ορθόδοξους,

ζούσαν καθολικοί Λατίνοι και Γάλλοι, καθώς και αρκετοί Εβραίοι, που διέθεταν σημαντική περιουσία μέσα στην πόλη και στην ευρύτερη περιφέρειά της, ασκώντας ποικίλα επαγγέλματα κλπ.

3.3.6 Εμπόριο

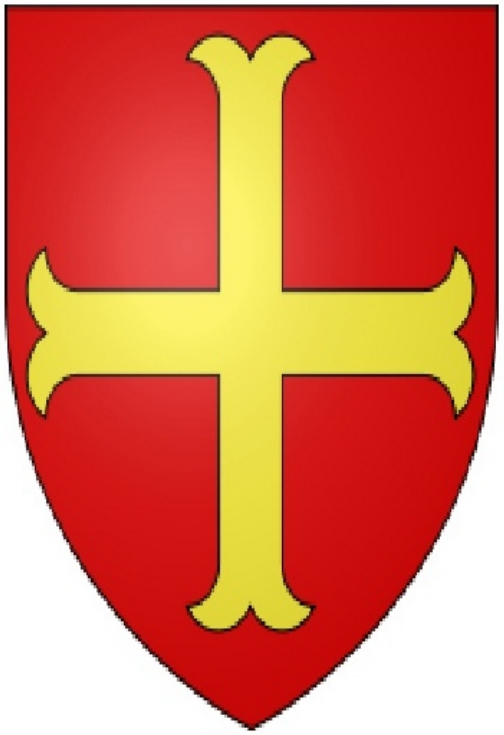
Κύριο χαρακτηριστικό των πόλεων της υστεροβυζαντινής Πελοποννήσου ήταν οι εμπορικές τους δραστηριότητες. Τα λιμάνια της δυτικής Πελοποννήσου είχαν εμπορικές επαφές με τις ιταλικές πόλεις, κυρίως τη Βενετία, με τα νησιά του Ιονίου και τα λιμάνια των Δαλματικών ακτών, όπως η Ραγούζα. Η Πάτρα, η Γλαρέντζα, η Μεθώνη και η Κορώνη ήταν κέντρα εμπορικών συναλλαγών και εξαγωγής πολλών προϊόντων της χερσονήσου: λάδι, σιτηρά, κρασί, λαχανικά, λινάρι, μετάξι, βαμβάκι, μέλι, κερί και αλάτι είναι τα προϊόντα που μαρτυρούνται στις πηγές. Από το λιμάνι της Πάτρας διακινούνταν πολλά προϊόντα προς τη Δύση, όπως το λάδι, το κρασί, οι σταφίδες, το μέλι, το αλάτι και το μετάξι. Η Γλαρέντζα ήταν το κέντρο της εμπορικής δραστηριότητας του Πριγκιπάτου. Εκεί συγκεντρώνονταν τα προϊόντα της Θήβας, της Κορίνθου και της Πάτρα προκειμένου να διοχετευτούν στη Βενετία, τη Ραγούζα, τη Φλωρεντία, την Απουλία και τη Νεάπολη. Ιδιαίτερη θέση στην αγορά της Γλαρέντζας κατείχε το βενετικό εμπόριο. μάλιστα, το 1340, η Βενετία αγόρασε στην πόλη οικόπεδο για να χτιστεί εκκλησία του Αγίου μάρκου, ενώ γύρω στα 1350 μαρτυρείται η ύπαρξη βενετού προξένου στη Γλαρέντζα.

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στα νομίσματα που διακινούνταν στην Πελοπόννησο αυτής της περιόδου. Ευρύτατη διάδοση είχαν τα βενετικά και τα φλωρεντινά νομίσματα. Ο Κάρολος Α΄ Ανδεγαυός, για να αντιμετωπίσει τις στρατιωτικές δαπάνες, προχώρησε στην αναδιοργάνωση του νομισματοκοπείου της Γλαρέντζας, που είχε λειτουργήσει κατά το 13ο αιώνα. Η λειτουργία του διακόπηκε οριστικά στα μέσα του 14ου αιώνα.

ΜΕΡΟΣ Β’

ΚΥΡΙΩΤΕΡΑ ΚΑΣΤΡΑ ΠΡΙΓΚΙΠΑΤΟΥ ΑΧΑΪΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1°

Φρούριο Χλεμούτσι

1.1 Ιστορικό πλαίσιο

Ο νομός Ηλείας και συγκεκριμένα η πόλη της Ανδραβίδας ήταν το 1205 το κέντρο του Φραγκικού Πριγκιπάτου της Αχαΐας[18]. Το φρούριο Χλεμούτσι[19]υπάγεται στο δήμο Ανδραβίδας της Κυλλήνης όπου είναι βορειοδυτικά της Πελοποννήσου και είναι χτισμένο κοντά στην πλαγιά του βουνού Βρίσκεται σε έναν λόφο ύψους 220 μέτρων, κοντά σχεδόν με τη θάλασσα στο δυτικότερο ακρωτήριο (τα Χελωνάτα) της Πελοποννήσου με θέα τη Ζάκυνθο και γενικότερα το Ιόνιο Πέλαγος, που βρίσκεται νότια της Κυλλήνης και είναι κοντά στην Ανδραβίδα και στο λιμάνι και φρούριο (το οποίο χτίστηκε εκ των υστέρων) της Γλαρέντζας. [20]

[18] Ιφιγένεια Βαμβακίδου ,*«μεσαιωνικά κάστρα σε όλη την Ελλάδα. Η περίπτωση του Κάστρου Ηλείας» "Medival castles every where in the Greece. The case of Ilia Kastro"*,(πτυχιακή εργασία) Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγική σχολή Φλώρινας, Φλώρινα2017

[19]Αλέξανδρος Παραδείσης, «*Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος*», τόμος Β, Αθήνα 1983

[20]https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=xlemoutsi

Το φρούριο αυτό ανήκει στα μνημεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO. Αυτό το φρούριο ήταν σημαντικό στην Πελοπόννησο γιατί ήταν το πρώτο που χτίστηκε από τους Φράγκους.

Το φρούριο είχε πολλά ονόματα όπως «Chateau Clermont» από τους Φράγκους, από τους Έλληνες «Χλουμούτσι» ή «Χλουμούτζι» (παράφραση του ονόματος Χλεμούτσι[21] από τους ντόπιους) ή και «Φρούριο της Κυλλήνης» και από τους Βενετούς «Castle Tornese»[22] γιατί εκεί υπήρξε το νομισματοκοπείο του Πριγκιπάτου της Αχαΐας, των Τορνεζιάνων, όπου κυκλοφορούσαν νομίσματα τα «τορνέσια» που ήταν ολόιδια με αυτά που κυκλοφορούσαν στην Γαλλία. Το νομισματοκοπείο αυτό βρίσκονταν στο φρούριο του Χλεμουτσίου. Για καιρό έφτιαχναν νομίσματα με το όνομα του ηγεμόνα επάνω, «την εκκλησία του Αγίου μαρτίνου από την Tours και επάνω έγραφε ”De Clarencia”[23].

μετά την επικράτηση των Φράγκων από την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 κατά την Δ Σταυροφορία, μετά από αυτό κυβερνήτες του Μοριά ορίστηκαν ο Γάλλος ιππότη Γοδεφρείδος Βιλεαρδουίνος Α (ο οποίος συμμετείχε στην Σταυροφορία), ο οποίος ήρθε στην υπηρεσία Βονιφάτιου του Μομφερατικού (ένας από τους ηγέτες της Σταυροφορίας)και ο Γουλιέλμος Σταμπιλίτης, αλλά το 1210 κυριάρχησε ο Γοδεφρείδος και έγινε Πρίγκιπας της Αχαΐας (τίτλος που αρχικά είχε απονεμηθεί στον Σταμπιλίτη αλλά πέθανε στη Γαλλία).

Το φρούριο αυτό οικοδομήθηκε από τον Γοδεφρείδο το 1220 με 1223 με γαλλικά αρχιτεκτονικά πρότυπα του 12ο αιώνα (η χρονιά δεν ήταν σίγουρη σύμφωνα με τους ιστορικούς) αλλά και στοιχεία από την βυζαντινή αρχιτεκτονική και από την οχυρωματική τεχνική των Σταυροφόρων της μέσης Ανατολής[24], το οποίο δημιουργήθηκε σε τρεις διαδοχικές φάσεις και ήταν το πιο μεγαλοπρεπές στα Βαλκάνια, γνωρίζοντας μεγάλη ακμή. Για να χτιστεί ήρθε σε σύγκρουση με τον τοπικό κλήρο και κατ’ επέκταση με τον Πάπα Ονώριο Γ,[25] γιατί χρησιμοποίησε κάποια εδάφη που ανήκαν στην εκκλησία χωρίς άδεια. Ο Πάπας τον αφόρισε, αλλά όταν του

[21]Αλέξανδρος Παραδείσης, «*Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος*», τόμος Β , Αθήνα 1983
[22] Αθανασία Ράλλη (αρχαιολόγος), *«αρχαιολογικός χώρος Ηλεία Κάστρο Χλεμούτσι/Clermont»* (περιοδικό τεύχος 121), Αύγουστος 2016
[23]William Miller, «Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα», εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990
[24]https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=xlemoutsi
[25] Δρ. Ε. Καρποδίνη-Δημητριάδη (αρχαιολόγος), «*Κάστρα της Πελοποννήσου*», εκδόσεις Adam, Αθήνα 1993

εξήγησε ο Γοδεφρείδος ότι σκοπός του ήταν η προστασία του λιμανιού και των ακτών από τους διχασμένους Έλληνες, ο Πάπας ανακάλεσε τον αφορισμό αυτό.

Ως πρωτεύουσα του Πριγκιπάτου της Αχαΐας ήταν η Ανδραβίδα, η οποία δεν είχε κάποια οχύρωση και είχαν χτίσει φραγκικές εκκλησίες από τις οποίες τμήμα της μίας εκκλησίας, της Αγίας Σοφίας, σώζεται μέχρι[26] και σήμερα και σημαντικό λιμάνι ήταν η Γλαρέντζας, το οποίο συγκρίνεται με το λιμάνι της Κυλλήνης στην αρχαιότητα όπου υπήρχε μεγάλο φρούριο και σήμερα βλέπουμε μόνο ερείπια. Η πόλη της Γλαρέντζας ήταν σημαντική τον μεσαίωνα. Η Γλαρέντζα πήρε το όνομά της στα ελληνικά από τους Φράγκους από τα ονόματα Chiarenza ή Clarenza που είχαν «επαφές» με την περιοχή αυτή[27]. Γρήγορα έγινε σημαντικός και γνωστός εμπορικός σταθμός σε πολλούς λαούς διεθνώς «μαζεύοντας» εμπόρους κ.α και είχε «επαφές» με την Ευρώπη και υπερείχε της Ανδραβίδας σε πλούτο. Στη Γλαρέντζα υπήρχαν μέχρι και υποκαταστήματα από διάφορες σημαντικές τράπεζες. Στην Αγγλία η πόλη αυτή ήταν σημαντική και το θεωρούσαν τιμητικό να έχουν οι ευγενείς τον τίτλο «δούκες της Γλαρέντζας».Στην αρχή ήταν ανοχύρωτη και σκοπός του φρουρίου (το Χλεμούτσι δηλαδή) ήταν να το προστατέψει μαζί με την πόλη της Ανδραβίδας.

Η χρυσή περίοδος για το φρούριο ήταν επί Γουλιέλμου Β Βιλεαρδουίνου, όπου το φρούριο του Χλεμουτσίου ήταν το κέντρο της εξουσίας του Πριγκιπάτου των Φράγκων. μετά τον θάνατο του το 1278 ξεσπούν διαμάχες διεκδίκησης, οι οποίες διήρκησαν όλο τον 14ο αιώνα και οδηγούν σε παρακμή το Πριγκιπάτο. Το Χλεμούτσι περνάει στα χέρια της γυναίκας του Άννα- Αγνή, κόρη του Μιχαήλ Β Κομνηνού Δούκα και Δεσπότη της Ηπείρου[28].

Η εγγονή του Γουλιέλμου Β παντρεύτηκε τον Λουδοβίκο της Βουργουνδίας, η οποία πέθανε άτεκνη. Τον Λουδοβίκο τον διαδέχτηκε ο Φίλιππος του Τάραντα ως Πρίγκιπα της Αχαΐας. Την κόρη του Γουλιέλμου Β η μαργαρίτα(βαρόνη της Άκοβας) την πάντρεψε με τον Φερδινάρδο της Μαγιόρκας, ο οποίος ως αρχηγός της Καταλανικής Εταιρίας, κυρίευσε το φρούριο το 1315 (μετά από μάχη με τους συμμάχους των Φράγκων στην μάχη του Κηφισού το 1311) θεωρώντας πως είχε το

[26] Βαμβακίδου Ιφιγένεια ,«*μεσαιωνικά κάστρα σε όλη την Ελλάδα. Η περίπτωση του Κάστρου Ηλείας.» "Medival castles everywhere in the Greece",* (πτυχιακή εργασία) Πανεπιστήμιο Δυτικής μακεδονίας , Παιδαγωγική σχολή Φλώρινας, Φλώρινα 2017

[27] Αλέξανδρος Παραδείσης ,«Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος», τόμος Β , Αθήνα 1983

[28]Αλέξανδρος Παραδείσης, «*Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος*», τόμος Β , Αθήνα 1983

δικαίωμα λόγω του γάμου αυτού[29]. Οι βαρόνοι την κατηγόρησαν για προδοσία και την φυλάκισαν στο φρούριο όπου και πέθανε το 1315. Γενικά το φρούριο είχε φυλακές με διάφορους επικίνδυνους ανθρώπους κ.α. Εκεί φυλακίστηκε και ο Φίλης, μεγάλος Δομέστικος του Βυζαντίου επειδή ο στρατός που διοικούσε έχασε στο Μακρυπλάγι εξαιτίας της αθέτησης μέρους μιας συμφωνίας με τους Φράγκους μισθοφόρους αλλά και αφού επειδή προδόθηκε από τον Μακρηνό (2ος βυζαντινός στρατηγός).[30]

Την ίδια χρονιά ο Φερδινάρδος συνέχισε ακάθεκτος και αποβιβάστηκε μαζί με Καταλανούς στη Γλαρέντζα, προσπάθησε να την κυριέψει αλλά δεν τα κατάφερε. Έπειτα συνέχισε στο εσωτερικό της Ηλείας όπου κυρίευσε την Ανδραβίδα. Την ίδια χρονιά ήρθε στην Πελοπόννησο και ο Λουδοβίκος πηγαίνοντας πρώτα στη Βενετία για βοήθεια. Η σύζυγος Ματθίλδη του Αινώ (εγγονή και νόμιμη κληρονόμος του θρόνου της Αχαΐας) ήρθε πρώτη στην Ελλάδα για να ζητήσει βοήθεια και την κέρδισε από τον Ιωάννη Ορσίνη και του βαρόνου της Χαλανδρίτσας ο οποίος είχε υποσχεθεί πρώτα στον Φερδινάρδο. με το που το μαθαίνει ο Φερδινάρδος αυτό έκανε επίθεση στην Χαλανδρίτσα να την κυριεύσει αλλά χωρίς επιτυχία. Το μόνο που κατάφερε ήταν να πάρει βοήθεια από τον Μιχαήλ Κατακουζηνό και από το Δεσποτάτο του Μιστρά. Στο μεταξύ ο Λουδοβίκος ήρθε στην Πελοπόννησο με τον στρατό του αλλά δεν περίμενε την βοήθεια από την Καταλανική Εταιρία του δουκάτου της Αθήνας και βάδισε εναντίον του Φερδινάρδου. Τον επόμενο χρόνο μετά από σκληρή μάχη στον κάμπο της Μανωλάδας [31]και την καθυστερημένη βοήθεια από τους Καταλανούς και από την Μαγιόρκα, ο Λουδοβίκος νίκησε και το φρούριο ξαναέγινε Φραγκικό. Στην αρχή του 15 αιώνα, το φρούριο το πήρε ο Κάρολος Τόκκος Α, Παλατινού κόμη της Κεφαλλονιάς- Ζακύνθου και Δεσπότη της Ηπείρου.

Το φρούριο του Χλεμουτσίου δόθηκε ειρηνικά στον ηγεμόνα του Μυστρά Κωνσταντίνο Παλαιολόγο το 1427 έχοντας το ως κέντρο του Δεσποτάτου του Μορέως όπου και το διοικούσε, αφού παντρεύτηκε την κόρη του Κάρολου Τόκκου (κόμη της Κεφαλλονιάς και Δεσπότη της Ηπείρου). Αργότερα το έδωσε στον αδερφό του Θωμά να το διοικεί, ο οποίος φυλακίζει τον Τζιοβάνι (νόθος γιος του Ζαχαρία Β

[29] http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=14522
[30] Αλέξανδρος Παραδείσης, «Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος», τόμος Β , Αθήνα 1983
[31] Αθανασία Ράλλη (αρχαιολόγος), «*Αρχαιολογικός χώρος Ηλεία Κάστρο Χλεμούτσι/Clermont*» (περιοδικό τεύχος 121), Αύγουστος 2016

Centurione), ο οποίος έκανε επανάσταση εναντίον των Βυζαντινών το 1446. Το 1460 το κυρίευσαν οι Τούρκοι αλλά το ανακατέλαβαν οι Βενετοί μετά από ένα χρόνο έως το 1715. Οι Τούρκοι την περίοδο 1715 έως 1821 το είχαν υπό την κυριαρχία τους. Το 1826 ο Ιμπραήμ με βομβαρδισμό τμήματος του φρουρίου υπέδειξε τον σημαντικό ρόλο που είχε στην Ελληνική Επανάσταση του 1821[32]. Υλικά απομεινάρια του φρουρίου χρησιμοποιήθηκαν από τους ντόπιους για προσωπική χρήση.

Όσο είχαν το φρούριο υπό την κυριαρχία τους οι Βενετοί, ο Βενετός Γενικός Προβλεπτής του Μορέως F.Griman[33]i το 1071 πρότεινε στις αρχές να γκρεμιστεί λόγω της μη χρησιμότητας του και λόγω της άθλιας κατάστασής του εξαιτίας των μαχών που έδωσε ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος με τους εχθρούς του και λόγω του ότι η θέση του δεν εξυπηρετούσε γιατί ήταν μακριά από την θάλασσα και τα νησιά και γιατί η επισκευή του ήταν δαπανηρή αρκετά. Γεγονός πως στο τέλος αυτό το σχέδιο δεν υλοποιήθηκε και σήμερα το φρούριο παραμένει πρότυπο φρουριακής αρχιτεκτονικής της Φραγκικής κατάκτησης του Μοριά.

[32] Δρ.Καποδίνη-Δημητριάδη, «*Κάστρα της Πελοποννήσου*», εκδόσεις Adam, Αθήνα 1993
[33] https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=xlemoutsi

1.2 Αρχιτεκτονικά στοιχεία του φρουρίου

Τρισδιάστατη απεικόνιση του φρουρίου, πηγή google earth pro

Κάτοψη του φρουρίου[34]

1/ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΙΣΟΔΟΣ
2/ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ
3/ ΚΙΝΣΤΕΡΝΕΣ (α,β)
4/ ΤΕΙΧΗ ΚΑΙ ΠΥΛΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ (α-β)
5/ ΚΤΗΡΙΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ (α-γ)
6/ ΤΖΑΜΙ
7/ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΥΛΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ
8/ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ (ΠΑΛΑΤΙ)
9/ ΠΡΙΓΚΙΠΙΚΟ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙ
10/ ΑΙΘΟΥΣΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ
11/ ΜΑΓΕΙΡΕΙΑ
12/ ΧΩΡΟΙ ΔΙΑΜΟΝΗΣ (α-γ)
13/ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ

[34] https://www.archaiologia.gr/blog/archaeological_site/%CE%BA%CE%AC%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF-%CF%87%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CF%8D%CF%84%CF%83%CE%B9/

1/ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΙΣΟΔΟΣ

Στην βορειοδυτική πλευρά του λόφου βρίσκεται η κεντρική είσοδος του φρουρίου που έχει μορφή απλού διαδρόμου. Η πύλη διαθέτει «καταφραγή» δηλαδή ξύλινη πόρτα και «καταχύστρα». Κατά την Οθωμανική περίοδο, η είσοδος ανοιγόταν στο εσωτερικό μέρος ενός πύργου που είχε τέσσερις πλευρές. Περιελάμβανε τρεις τοξωτές πύλες οι οποίες έκλειναν με δίφυλλες πόρτες. Υπήρχε έναν θολοσκεπής χώρος επιπροσθέτως. Πάνω σε αυτόν τον χώρο διαμορφωνόταν το δώμα σχετικά με την εγκατάσταση των πυροβόλων όπλων.

Κεντρική είσοδος.

Διακρίνονται τα ίχνη από την καταχύστρα και την καταφραγή της πύλης

2/ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

Άποψη των πύργων στην ανατολική πλευρά του φρουρίου

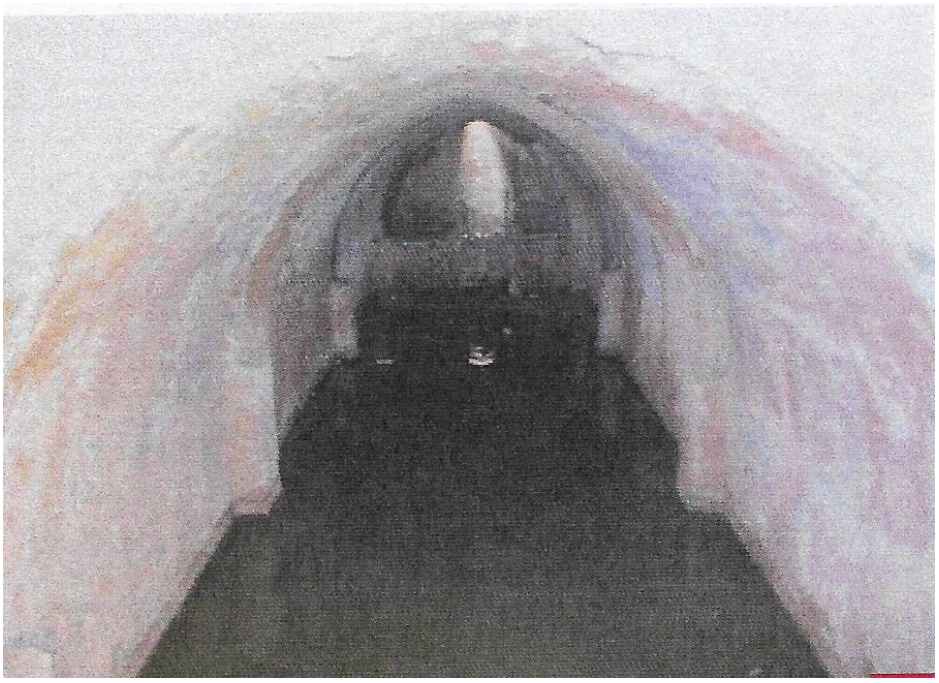
Ο εξωτερικός περίβολος του φρουρίου βρίσκεται στα βόρεια και δυτικά του παλατιού. Ο δε εξωτερικός περίβολος ταυτίζεται με το παλάτι των Φράγκων πριγκίπων. Στο εσωτερικό του εξωτερικού περιβόλου υπάρχουν χώροι εξυπηρέτησης του φρουρίου (αποθήκες τροφίμων, πολεμοφοδίων, χώροι της φρουράς κλπ).

3/ ΚΙΝΣΤΕΡΝΕΣ (α,β)

Εξωτερικός περίβολος. Η κινστέρνα και το συγκρότημα της κεντρικής εισόδου

Το Χλεμούτσι δεν διέθετε δικές του φυσικές πηγές. Συνεπώς, η αποθήκευση του νερού της βροχή μαζευόταν σε στέγες κτηρίων και οδηγούνταν σε μεγάλες δεξαμενές, οι οποίες λέγονταν κινστέρνες. Αυτές ήταν ορθογωνίου σχήματος και μάλιστα θολοσκέπαστες. Ήταν υπόγειες και διευθετούνταν κάτω από τα κτήρια ενός εξωτερικού περιβόλου. Επίσης, μία μεγάλη θολωτή κινστέρνα είχε στη διάθεσή του ο εσωτερικός περίβολος στο ανατολικό μέρος του παλατιού.

Η υπόγεια θολωτή κινστέρνα του παλατιού

Ακόμη, υπήρχαν οι υπέργειες δεξαμενές όπως για παράδειγμα η κινστέρνα [3α] και η δεξαμενή [3β] που εφαπτόταν στο τζαμί.

4/ ΤΕΙΧΗ ΚΑΙ ΠΥΛΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ (α-β)

Άποψη των εξωτερικών τειχών με τον περίδρομο και τις επάλξεις

Τα εξωτερικά τείχη καταλήγουν σε περίδρομο και επάλξεις και διαθέτει παράθυρα με τοξωτές θυρίδες ο περίδρομος. Ο περίδρομος προσφέρει καλύτερη θέαση στους στρατιώτες όταν έκαναν περιπολίες έχοντας το πλεονέκτημα σε αντίθεση με τον αντίπαλο σε περίπτωση πολιορκίας.

Άποψη εξωτερικού περιβόλου

5/ ΚΤΗΡΙΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ (α-γ)

Εναέρια δυτική άποψη του φρουρίου

Σήμερα στους χώρους του εξωτερικού περιβόλου, μπορούμε να παρατηρήσουμε κατάλοιπα κτισμάτων της μεσαιωνικής περιόδου. Πρόκειται για μεγάλα διώροφα επιμήκη κτήρια. Αυτά ήταν κατασκευασμένα στην μέσα πλευρά των τειχών. Είχαν τζάκια, αποχωρητήρια και κινστέρνες και ήταν για το προσωπικό της βασιλικής αυλής. Ακόμη, σε όλο το μήκος του περιβόλου υπήρχαν ορισμένα ερείπια κτηρίων τα οποία ήταν φτωχής κατασκευής. Ακόμη, η χρονολόγηση αυτών ανάγεται στους χρόνους των Οθωμανών.

Άποψη κτιρίων εξωτερικού περιβόλου

6/ ΤΖΑΜΙ

7/ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΥΛΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ

Άποψη κεντρικής πύλης

Εσωτερικό περιβόλου

Αναφορικά με την είσοδο, η είσοδος που βρισκόταν στον εσωτερικό περίβολο πραγματοποιούταν μέσα από ένα θολωτό διαβατικό. Εκεί οδηγούσε και η κεντρική πύλη. Αρχικά, στην πρώιμή της μορφή δηλαδή κατά τις αρχές του 13ου αιώνα, η πύλη της εισόδου σχηματιζόταν ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς πύργους.

8/ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ (ΠΑΛΑΤΙ)

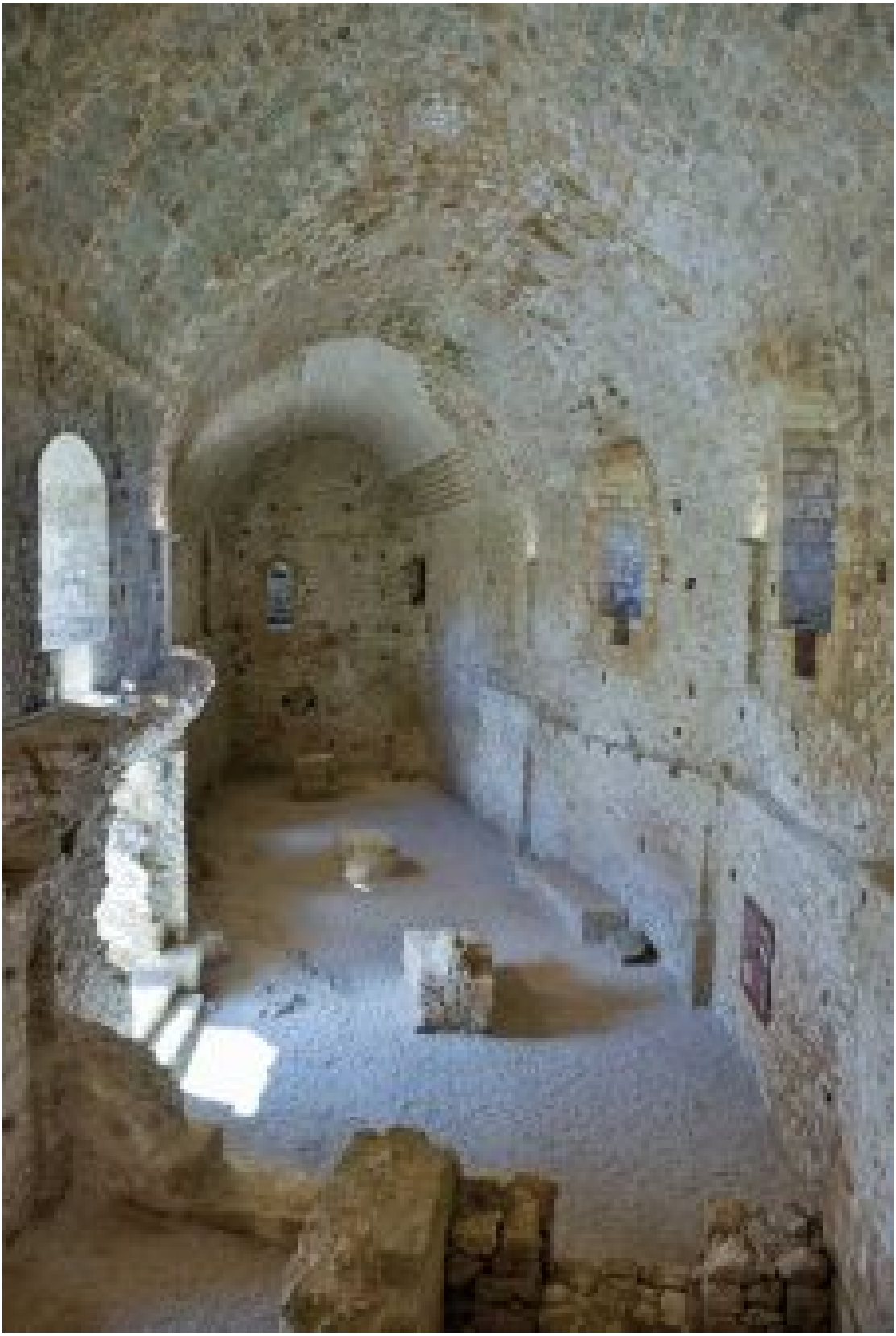
Ο επισκέπτης, ανοίγοντας τη μεγάλη ξύλινη φρουρόπορτα του παλατιού, εισέρχεται στον εσωτερικό περίβολο ο οποίος αποτελείται από πέντε διώροφες αίθουσες και από μία ισόγεια που βρίσκεται γύρω από την εσωτερική αυλή. Στην πρώτη φάση της κατασκευής του, δηλαδή στις αρχές του 13ου αιώνα, ο εξαγωνικός περίβολος που βρισκόταν σε επίπεδο μίας μόνο στάθμης συνιστούσε το σύνολο του φρουρίου. Έπειτα, τα τείχη του κατέληγαν στις επάλξεις ενώ επίσης διαμορφωνόταν η πύλη της εισόδου. Στο εσωτερικό του τμήμα, κατασκευαζόταν μία διώροφη στέγη η οποία ήταν ξύλινη, μία αίθουσα με τζάκια και ντουλάπια και παράθυρα καθώς επίσης και μία δεξαμενή νερού που ήταν υπόγεια και που ικανοποιεί τις ανάγκες του μικρού φρουρίου. Ο εσωτερικός περίβολος είναι εξαγωνικού σχήματος και

αποτελείται από πέντε διώροφα και μια ισόγεια αίθουσα γύρω από την εσωτερική αυλή. Ο εξαγωνικός περίβολος καταλήγει σε επάλξεις, με δύο ημικυκλικούς πύργους και την πύλη εισόδου. Οι ισόγειες αίθουσες του φρουρίου χρησιμοποιούνταν ως βοηθητικοί χώροι, μαγειρεία, αποθήκες και ο όροφος όπου έμενε ο ηγεμόνας.

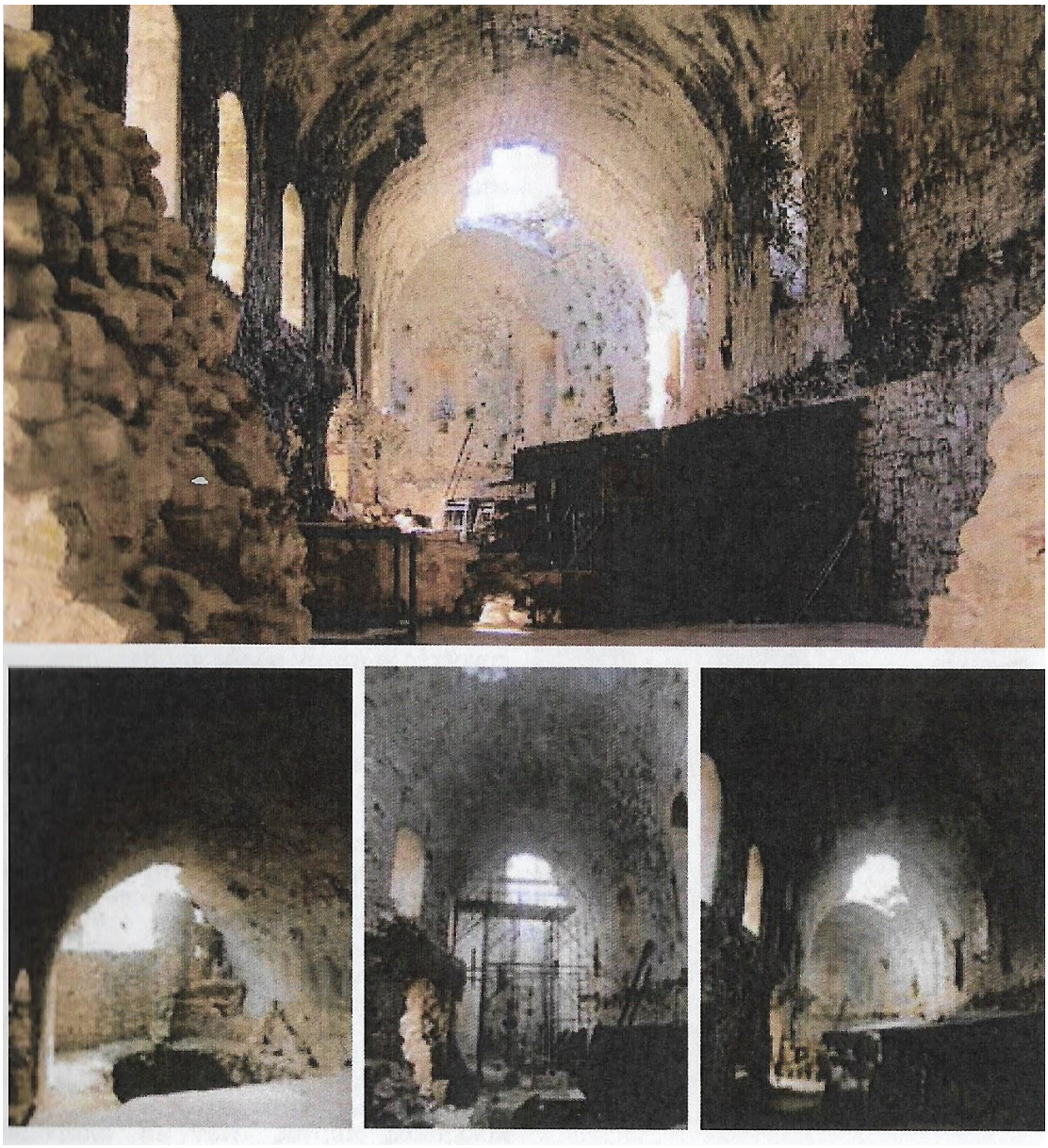
9/ ΠΡΙΓΚΙΠΙΚΟ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙ

Καθώς περπατάει κανείς το διαβατικό και με ακρίβεια πάνω από αυτό, η πρώτη αίθουσα που βλέπει κάνεις είναι το πριγκιπικό παρεκκλήσι. Αυτό ήταν ξεχωριστό εξαιτίας των του πλαισίου και των δίβολων παράθυρων. Το παρεκκλήσι, σύμφωνα με μια παράδοση είναι αφιερωμένο στην Αγία Σοφία, έχει ακόμα σπαράγματα του τοιχογραφικού του διακόσμου.

10/ ΑΙΘΟΥΣΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ

Άποψη της αίθουσας υποδοχής, η αίθουσα του θρόνου

Άποψη της αίθουσας υποδοχής

Δίπλα στο παρεκκλήσι υπάρχει η μεγαλύτερη αίθουσα του παλατιού: έχει να κάνει με την μεγάλη αίθουσα υποδοχής, η οποία έχει πολλές χρήσεις χρησιμοποιώντας την σαν μία αίθουσα για τον θρόνο, σαν χώρο διοίκησης και απονομής της δικαιοσύνης καθώς και σαν αίθουσα για την υποδοχή των επισήμων ενώ εδώ γίνονταν τα επίσημα γεύματα, οι γιορτές και οι εκδηλώσεις. Η αίθουσα έχει παράθυρα με πέτρινα καθιστικά και μεγάλο τζάκι. Ακόμη, τα τζάκια που ήταν ένα βορειοευρωπαϊκό στοιχείο και μάλιστα ήταν άγνωστο στην αρχιτεκτονική των

Βυζαντινών, κάνοντας την εμφάνιση του για πρώτη φορά στο Χλεμούτσι, δείχνοντας την καταγωγή των ιδιοκτητών του που μιμούνται τα μεσαιωνικά φρούρια της Γαλλίας. Έξω από την αίθουσα υποδοχής υπάρχει ακόμα τμήμα της πετρόχτιστης τεράστιας κλίμακας, μέσω της οποίας υπήρχε η πρόσβαση στον όροφο. Η κλίμακα καταλήγει σε μεγάλο εξώστη στηριζόμενο σε τρεις με οξεία κορυφή θόλους.

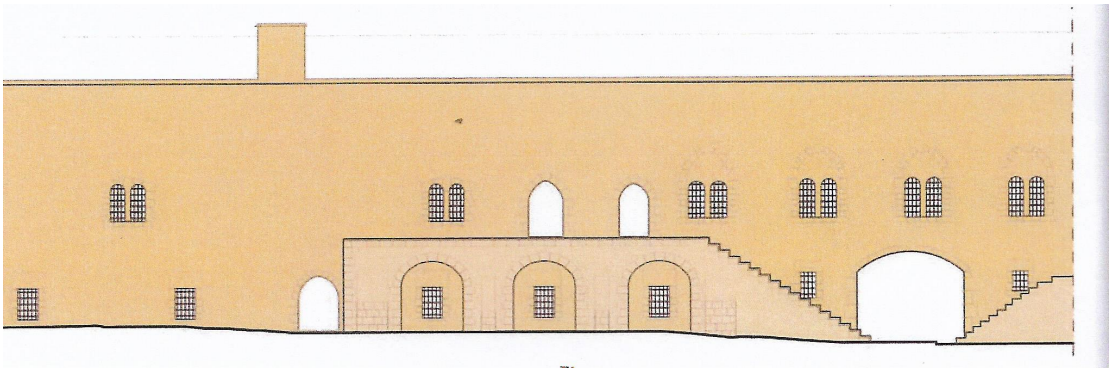
11/ ΜΑΓΕΙΡΕΙΑ

Σχετικά με την αίθουσα της υποδοχής, αυτή επικοινωνούσε με άμεσο τρόπο με τα μαγειρεία. Επίσης, φαίνονται τα απομεινάρια του φούρνου και οι καπνοδόχοι στις εστίες. Στο ισόγειο φαίνονται μία στέρνα και μία ακόμη αποθήκη. Στην προκειμένη περίπτωση η είσοδος γινόταν μέσα από μία εξωτερική κτιστή κλίμακα.

12/ ΧΩΡΟΙ ΔΙΑΜΟΝΗΣ (α-γ)

Η πτέρυγα των διαμερισμάτων του πρίγκηπα

Σχεδιαστική αναπαράσταση της εισόδου του εσωτερικού του φρουρίου από την πλευρά της εσωτερικής αυλής και τμήμα της μεγάλης αίθουσες της βορειανατολικής πλευράς.[35]

[35] Prof. D.Athanasoulis snd E. Georgouli, "*The triangle of power, building projects in the Metropolitan Area of the Crusader Principality of the Morea"* 2013

Από τη νότια πλευρά της αυλής είναι δυνατόν να δει κανείς τρεις πτέρυγες του παλατιού. Αυτές διαθέτουν τα υπνοδωμάτια του πρίγκιπα [12α] καθώς επίσης και της πριγκίπισσας [12 β]. Επίσης, φιλοξενούν τα δωμάτια των μελών της οικογένειας του πρίγκιπα και της πριγκίπισσας [12 γ]. Επίσης, εντός αυτών των αιθουσών μπορεί να βρει κανείς ορισμένα ίχνη από τα δίβολα παράθυρα, καθιστικά και τζάκια καθώς και ερμάρια. Η πτέρυγα 12α είναι ίδια με την διώροφη που έπειτα υπέστη τροποποιήσεις. Ακόμη, στο υπόγειο μπορεί να δει κανείς μία μεγάλη κινστέρνα ώστε να συλλέγονται τα όμβρια από το παλάτι. Ακόμη, το πάτωμα που βρίσκεται σε χώρους που προβλέπεται η ιδιωτική διαμονή είναι ξύλινη.

13/ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ

Το μουσείο χωρίζεται σε 5 ενότητες:

Η 1η ενότητα η οποία στεγάζεται σε ημιυπαίθριους χώρους από όλες τις πλευρές του διαβατικού βάζει τον επισκέπτη εντός του ίδιου του μνημείου. Τα χαρακτηριστικά του φρουρίου Χλεμούτσι, δηλαδή τα μορφολογικά και τα κατασκευαστικά, παρουσιάζονται καθώς επίσης και η σχέση που είχε με την οχυρωματική τέχνη που επηρεάστηκε από την Γαλλία. Ακόμη, παρουσιάζονται τα φρούρια της ανατολής και παράλληλα επιδεικνύονται οι χρήσεις των υπόλοιπων χώρων του και επισημαίνεται ο ρόλος του σαν πριγκιπικό παλάτι και σύμβολο δύναμης για τον ηγεμόνα.

Ακόμη, εντοπίζεται η η γοτθική μοναστηριακή αρχιτεκτονική. Αυτό συμβαίνει μέσα από ορισμένα εξαιρετικά ερείπια από γοτθικούς ναούς που βρίσκονταν στην περιοχή της μονής Ίσοβας, της Αγίας Σοφίας της Ανδραβίδας και του Αγίου Φραγκίσκου. Ακόμη, παρατηρούνται οι επιδράσεις από την ορθόδοξη ναοδομία.

Η 2η ενότητα βρίσκεται στον όροφο του πριγκιπικού ενδιαιτήματος και οδηγεί τον επισκέπτη σε έναν κόσμο από ιππότες και στο πολιτικό σύστημα και την ιδεολογία τους. Ακόμη, επισημαίνεται η κατάκτηση της περιοχής της Πελοποννήσου

από τους σταυροφόρους καθώς και η ίδρυση του Πριγκιπάτου της Αχαΐας. Ακόμη, πραγματοποιείται αναδρομή στον οίκο των Βιλεαρδουίνων καθώς και στους άλλους ηγεμόνες του Πριγκιπάτου.

Επίσης, στον ίδιο όροφο βρίσκεται και η 3η ενότητα. Σε αυτήν εντοπίζεται ένα ιδιαίτερο παράδειγμα γοτθικού ναού και συγκεκριμένα του ναού του Αγίου Φραγκίσκου. Πραγματοποιείται ιδιαίτερη αναφορά στην λειτουργία του και σε θέματα πίστης καθώς και δογμάτων. Ακόμη, γίνεται αναφορά στην γοτθική ζωγραφική καθώς και την γλυπτική. Ένα ιδιαίτερο έκθεμα αποτελεί ένα γλυπτό το οποίο με ανάγλυφο τρόπο αναπαριστά ένα ανδρικό πρόσωπο το οποίο σχηματίζεται από ορισμένα φύλλα. Επίσης, πραγματοποιείται παρουσίαση από ταφικά έθιμα και ορισμένες ταφικές πρακτικές.

Η 4η ενότητα αναπτύσσεται στο ισόγειο της τέταρτης ενότητας. Εκεί ο επισκέπτης αντιλαμβάνεται την καθημερινότητα των ιπποτών. Ακόμη, μπορεί κανείς να πληροφορηθεί σχετικά με τις δραστηριότητες των κατοίκων του Μοριά καθώς και για τον ιδιωτικό χώρο αλλά και για την ψυχαγωγία τους. Επίσης, μπορεί ο επισκέπτης να πληροφορηθεί σχετικά με το πώς οργανωνόταν η εστία, η κουζίνα και η αποθήκη. Επιπλέον, ορισμένα αντικείμενα όπως εργαλεία, λύχνοι, κλειδιά και παιχνίδια αλλά και αμφορείς και ορισμένα επιτραπέζια σκεύη μπορούν να δώσουν με πιο παραστατικό τρόπο ορισμένες πληροφορίες στον επισκέπτη.

Τέλος, η έκθεση αυτή φτάνει στο τέλος της με την αίθουσα που οδηγεί στο ισόγειο κατά την 5η ενότητα. Αυτή η αίθουσα σχετίζεται με την θέση του Πριγκιπάτου κατά την μεσαιωνική οικουμένη και τις εξωτερικές σχέσεις. Επίσης, η οικονομία καθώς και το εμπόριο δείχνουν την έντονη εμπορική δραστηριότητά του τόσο στην Ανατολή όσο και στην Δύση. Επιπλέον, αναφέρονται το νομισματοκοπείο της Γλαρέντζας και η

νομισματική παραγωγή και η κυκλοφορία των νομισμάτων. Ακόμη, πολυάριθμα αγγεία που διαθέτουν πολλά σχήματα και διακοσμήσεις που προέρχονται από το σύνολο των μερών της μεσογείου δείχνουν την πλούσια συλλογή που υπάρχει στην κεραμική. Παράλληλα, κατ' αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται εξαιρετικά η θέση του Πριγκιπάτου και αποδεικνύουν την κομβική γεωγραφική θέση του Πριγκιπάτου στο καθώς και η εξέλιξη του σε κέντρο της μεσαιωνικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^{Ο}

Φρούριο Πάτρας

2.1 Ιστορικό πλαίσιο

Το φρούριο και η ιστορία του είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την πόλη της Πάτρας από την αρχαιότητα έως και σήμερα. Το φρούριο είναι ανάμεσα σε λόφο, κοντά στο Παναχαϊκό όρος και σχεδόν δίπλα στη θάλασσα του Πατραϊκού κόλπου[36]. Η γεωγραφική της θέση είναι αυτή που την έκανε σημαντική λόγω του εμπορίου από την αρχαιότητα. Το 174 π.Χ. ο Παυσανίας πήγε στην Πάτρα και με τον δικό του τρόπο περιγράφει τα μνημειώδη κτίσματα στο έργο του «Αχαϊκά» μιλώντας για το μύθο των τριών αγροτικών κοινοτήτων: την Αρόη με οικιστή τον Εύμηλο, την Μεσάτιδα με οικιστή τον Τριπλόλεμο και την Ανθεία με οικιστή τον Διόνυσο και ήταν το κέντρο της πόλης. Αυτός που την ίδρυσε σύμφωνα με τον Παυσανία ήταν ο Πατρέας, Σπαρτιάτης στην καταγωγή, όπου ένωσε τους επτά αγροτικούς οικισμούς υπό την εξουσία του και έτσι έδωσε και το όνομα του[37]. Η ίδρυση της θεωρείται πως ανήκει στην εποχή του Πεισίστρατου το 550 π.Χ.

Το φρούριο σύμφωνα με αρχαιολογικές έρευνες χτίστηκε πάνω από ερείπια κτισμάτων και της ακρόπολης των μυκηναίων μιας και την εποχή της μυκηναϊκής κυριαρχίας ήταν σημαντικό κέντρο που γνώρισε ακμή. μέσα στο φρούριο σύμφωνα με τον Παυσανία υπάρχουν υπολείμματα από ιερά όπως π.χ. του ιερού της Λαφριάς Αρτέμιδος και της Παναχαΐδας Αθηνάς[38], τα οποία είναι θαμμένα μέσα στη γη, κάτω από το κτίσμα. Το κτίσμα αυτό οι ιστορικοί το ονόμαζαν είτε «φρούριο» είτε «φρούριο» είτε «πύργο».

[36] Αλέξανδρος Παραδείσης , «Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος» τόμος Β, Αθήνα 1983

[37] μυρτώ Γεωργοπούλου-Βέρρα, «*Το κάστρο της Πάτρας*» ,υπουργείο πολιτισμού. Τμήμα αρχαιολογικών πόρων, Αθήνα 2000

[38] Θ.μαρούδα-Ανεστοπούλου, «*ιστορική αναδρομή. Το Κάστρο της Πάτρας*», β έκδοση, Πάτρα 2000

Ολοκληρωμένη εικόνα της πόλης έχουμε κατά την ρωμαϊκή περίοδο. Την περίοδο αυτή υπήρχε συχνή επαφή με την δυτική Ευρώπη βοηθώντας της να ακμάσει στον τομέα του εμπορίου με άλλα έθνη και της βιοτεχνίας, ειδικά κατά τον 1 αιώνα μ.Χ[39]. Τον αιώνα αυτό αρχίζει σταδιακά αρχίζει να δημιουργείται η πρώτη χριστιανική κοινότητα υπό την εξουσία των Ρωμαίων μετά τον φριχτό θάνατο του απόστολου Ανδρέα. Η «μεταφορά» από την ειδωλολατρία στον χριστιανισμό σταδιακά κατά την περίοδο 1 αιώνα μ.Χ. έως τον 5 αιώνα μ.Χ.

Σεισμοί και επιδρομές βαρβαρικών φύλων όπως π.χ. οι Άβαροι και οι Σλάβοι είναι παράγοντες οι οποίοι οδηγούν τους περισσότερους κατοίκους να φύγουν. με τις επιδρομές το 805 μ.Χ. Σλάβων και Σαρακηνών με αρχηγό τον χαλίφη Αρούν αλ Ρασίντ, οδήγησαν στην δημιουργία του φρουρίου πάνω από την ακρόπολη. Ο Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος μας εξιστορεί την πολιορκία των Ελλήνων που

[39] μυρτώ Γεωργοπούλου-Βέρρα, «*Το κάστρο της Πάτρας*», υπουργείο πολιτισμού. Τμήμα αρχαιολογικών πόρων, Αθήνα 2000

βρίσκονταν μέσα στο φρούριο και που περίμεναν βοήθεια από το Βυζάντιο και πως από θαύμα του αποστόλου και πολιούχου απόστολου Ανδρέα κατάφεραν να νικήσουν τους Σλάβους και να τους εκχριστιανίσουν.

Το 872 μ.Χ. πολιορκούνται ξανά από τους Σαρακηνούς με σκοπό να το λεηλατήσουν, θα διωχθούν χάρις το βυζαντινό ναυτικό, όμως το 881 μ.Χ. αφού λεηλατήθηκε και καταστράφηκε από τον ναύαρχο Φώτιο απωθήθηκαν χάρις το φρούριο. Χάρις αυτό το φρούριο το 1080 ούτε Βούλγαροι, ούτε Νορμανδοί, ούτε Σαρακηνοί, ούτε τον Δόγη Δομένικο Μικέλλη αλλά και ούτε οι βασιλιάδες της δυτικής Ευρώπης κατάφεραν να το κατακτήσουν[40]. Οι κάτοικοι κατάφεραν σταδιακά να ορθοποδήσουν αποκτώντας κι άλλους κατοίκους και έχτισαν εκκλησίες και ευαγή ιδρύματα, το λιμάνι «απέκτησε ζωή» ξανά και γενικότερα η ζωή της πόλης επεκτάθηκε γύρω από το φρούριο αλλά άλλαξε ή εξαφάνισε παρελθοντικά ίχνη. Το λιμάνι θα αρχίσει σταδιακά να χάνει την κυριαρχία του εξαιτίας των προνομίων που παραχώρησε το Βυζάντιο το 1199 επί Αλέξιου Κομνηνού Γ[41].

Κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας και συγκεκριμένα το 1205 ο Γοδεφρείδος της δυναστείας των Βιλεαρδουίνων κυρίεψε με βαρόνο τον Γουλιέλμο Αλεμάνος, η οποία υπάγεται στο Πριγκιπάτο της Αχαΐας με κέντρο την Ανδραβίδα και ταυτόχρονα την διοικεί ο Λατίνος αρχιεπίσκοπος Άντελμος, οποίος σταδιακά αποκτάει δύναμη. Το 1209 ο αρχιεπίσκοπος ενοχλήθηκε από τον βαρόνο επειδή στις οχυρώσεις του φρουρίου πήρε εκκλησιαστικά εδάφη και τα συμπεριέλαβε μέσα στα τείχη του φρουρίου. Εν τέλει, ο βαρόνος Γουλιέλμος Β ο Αλεμάνος έδωσε την βαρονία στον αρχιεπίσκοπο και έφυγε από τα εδάφη του Μοριά. Οι Φράγκοι «άφησαν» σε διάφορα σημεία πόλης τα «σημάδια» τους αλλά κάποια από αυτά «χάθηκαν» με το πέρασμα των χρόνων και των κατακτήσεων. Φρούρια μικρά και μεγάλα έχτισαν οι Φράγκοι σε διάφορα μέρη του Μοριά και τα πιο πολλά χτίστηκαν σε σημαντικά αμυντικά κτίσματα.

Η δύναμη των Φράγκων άρχισε να «χάνεται» στα τέλη του 14 αιώνα στον κυβερνητικό και στον στρατιωτικό τομέα. Δέχθηκε πολλές επιθέσεις το φρούριο της Πάτρας. Το 1318 επιτέθηκε πρώτα ο Φερδινάρδος ο Αραγονικός (γαμπρός του Γουλιέλμου Βιλεαρδουίνου) που ήρθε στην Πελοπόννησο με ισπανικό στρατό, το

[40] Λάμπρος Βρεττός, «*Το κάστρο της Πάτρας. Ιστορία- λαογραφία-προτάσεις αξιοποίησης*» ,Αχαϊκές εκδόσεις, Πάτρα 1993

[41] Δρ. Ε.Καρποδίνη-Δημητριάδη, «*Κάστρα της Πελοποννήσου*», εκδόσεις ADAM, Αθήνα 1993

οποίο φρούριο το είχε ως προίκα αλλά δεν τα κατάφερε εξαιτίας του στρατού του αρχιεπισκόπου Ρενιέρου ντε Πράτο. Έπειτα, το 1337 ο επίτροπος διοικητής του Μοριά Βερτράνδο ντε Βω εκμεταλλευόμενος τον θάνατο του Γουλιέλμου Φριγκιπάνη και τον μη έγκαιρο ερχομό του διαδόχου Ρογήρου, πολιόρκησε το φρούριο. Δεν τα κατάφερε εξαιτίας της έγκαιρης παρέμβασης του Πάπα Βενέδικτου XII. Τέλος, το 1366/8 από την Μαρία των Βουρβόνων και του γιου της Ουγκό τον Λουσιανό πολιορκήθηκε αλλά και πάλι απόρθητο έμεινε το φρούριο τον Βενετό Κάρολο Ζένο, ο οποίος με επτακόσιους άνδρες τους έδιωξαν. Εν τέλει, έγινε η αναγνώριση του αρχιεπισκόπου και μέχρι και το 1373 δεν υπήρξαν εχθροπραξίες.

Γι' αυτό τον λόγο τον 15ο αιώνα και συγκεκριμένα το 1408 οι Βενετοί έναντι χρημάτων παραχωρείται από τον Πάπα Γρηγόριο ΙΒ για πέντε χρόνια εξαιτίας των Τουρκικών επιδρομών. Οι Βενετοί κάνουν προσθήκες και διάφορες επεμβάσεις στο φρούριο, όπου έμειναν ως το 1417. Το 1417 ο αρχιεπίσκοπος και Φράγκος ηγεμόνας Κεντουρίωνας Β επειδή φοβήθηκε τα βυζαντινά στρατεύματα που «κέρδιζαν» φραγκικά εδάφη, μίσθωσαν για άλλα 2 έτη στους Βενετούς την πόλη. Το 1419 πάει στα χέρια του αρχιεπισκόπου Μαλατέστα για μια δεκαετία.

Το 1427 ο Θωμάς Παλαιολόγος καταργεί την βαρονία αλλά απέτυχε στο να αποκτήσει την πόλη και να κυριεύσει και ανέλαβε να την κυριεύσει ο αδελφός του Κωνσταντίνος μετά από δύο χρόνια. Στο φρούριο ήταν ακόμα συγκεντρωμένοι άνθρωποι του λατίνου μητροπολίτη και τον Μάιο του 1430 παραδόθηκε στον Παλαιολόγο, ο οποίος επενέβη στα τείχη του φρουρίου. Το 1446 ο σουλτάνος Μουράτ Β αφού κυρίευσε και νίκησε στον Ισθμό, κυρίευσε και την Κόρινθο και την Πάτρα, την οποία αφού την λεηλάτησε, την έκαψε αλλά το φρούριο δεν το κατέλαβε. Το 1447 αναγκάστηκε να έρθει σε ειρήνη με τον Παλαιολόγο με τον όρο να του πληρώνουν φόρο υποτέλειας.

Μετά από κάποια χρόνια, το 1458 μετά από πολιορκία παραδίδεται στους Τούρκους. Ο Θωμάς Παλαιολόγος προσπάθησε αλλά δεν κατάφερε να την ανακαταλάβει παίρνοντας ως δώρο την κάρα του απόστολου Ανδρέα στον Πάπα Πίο Β.

Τον Μάιο του 1458 ο Μωάμεθ Β ήρθε στην Πάτρα για να ξεκαθαρίσει κάθε αντίσταση, απειλεί την πόλη. Η πόλη αυτή ανήκε στον Θωμά Παλαιολόγο, ο οποίος

από φόβο τηρούσε τους όρους της συμφωνίας. Τον επόμενο χρόνο επηρεασμένος από τους Αλβανούς πήρε τα Καλάβρυτα και πολιόρκησε το φρούριο της Πάτρας αλλά δυσκολεύτηκε να το κυριέψει.

Ο Μωάμεθ Β ήταν αποφασισμένος να κυριεύσει όλο τον Μοριά. Τον Μάιο του 1460 ήρθε στην Πελοπόννησο, πήρε από τον Δ. Παλαιολόγο τον Μιστρά και στην συνέχεια στράφηκε εναντίον του Θωμά Παλαιολόγου, όπου κυρίευσε το φρούριο της Πάτρας και στην συνέχεια την υπόλοιπη Αχαΐα και Ηλεία. Το φρούριο θα μείνει στα χέρια των Τούρκων για εξήντα έξι χρόνια.

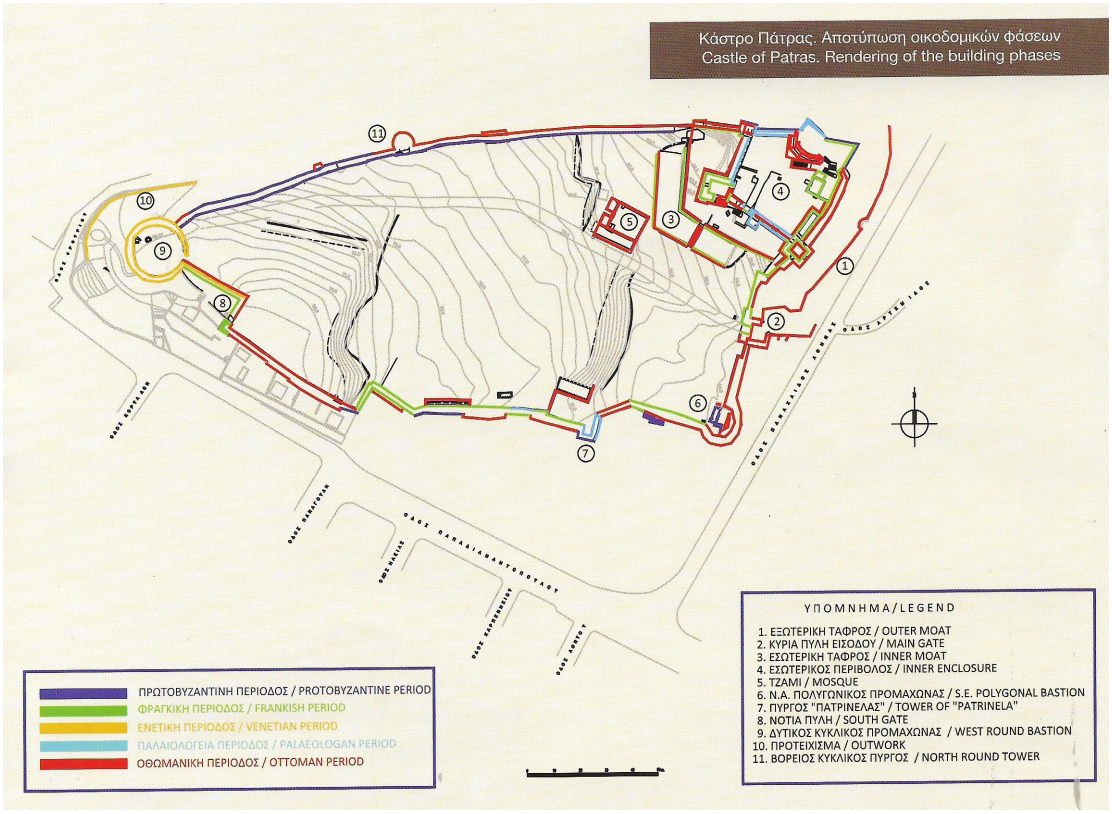
Τον Ιούλιο του 1687 ο Βενετός Μοροζίνι ύστερα από πολιορκία δύο ημερών κατέλαβε την Πάτρα και το φρούριο διώχνοντας τους Τούρκους στο Ρίο. Κατά την περίοδο αυτών ο Μεχμέτ Πασάς ανατίναξε μέρος του φρουρίου υπόγεια. Το 1532 ο Andrea Doria κυρίευσε την Κορώνη, την Πάτρα και το Ρίο και κυριάρχησε σε όλο τον Πατραϊκό Κόλπο. Οι ιππότες της Μάλτας και οι Βενετοί προσπάθησαν να το κυριεύσουν χωρίς επιτυχία.

Κατά την διάρκεια της Β Βενετοκρατίας (1687 έως 1715) έκαναν επιδιορθώσεις στο φρούριο σε διάρκεια είκοσι οχτώ χρόνων κυριαρχίας, αλλά επισκεύασαν και του Ρίου λόγω της σημαντικής του θέσης. Το 1714 έγινε σεισμός στην Πάτρα με αποτέλεσμα να προκληθούν καταστροφές στην πόλη και στο φρούριο της. Έτσι κατεστραμμένο θα το βρούνε οι Τούρκοι και θα το έχουν για εκατόν δεκατρία χρόνια αφού οι Βενετοί θα το εγκαταλείψουν. Και άλλοι καταστροφικοί σεισμοί ακολούθησαν, ο ένας το 1785 κατέστρεψε μέρος του τείχους της ανατολικής πύλης και ο άλλος το 1811 κατέρρευσε η έπαλξη του και υπήρξαν ρωγμές στα τείχη.

2.2 Αρχιτεκτονικά στοιχεία του φρουρίου

Το φρούριο της Πάτρας είναι χτισμένο στον πρώτο, από τους λόφους που αποτελούν τους πρόποδες του όρους Παναχαϊκό, στο λόφο της αρχαίας ακρόπολης της Αρόης, και σε απόσταση 680 περίπου μέτρων από την θάλασσα.

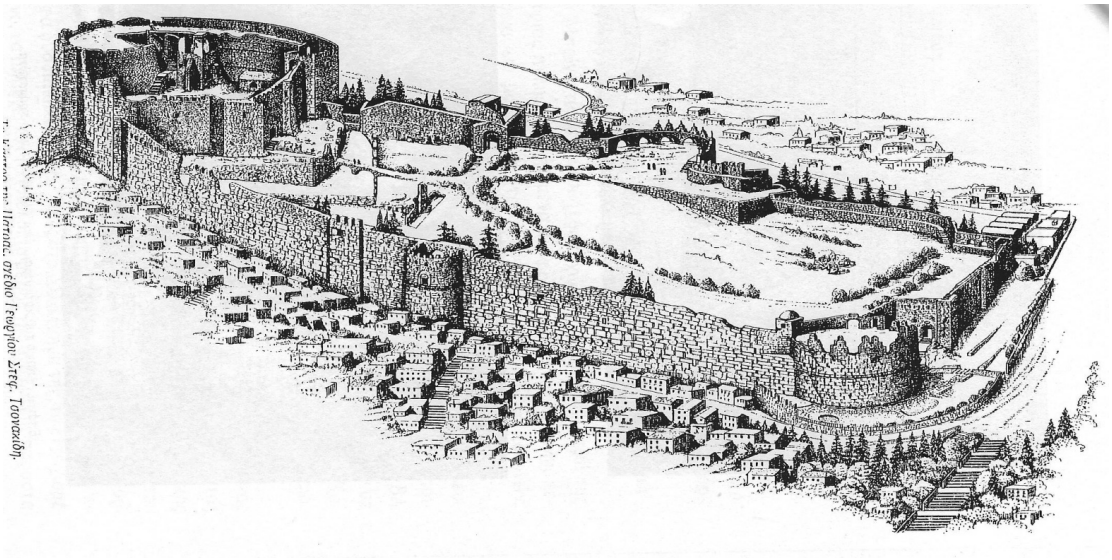
Ανάμεσα στα φρούρια τα οποία οι Φράγκοι εντόπισαν στην Πελοπόννησο και τα εξέλιξαν σε νέα οχυρωματικά έργα βρίσκεται επίσης και η Πάτρα[42]. Χτισμένο στην περιοχή της αρχαίας ακρόπολης, το φρούριο ήταν φημισμένο ακόμη και κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής εποχής. Επίσης, η ιδιαίτερη γεωγραφική θέση που είχε η πόλη έδινε την δυνατότητα για επικοινωνία και εκτιμήθηκε δεόντως από την Ρωμαϊκή εποχή. Τότε η Πάτρα γνώρισε σπουδαία ακμή. Την εποχή της βασιλείας του Ιουστινιανού δημιουργήθηκε και η «πρώιμη μεσαιωνική οχύρωση» στον λόφο, πάνω από την πόλη με τη χρήση οικοδομικού υλικού, από προχριστιανικά οικοδομήματα.

[42]William Miller, «Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα», εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990

Το φρούριο της Πάτρας ήταν ιδιαίτερα σημαντικό και ιδιαίτερα μεγάλο σε μέγεθος. Η ιστορία του ξεκινά ήδη από τα αρχαία χρόνια. Ο Πατρέας ήταν ο ιδρυτής της πόλης της Πάτρας και ήταν Αχαιός. Η πόλη ιδρύθηκε στην θέση που είχε μία πολύ παλιά ιωνική πόλη η οποία είχε και το δικό της φρούριο. Η πόλη εκείνη ονομάζονταν Αρόη. Η Πάτρα ονομάστηκε έτσι εξαιτίας του γεγονότος ότι ο Πατρέας της έδωσε το όνομά του. Αργότερα, εξαιτίας των πολέμων και των σεισμών σημαντικό μέρος της Ακρόπολης καταστράφηκε. Όμως, η Ακρόπολη καταστράφηκε σημαντικά εξαιτίας ενός σεισμού που την τάραξε το 551 π.Χ. Τότε, η Πάτρα νεκρώθηκε σχεδόν τελείως. Ο Ιουστινιανός δημιούργησε ένα μικρό φρούριο στην Ακρόπολη, το οποίο κατάφερε να μην καταστραφεί από τις επιθέσεις των Σαρακηνών, των Σλάβων. Παρόλα αυτά εξαιτίας της επίθεσης των Σταυροφόρων έπεσε το 1205 – 1221 π.Χ.

Το φρούριο είχε την μορφή ενός μεγάλου ακανόνιστου τριγώνου, (200 περίπου μέτρα μήκος στις μεγάλες πλευρές), με συνολικό εμβαδόν περίπου 13.500μ² και αποτελείτο από έναν εξωτερικό περίβολο και ένα δεύτερο μικρότερο φρούριο το οποίο βρισκόταν στην βορειοανατολική γωνία. μία τάφρος υπήρχε σε κάθε πλευρά από το οχυρωματικό περίβολο. Όμως στην δυτική γωνία δεν υπήρχε και εκεί υψωνόταν ένας στρογγυλός και ιδιαίτερα μεγάλος πύργος. Αυτός ο πύργος ίσως αποτελούσε προσθήκη των Βενετών.

Τις τρεις πλευρές περιέβαλλε τάφρος καθώς τάφρος υπάρχει και στο εσωτερικό μπροστά από την οχύρωση της βορειοανατολικής γωνίας. Το τοίχος της γωνίας αυτής ήταν αρκετά ενισχυμένο με πύργους. Ο ένας πύργος εξ αυτών στην βόρεια πλευρά ήταν πολυγωνικός και μάλιστα μεγάλων διαστάσεων. Στη νότια και τη δυτική πλευρά υπάρχουν επίσης τετράγωνοι πύργοι με ασύμμετρες διαστάσεις.

Ιστορικά δεν είναι γνωστό σε ποια εποχή διανοίχτηκαν οι τάφροι. Η διαμόρφωση του εσωτερικού περιβόλου, που είναι σε μεγάλο μέρος έργο των Φράγκων ,καθιστά πιθανή την ανάγωγη και των τάφρων στην ίδια περίοδο, χωρίς να διατηρηθεί όμως καμία σχετική ένδειξη. Φυσικά δεν αποκλείεται το έργο να κατα-

σκευάστηκε από τους Βενετούς δεδομένου ότι αποτελεί χαρακτηριστικό της φρουριακής αρχιτεκτονικής τους.

Στην ανατολική πλευρά μπορεί να δει κανείς την κεντρική είσοδο, η οποία είναι θολωτή και παράλληλα ανοίγεται στο εσωτερικό ενός πύργου που είναι σήμερα μισοκατεστραμμένος. Στην νοτιοανατολική γωνιά υψώνεται πυργίσκος με θολοσκέπαστο μικρο χώρο για την φρουρά.

Στη βορειοδυτική πλευρά του τείχους υπήρχε ένας ημικυκλικός πύργος ενώ στη δυτική γωνία κυριαρχούσε ένας μεγάλος στρογγυλός πύργος. Είχε θέα σε όλη την πόλη καθώς και στην θάλασσα. Στην νότια πλευρά βρίσκεται η είσοδος του φρουρίου, στη βόρεια πλευρά ενός πύργου. Στην είσοδο μπορούσε να φτάσει κανείς αφού κατάφερνε να περάσει μια τοξωτή γέφυρα πάνω από την τάφρο, την οποία γέμιζαν με νερό σε περίπτωση εχθρικής εισβολής. Για να μπει, όμως εντός του φρουρίου όφειλε κανείς να διασχίσει δύο πύλες. Ο οχυρωματικός περίβολος ακολουθεί την διαμόρφωση του βράχου. Ήταν ενισχυμένος με έναν τετράγωνο πύργο και στη δυτική άκρη, όπου σχηματίζει μια μεγάλη γωνία υπήρχε ένα άνοιγμα, που οδηγούσε στο εσωτερικό του φρούριο. Στην τοιχοδομία αυτής της πλευράς μπορούν να ανα-

γνωρισθούν φράγκικα στοιχεία. Σε ορισμένα σημεία έχει διατηρηθεί ο περίβολος των τειχών καθώς επίσης και οι επάλξεις και οι τηλεβολήθρες.

Η εσωτερική τάφρος ενώνεται με μία πέτρινη γέφυρα που διαθέτει δύο ίδιες καμάρες. Η τάφρος εντοπιζόταν μπροστά τόσο από την νότια όσο και από την δυτική πλευρά του Πύργου στα βορειοανατολικά. Επίσης, ήταν χρήσιμη ώστε να υπάρχει προστασία εάν κατάφερναν οι πολιορκητές να εισέλθουν στο φρούριο.

Μπαίνοντας στον Πύργο βρίσκεσαι σε έναν πολύμορφο χώρο. Ένας αρκετά καλοδιατηρημένος οκταγωνικός πύργος - προμαχώνας και κάποιοι άλλοι στις γωνίες του Πύργου. Συνοψίζοντας διαπιστώνουμε ότι η διαδικασία κατασκευής του φρουρίου, ακολούθησε πέντε περιόδους:

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1η Είναι η αρχική περίοδος κατά την οποία κατασκευάστηκε και το κύριο μέρος του Βόρειου τείχους, όπως σώζεται σήμερα.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 2η Την Φράγκικη περίοδο η οποία ακολούθησε, μετά από την κατάληψη της Ακρόπολης που είχε κατασκευαστεί από τον Ιουστινιανό το 1205 π.Χ. Στην περίοδο αυτή δημιουργήθηκε μεγάλο τμήμα του Νότιου τείχους και μεγάλο τμήμα του κυρίως Πύργου (Γουλά) με το περιμετρικό τείχος του.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 3η Την Ενετική περίοδο που ακολούθησε, μετά την εκμίσθωση του φρουρίου. Η εκμίσθωση πραγματοποιήθηκε από του Φράγκους στους Ενετός γύρω στο 1408 π.Χ. Εκείνη την περίοδο δημιουργήθηκε ο κυκλικός και οκταγωνικός προμαχώνας (πύργος), ο οποίος ευρίσκεται στο χαμηλότερο υψομετρικά σημείο του φρουρίου (στο τέρμα, στις σκάλες της Αγ. Νικολάου).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 4. Η περίοδος αυτή σχετίζεται με τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο που ήταν ο τελευταίος Βυζαντινός Αυτοκράτορας. Εκείνη την χρονική περίοδο φτιάχτηκαν ορισμένα μέρη από τα εξωτερικά τείχη στον πύργο.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 5η Αφορά την τουρκική περίοδο. Αυτή η περίοδος ξεκινά από το 1458 μ.Χ. Τότε, κατασκευάστηκαν στην ανατολική και την νοτιοδυτική πλευρά τα εξωτερικά τείχη.

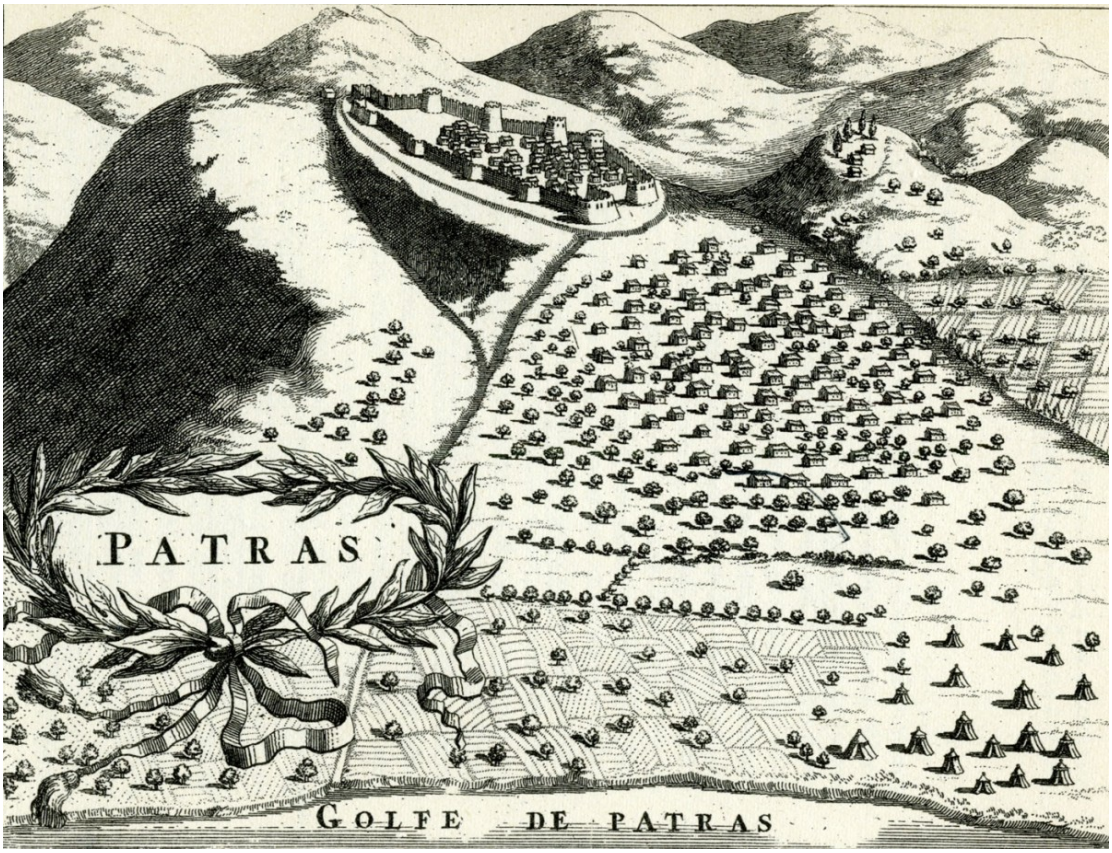

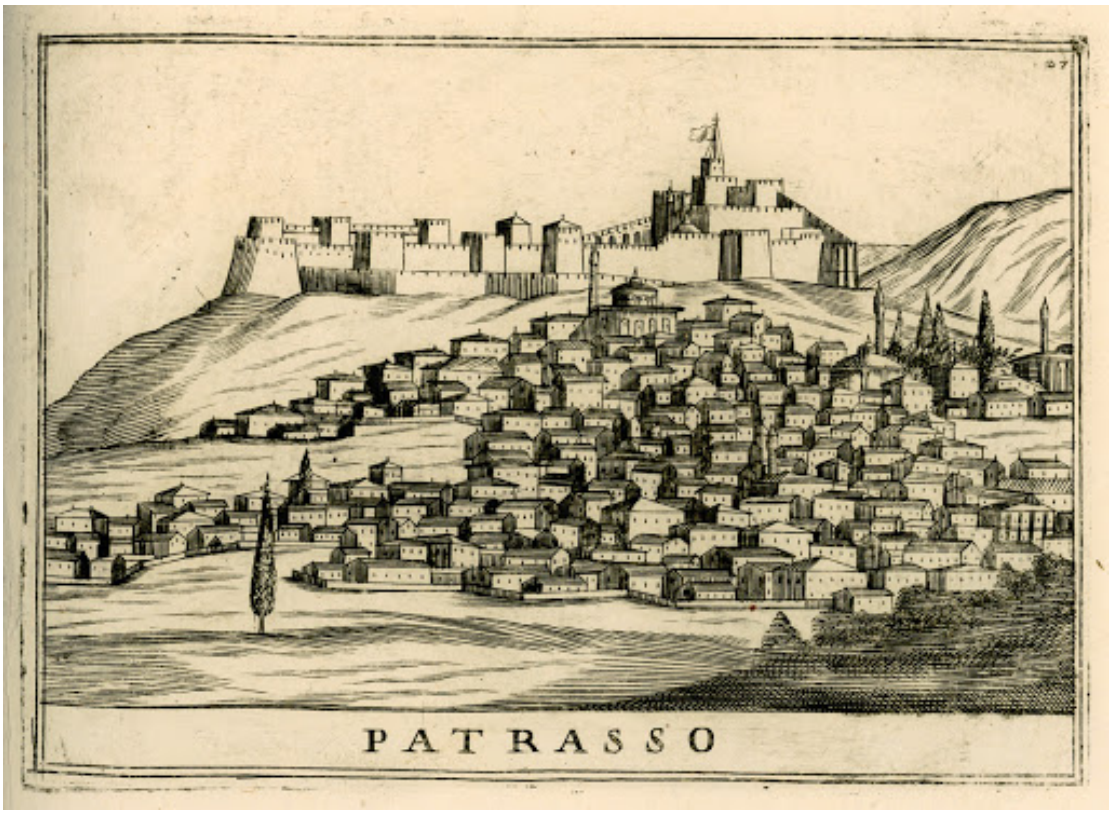

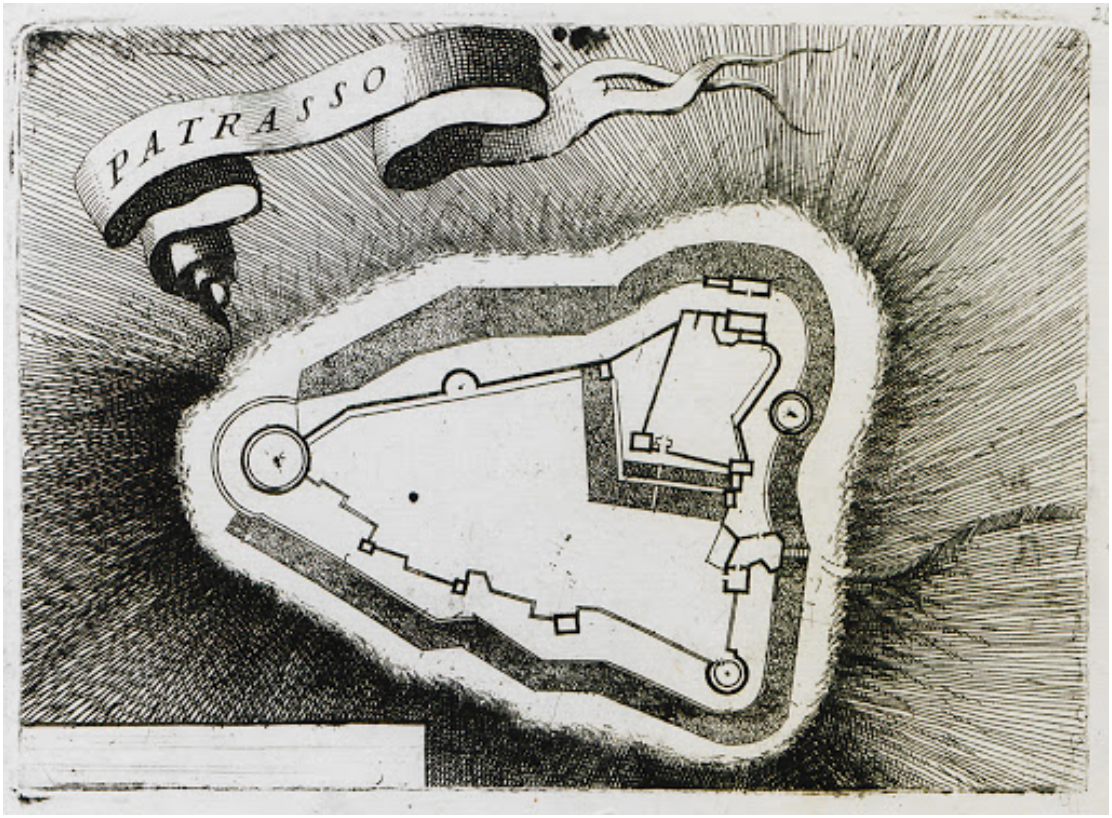

Το Κάστρο της Πάτρας στις αρχές του 20ού αιώνα. Άποψη από τα νότια.

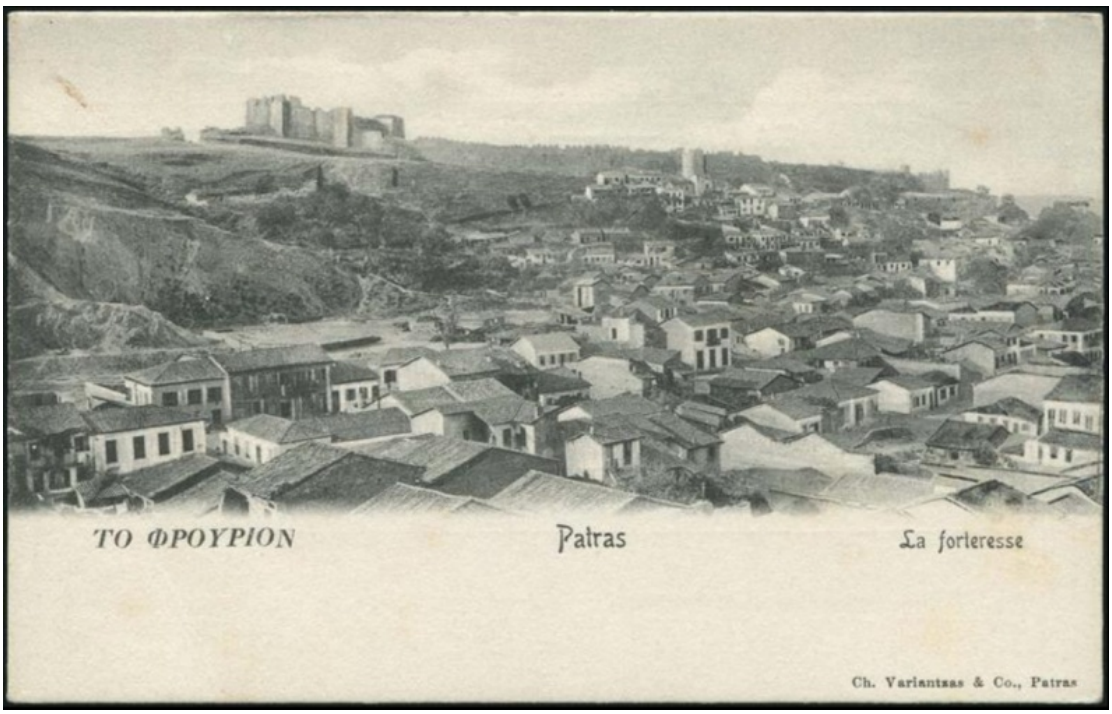
2.3 Το κάστρο της Πάτρας μέσα από γκραβούρες εποχής

PATRASSO

CITTA DI PATRASSO
GOLFO DI PATRASSO

ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟΝ
Patras
La forteresse
Ch. Variantzas & Co., Patras

Patras.
View of the Fort.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^{ο}

Φρούριο Ρίου

3.1 Ιστορικό πλαίσιο

Το φρούριο είναι χτισμένο σε ένα ακρωτήριο, στη δυτική είσοδο του Κορινθιακού κόλπου, κοντά στο σημερινό λιμάνι του Ρίου και κοντά στην εθνική οδό Πατρών-Αθηνών. Η ιστορία αυτού του φρουρίου ξεκινάει από την αρχαιότητα όταν οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν το μέρος αυτό ως στρατιωτική βάση γιατί το θεωρούσαν σημαντικό γεωστρατηγικό το στενό μεταξύ Ρίου και Αντίρριου όπου ονόμαζαν αυτά τα δύο μέρη «Ρίο Αχαϊκόν» και το άλλο αντίστοιχα «Ρίο Μολύκριον ή Ρίο Αιτολικόν».

Το 1499 ξεκίνησε η κατασκευή του από τον Τούρκο σουλτάνο Βαγιαζήτ Β κατά την διάρκεια του πολέμου με την Βενετία πάνω στα ερείπια των ρωμαϊκών οχυρώσεων μόνο μέσα σε 3 μήνες υπό την επίβλεψη του Σινάν Πασά. Οι ντόπιοι το ονόμαζαν και «Καστέλι του Μοριά». Στην ίδια επίσης τοποθεσία υπήρχε και το ιερό

του Ποσειδώνα όπου τα υλικά τα χρησιμοποίησαν στο φρούριο[43]. Χτίστηκε απέναντι από το Αντίρριο ώστε να ελέγχει το πέρασμα αυτό. Επίσης, την ίδια χρονιά χτίστηκε φρούριο και στο Αντίρριο. Ο σουλτάνος τα ονόμασε «Κιουτσούκ Τσανάκ Καλέ», δηλαδή «τα μικρά Δαρδανέλια»[44].

Εξαιτίας της γεωστρατηγικής σημασίας του φρουρίου το Ρίου, προσπάθησαν να το διεκδικήσουν πολιορκώντας το οι Γενοβέζοι και οι ιππότες της Μάλτας. Το 1532 πολιορκήθηκε και κατακτήθηκε από τον Ισπανό Andrea Doria, αλλά λόγω κακουχιών και κακής πληρωμής οι στρατιώτες λεηλάτησαν και βιαιοπράγησαν στις γύρω περιοχές παρά τις εντολές του Doria[45] και έτσι το ανακατέλαβαν οι Τούρκοι, οι οποίοι έκαναν επισκευές και άλλες αλλαγές. Το 1603 οι ιππότες της Μάλτας με επικεφαλή τον μέγα μάγιστρο Ζαν Παριζό ντε λα Βαλέτ λεηλατούν και προκαλούν μεγάλες καταστροφές. Το 1641 ένας ξένος περιηγητής πήγε και είδε το φρούριο σε κακή κατάσταση και παρατημένο. Το 1684 οι Βενετοί και οι Τούρκοι συγκρούστηκαν και οι Βενετοί το κυρίευσαν αλλά για λίγο καιρό αλλά το ανακατέλαβαν οι Τούρκοι.

Την περίοδο 1687 ως το 1715 το είχαν υπό την κυριαρχία τους οι Βενετοί (υπό την ηγεσία του Μοροζίνι), οι οποίοι το επισκεύασαν και το οποίο έχει την εμφάνιση που έχει και σήμερα[46]. Εκτός από φρούριο το χρησιμοποίησαν ως αποθήκη και φυλακή τριακοσίων ατόμων στο εσωτερικό. Οι Τούρκοι πολιορκώντας το μετά από πέντε ημέρες το κατέλαβαν το1715 μέχρι και την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Το 1828 το παραδίδουν στον Γάλλο στρατηγό Μαιζόν, ο οποίος αφού έδιωξαν τα τουρκο-αιγυπτιακά στρατεύματα, το επισκεύασε και το παρέδωσε στους Έλληνες. Το φρούριο το έκαναν φυλακή οι Έλληνες για μεγάλο χρονικό διάστημα αλλά και κατά την διάρκεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου. Ξένοι περιηγητές που το είδαν το 1805 ο William Leake και το 1816 ο F. Pouqueville το βρήκαν σε άσχημη κατάσταση. Ο E. Dodwell το 1819 μας αναφέρει πως μέσα στο κτίσμα ανακάλυψε ένα τζαμί αλλά και μισογκρεμισμένα σπίτια, τα οποία τα χρησιμοποιούσε η φρουρά.

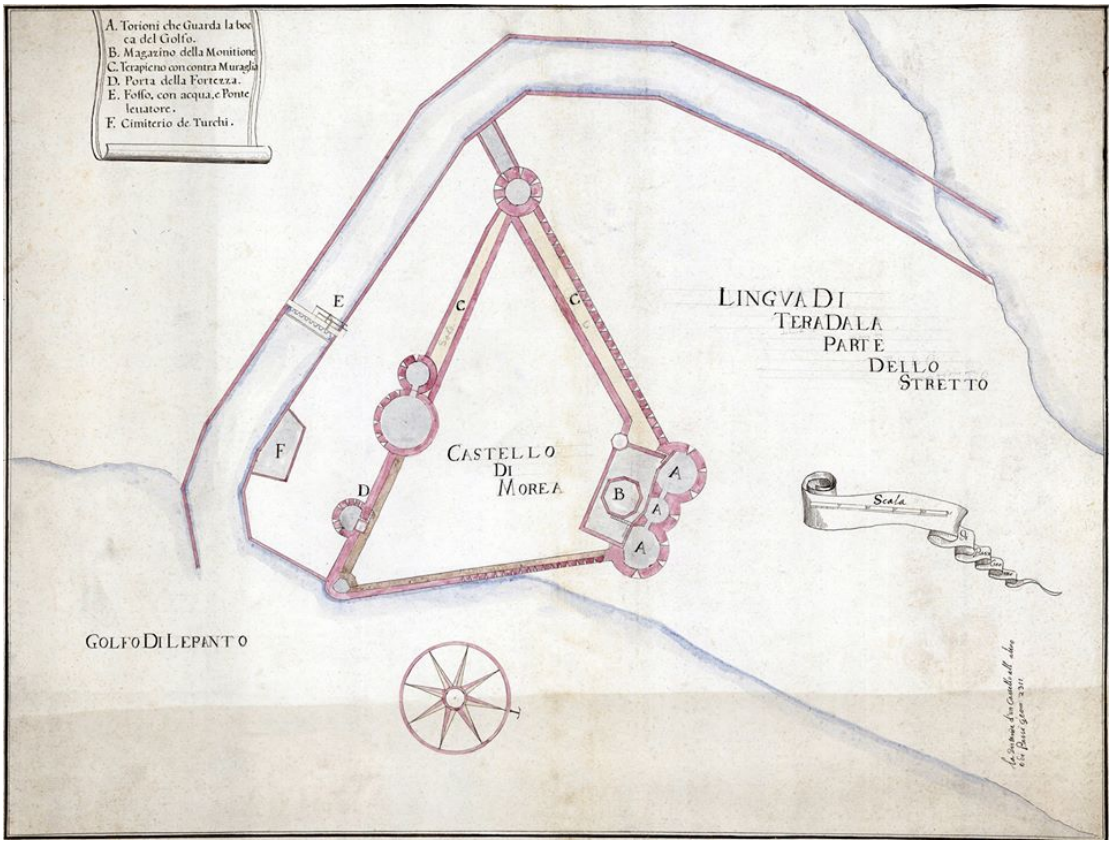
[43] Δρ.Ε.Καρποδίνη-Δημητριάδη (αρχαιολόγος), «*Κάστρα της Πελοποννήσου*», εκδόσεις Adam, Αθήνα 1993

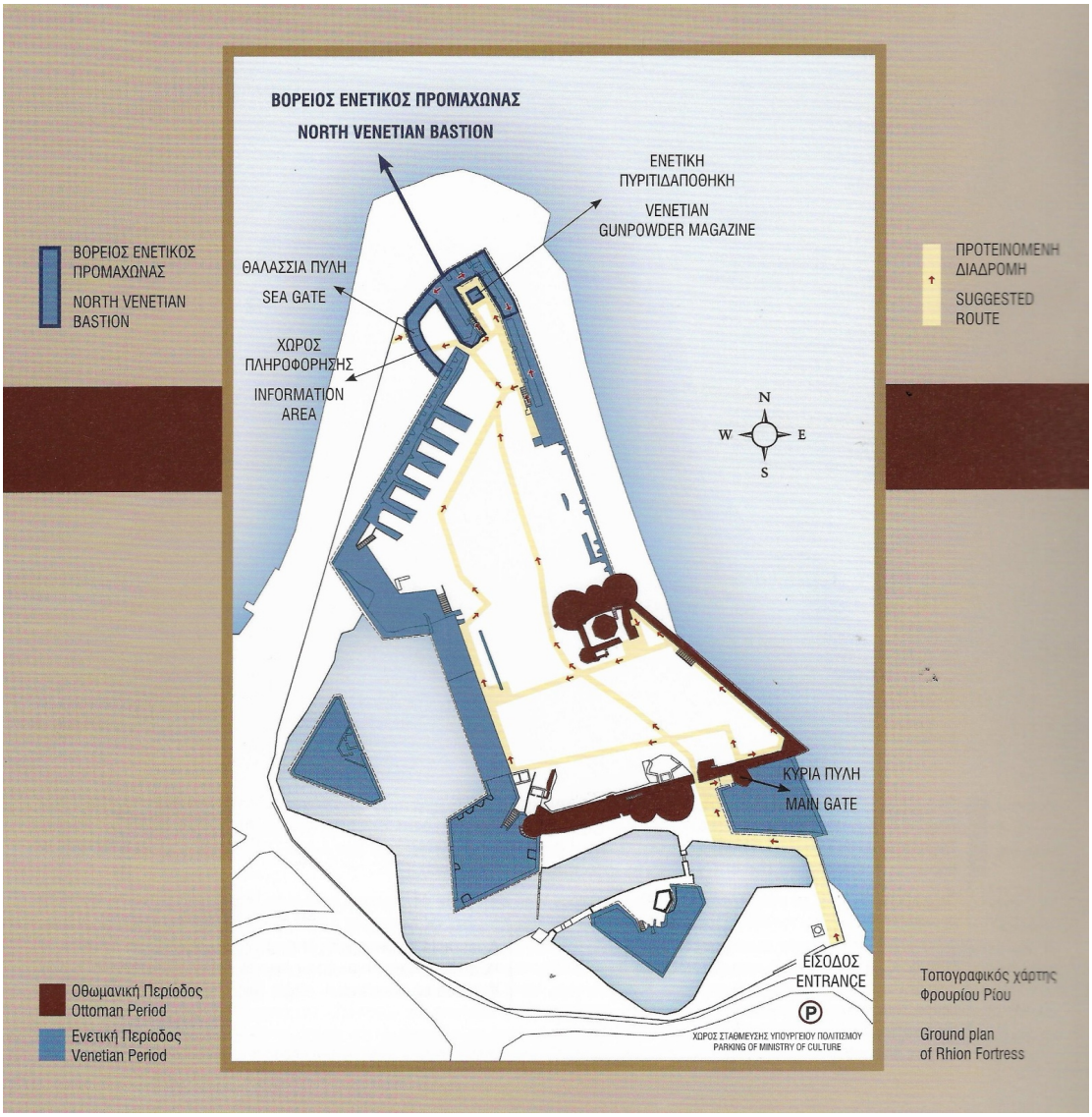
[44] https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=rio

[45] Μάγδα Μπούτση και Σουλτάνα Ποτίδου, «*Το κάστρο του Ρίο*» (πτυχιακή εργασία), Τ.Ε.Ι Πειραιά. Τμήμα πολιτικών δομικών έργων τεχνολογικών εφαρμογών, Πειραιάς 1998

[46] Δρ.Ε.Καρποδίνη-Δημητριάδη (αρχαιολόγος), «*Κάστρα της Πελοποννήσου*», εκδόσεις Adam, Αθήνα 1993

3.2 Αρχιτεκτονικά στοιχεία του φρουρίου

Το φρούριο του Ρίου είναι χτισμένο στο ομώνυμο ακρωτήριο στην δυτική είσοδο του Κορινθιακού Κόλπου οικοδομήθηκε το 1499 από τον σουλτάνο Βαγιαζήτ Β’.

Ονομαζόταν και «φρούριο του Μοριά» κατ' αντίθεση στο απέναντι φρούριο, που επίσης έχτισε στο ακρωτήριο του Αντιρρίου και λεγόταν «φρούριο της Ρούμελης». Και τα δύο φρούρια ήταν γνωστά με την ονομασία “μικρά Δαρδανέλια” (ή Κιουτσούκ Τσανάκ Καλέ στα τούρκικα).

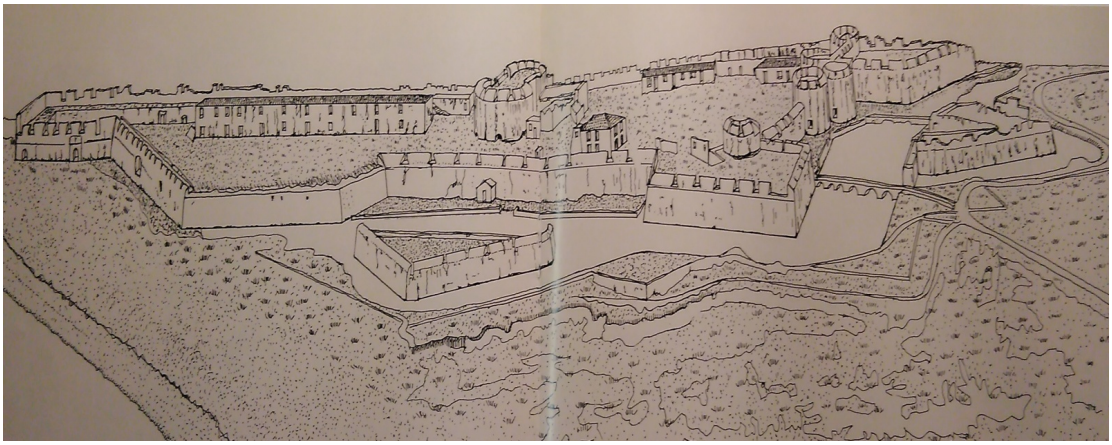

Το φρούριο του Ρίου διαδραμάτισε ιδιαίτερο ρόλο στην περίφημη "Ναυμαχία της Ναυπάκτου" ή "Battalia di Lepanto" στις 7/10/1571 όπου όλη η

θαλάσσια περιοχή μετατράπηκε σε ένα τεράστιο υδάτινο νεκροταφείο με τα πτώματα 32.000 σκοτωμένων στρατιωτών να επιπλέουν μεταξύ Ρίου και Αντιρρίου[47].

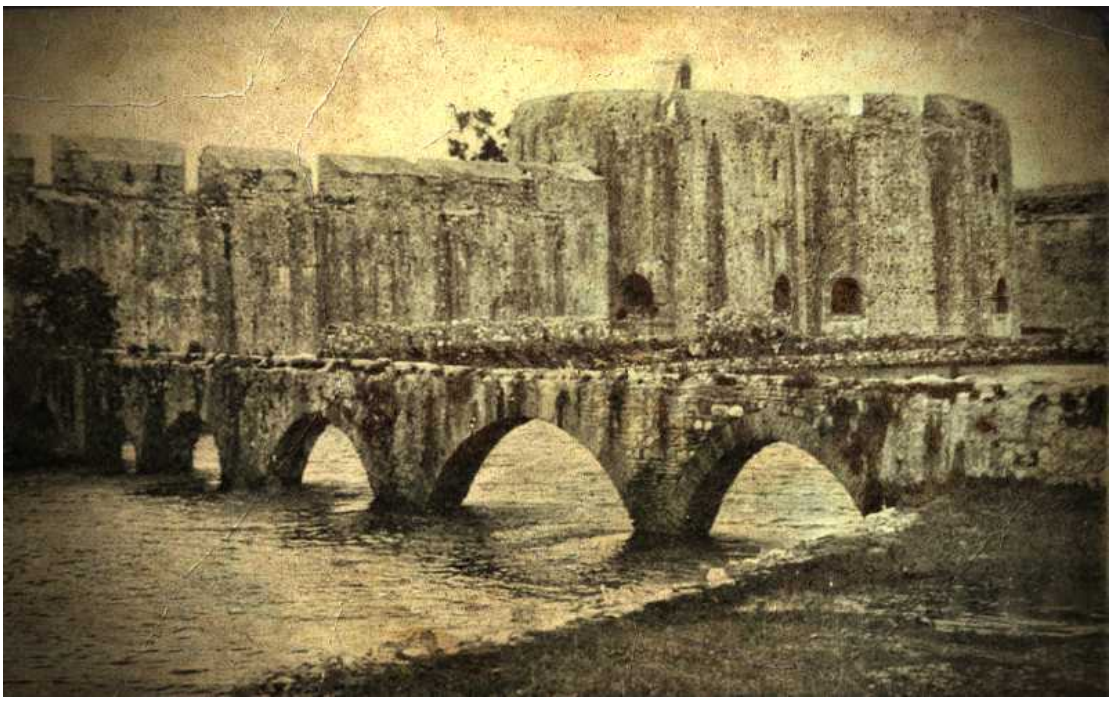
Το φρούριο του Μοριά που βρίσκεται στην βορειότερη άκρη της Πελοποννήσου δεν αποτελείτο αρχικά παρά από μερικούς πύργους διαφορετικών σχημάτων, συνδεδεμένους με τείχη πάχους δύο μέτρων, στεφανωμένους με ένα αδύνατο στηθαίο .Οι Βενετοί θέλοντας να δώσουν στο φρούριο όλη την δύναμη που απαιτούσε η θέση του, ύψωσαν μπροστά ένα προμαχώνα και τρεις ημικυκλικούς πύργους που συνδέονταν με τείχη και δύο ημικυκλικούς που κάλυπταν το μέτωπο προς την θάλασσα, μια μεγάλη τάφρος με νερό .Οι οχυρωματικές εργασίες έγιναν στις αρχές του 18 ου αιώνα και οι οχυρώσεις επισκευάστηκαν από τους Γάλλους του εκστρατευτικού σώματος τα κτίρια που υπήρχαν στο εσωτερικό του φρουρίου και μια μεγάλη αποθήκη μετατράπηκε σε φυλακή για 300 άτομα. Το φρούριο χρησιμοποιήθηκε στην συνέχεια σαν φυλακή-κάτεργο και στην διάρκεια του Β' Παγκόσμιου πόλεμου σαν οχυρό.

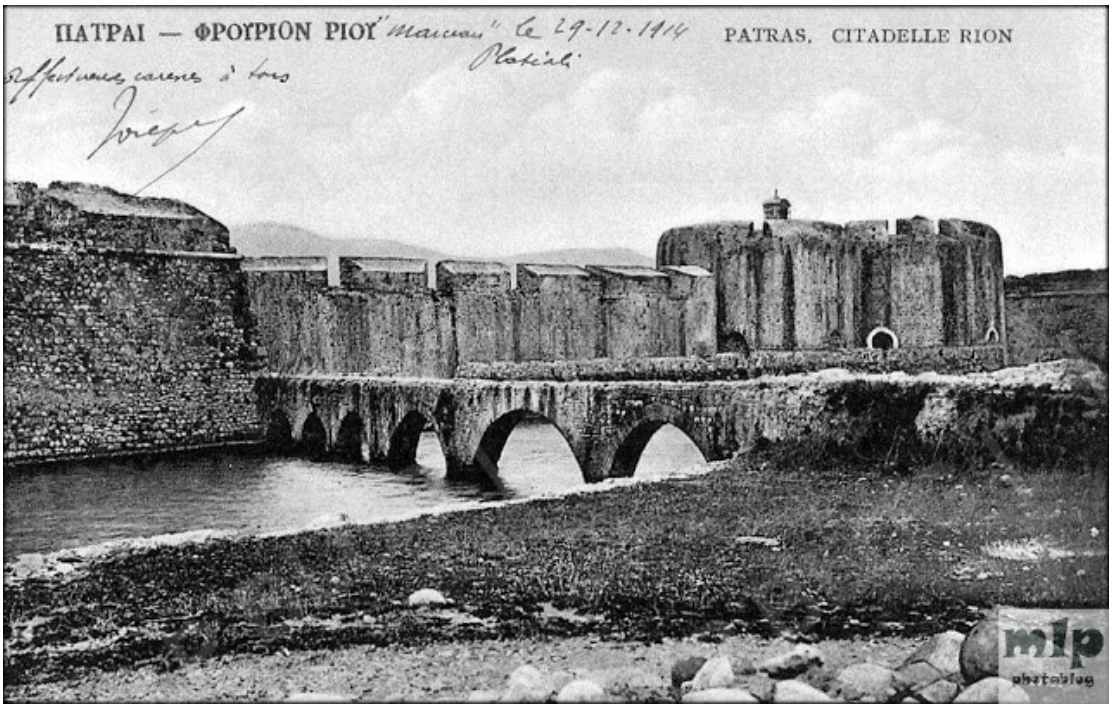
Το φρούριο έχει σχήμα τριγώνου με την κορυφή στο βορρά στην άκρη του ακρωτηρίου. Στην νότια πλευρά του δημιουργήθηκε μια τεχνική τομή στο έδαφος και σχηματίσθηκε μια βαθιά τάφρος από την οποία η θάλασσα εισχωρεί μέχρι σήμερα εξασφαλίζοντας την προστασία του φρουρίου από την πλευρά της ξηράς.

Πάνω από την τάφρο υπάρχει γέφυρα τοξωτή, που οδηγούσε στην κεντρική πύλη. με γέφυρα συνδεόταν επίσης και το «νέο οχυρό» .Στην Ν/Α γωνία το τείχος ενισχύθηκε με προμαχώνα και ένα στρογγυλό πύργο ενώ δύο ανάλογοι πύργοι υπάρχουν και στο μέσον της νότιας πλευράς.

[47]Κώστας Γ. Τσικνάκης, «*Η* ναυμαχία *της* Ναυπάκτου *και οι* επαναστατικές κινήσεις *στον* ελληνικό χώρο», σ. 53-89.

ΠΑΤΡΑΙ — ΦΡΟΥΡΙΟΝ ΡΙΟΥ
PATRAS. CITADELLE RION
mlp
photobleue

Στην βόρεια πλευρά που βλέπει προς τις ακτές της Στερεάς ,το φρούριο είναι επίσης προστατευόμενο με τριπλό ισχυρό πύργο. Πύργοι, προμαχώνες και επάλξεις ενίσχυαν και τις άλλες πλευρές, ενώ ένα μεγάλο κυκλικό οικοδόμημα στο εσωτερικό του φρουρίου προστάτευε την ανατολική πλευρά αλλά και ολόκληρο το φρούριο .

Οι ημικυκλικοί πύργοι ,η τάφρος και ο περίδρομος των τειχών αποδίδονται στους Βενετούς που απέβλεπαν ιδιαίτερα στην σημαντική του θέση.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φρούριο του Αντιρρίου

Ιστορικό πλαίσιο

Το Αντίρριο διοικητικά ανήκε στην δυτική Λοκρίδα. Ξεκινούσε από το βουνό Ταφιασσός και εκτεινόταν σε μία παραλιακή ζώνη και έφτανε μέχρι την Άμφισσα. Πάνω στην ζώνη αυτή οι Αιτωλοί προσπαθούσαν να βρουν τρόπο διεξόδου στην θάλασσα και εξαιτίας αυτού υπέβλεπαν την Ναύπακτο που ήταν σημαντική λοκρική πόλη.

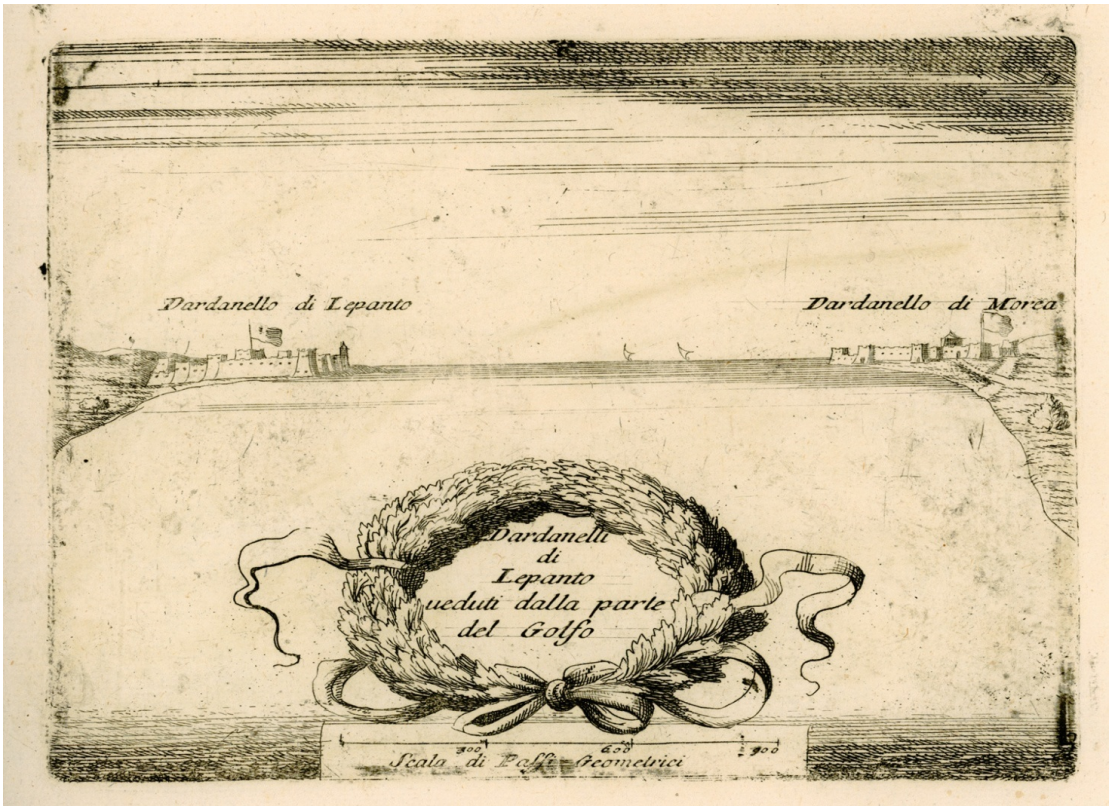
Κατά τον χρησμό της Πυθίας προς τους Ηρακλειδείς η φράση "στενυνράν τήν ευρυγάστορα" αναφερόταν στον πορθμό του Ρίου, ο οποίος ήταν εκεί στο σημείο που η θάλασσα στένευε στα δεξιά του Ισθμού της Κορίνθου. Ο Στράβωνας θεωρεί ότι η Ναύπακτος ήταν "συμμένει του Αντιρρίου πλησίον"

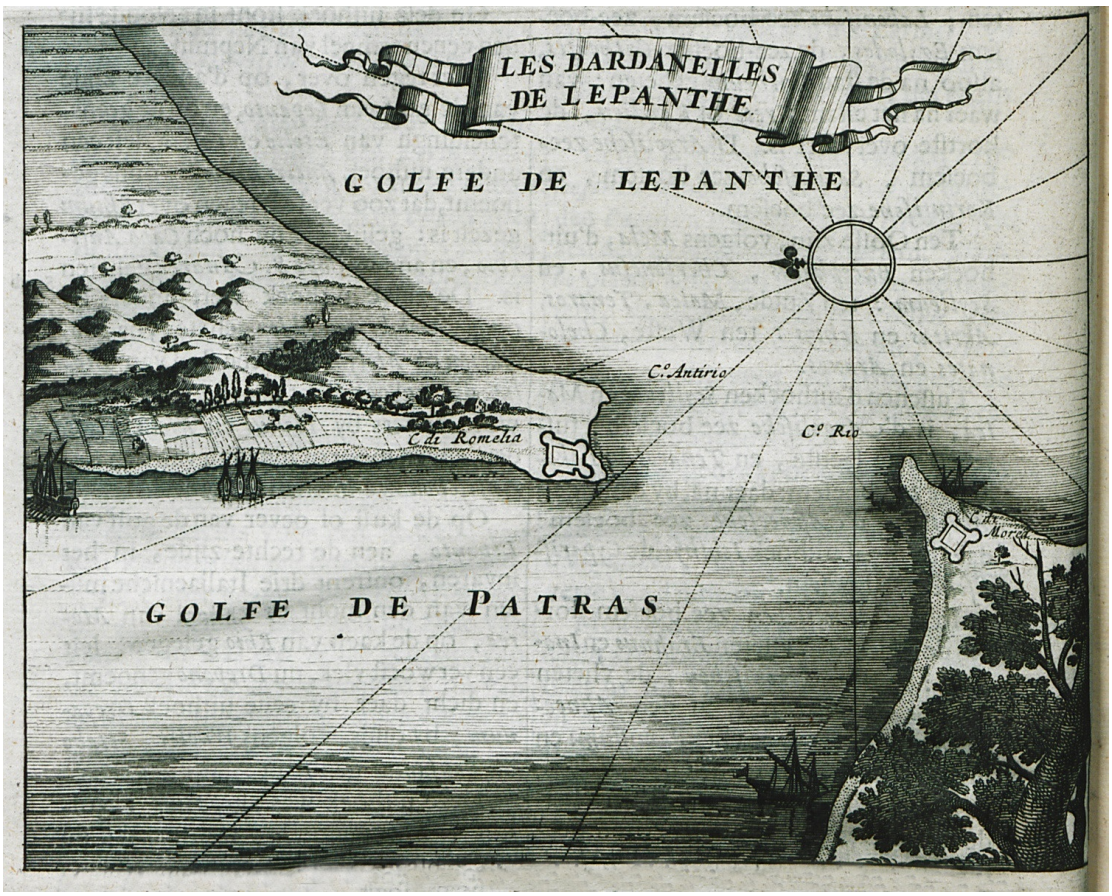

Το 459 π.Χ. οι Αθηναίοι προχώρησαν στην κατάληψη της Ναυπάκτου και του Μολύκριου. Καθώς οι Αθηναίοι είχαν σαν ναυτική του βάση την Ναύπακτο μπορούσαν να ελέγχουν τον πορθμό.

Έτσι, κατά την πρώτη ναυμαχία το 429 π.Χ. κατάφεραν να νικήσουν του Πελοποννησίους και να αιχμαλωτίσουν 12 πλοία που τα οδήγησαν στην Μολύκρεια. Είναι σημαντικό ότι ένα από αυτά τα πλοία το αφιέρωσαν στο Αντίρριο στον Ποσειδώνα.

Λίγο αργότερα πραγματοποιήθηκε νέα ναυμαχία. Ο στόλος των Πελοποννησίων έφτασε στο Πάνορμο που ήταν κοντά στο Ρίο. Ο Φορμίωνας που είχε στη διάθεσή του είκοσι πλοία μετακινήθηκε προς το Αντίρριο. Το Ρίο ήταν φιλικό απέναντι στους Αθηναίους. Στην ναυμαχία κατάφεραν να βγουν νικητές οι Αθηναίοι. Αυτοί έστησαν τρόπαιο στο σημείο της νίκης τους. Οι Πελοποννήσιοι έστησαν τρόπαιο στο Ρίο γιατί νικούσαν στην αρχή.

Το 338 π.Χ. η Ναύπακτος έπεσε στα χέρια των Αιτωλών, όπως και η Μολύκρεια και το Αντίρριο. Το 220 π.Χ. οι Αιτωλοί στρατηγοί που ήταν ο Δωρίμαχος και ο Σκόπας έδωσαν εντολή για την συγκέντρωση όλου του στρατού και ετοίμασαν τα πορθμεία και τα πλοία των Κεφαλλήνων. Οδήγησαν, έπειτα, τους στρατιώτες στην Πελοπόννησο.

Μεσαιωνικό Αντίρριο

Το Αντίρριο διέθετε σημαντικό ρόλο κατά την Βυζαντινή και την μεταβυζαντινή εποχή εξαιτίας του ότι είχε στρατηγική θέση. Ήταν το λιμάνι που

λειτουργούσε σαν συνδετικός κρίκος ανάμεσα στη Ρούμελη και τον Μοριά. Κατά τον 15ο αιώνα το Αντίρριο αναφέρεται σαν ακρωτήριο του Αγίου Αντρέα. Έπειτα, στην μεταβυζαντινή εποχή οδηγείται κανείς στο τοπωνύμιο Καστέλια, τα φρούρια ήταν και στις δύο πλευρές του πορθμού. Αργότερα, ο πορθμός ονομάστηκε Δαρδανέλια της Ναυπάκτου».

Η Ναύπακτος στις 19 Αυγούστου 1499 έπεσε στα χέρια των Οθωμανών κατά τον πρώτο χρόνο του βενετο-τουρκικού πολέμου.

Τα φρούρια διατηρούνται ακόμη και σήμερα. Από τον 17ο αιώνα ο πορθμός ονομάστηκε Δαρδανέλια της Ναυπάκτου[4849]και το Αντίρριο Καστέλι Ρούμελης.

Το Αντίρριο στο κέντρο των διενέξεων των Τούρκων και των Ενετών

Η κατάληψη της Ναυπάκτου από τους Τούρκους το 1499 οδήγησε στο να χτιστούν δύο φρούρια[50]. Αυτά τα φρούρια κτίστηκαν στον πορθμό του Ρίου. Αργότερα, γύρω στο 1504 το φρούριο του Αντιρρίου εξοπλίστηκε με πυροβολικό. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1532 ο Ντόρια που ήταν Γενοβέζος ναύαρχος κατέλαβε το Ρίο και έπειτα κινήθηκε εχθρικά προς το Αντίρριο. Όμως, η φρουρά του Αντιρρίου κατάφερε να προβάλλει αντίσταση. Οι Γιαννίτσαρροι του Αντιρρίου ανατινάχτηκαν.

Αργότερα, το 1533 η Πάτρα έπεσε στα χέρια των Τούρκων και το ίδιο έγινε και με το Αντίρριο. Το φρούριο το ξανάχτισαν οι Τούρκοι το 1543 και το εξόπλισαν με πυροβολικό. Αργότερα, το 1603 οι Ιππότες από την Μάλτα κατάφεραν να το καταλάβουν και να το καταστρέψουν. Όμως, οι Τούρκοι θέλησαν να ξαναχτίσουν το φρούριο.

Το 1687 οι Ενετοί κατέλαβαν την Πάτρα και επίσης το Ρίο. Κατάφεραν στην συνέχεια να προκαλέσουν πολιορκία στο φρούριο του Αντιρρίου και έπειτα οι Τούρκοι εγκατέλειψαν το φρούριο αυτό. Όμως, πριν το εγκαταλείψουν ανατίναξαν δύο πύργους. Αργότερα οι Ενετοί επισκεύασαν ξανά το φρούριο.

[48]Κώστας Γ. Τσικνάκης, «*Η ναυμαχία της Ναυπάκτου και οι επαναστατικές κινήσεις στον ελληνικό χώρο*», σ. 53-89.

[49]*Πρακτικά της Επιστημονικής Συνάντησης «Η απήχηση της ναυμαχίας της Ναυπάκτου στον ευρωπαϊκό κόσμο»,* (Ναύπακτος, 13 Οκτωβρίου 2012), επιμέλεια Κώστας Γ. Τσικνάκης, Αθήνα-Βενετία 2013 [Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας – Ίδρυμα Δημητρίου και Αίγλης Μπότσαρη -Συνέδρια – 16], σ. 258, 17Χ24 εκ., ISBN: 978-960-7743-65-7

[50]Κώστας Γ. Τσικνάκης, «*Η* ναυμαχία *της* Ναυπάκτου *και οι* επαναστατικές κινήσεις *στον* ελληνικό χώρο», σ. 53-89.

Το 1701 Η Ναύπακτος έπεσε στα χέρια των Οθωμανών μετά την υπογραφή της συνθήκης του Κάρλοβιτς. Η συνθήκη αυτή προέβλεπε την κατεδάφιση των φρουρίων της Ναυπάκτου καθώς και του Αντιρρίου και της Πρέβεζας. Όταν το παρέδωσαν, το φρούριο ανατινάχθηκε. Το 1701 το φρούριο το ξανάχτισαν οι Τούρκοι.

Το Αντίρριο στην Επανάσταση τον '21

Κατά την έναρξη της Επανάστασης στην Αιτωλία, στρατεύματα ελληνικά ξεκίνησαν να πολιορκούν έντονα την Ναύπακτο και το Αντίρριο. Η φιλοδοξία ήταν να πέσουν αυτά τα οχυρά σε ελληνικά χέρια προκειμένου να καταστεί η Επανάσταση επιτυχής. Ο ελληνικός στόλος υπό τον Μιαούλη και τον Μπότσαρη μπήκε στον κόλπο της Κορίνθου απέναντι από την Ναύπακτο. Τότε αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί έφοδος στο Αντίρριο.

Τελικά η έφοδος έγινε σε μία μετέπειτα στιγμή, στις 6 Ιουνίου 1821. Ο αρχηγός ήταν ο Χορμόβας, το οποίο τελικά από τους 400 στρατιώτες οι οποίοι αρχικά είχαν δεχτεί να τον ακολουθήσουν, το έκαναν μόλις λίγοι. Τελικά ο αρχηγός αυτός σκοτώθηκε καθώς και οι περισσότεροι από όσοι τον ακολούθησαν.

Τελικά, η προσπάθεια να γίνει κατάληψη στο φρούριο σταμάτησε και αυτό παρέμεινε στα χέρια των Τούρκων έως και το 1829. Εκείνο το έτος αφού διορίστηκε ο αδελφός του Ιωάννη Καποδίστρια, ο Αυγουστίνος, ως τοποτηρητής του Κυβερνήτη στην Στερεά Ελλάδα και το στρατόπεδο, η διοίκηση στράφηκε προς το φρούριο αφενός της Ρούμελης και αφετέρου της Ναυπάκτου και του Αντιρρίου.

Το Αντίρριο περί το 1876

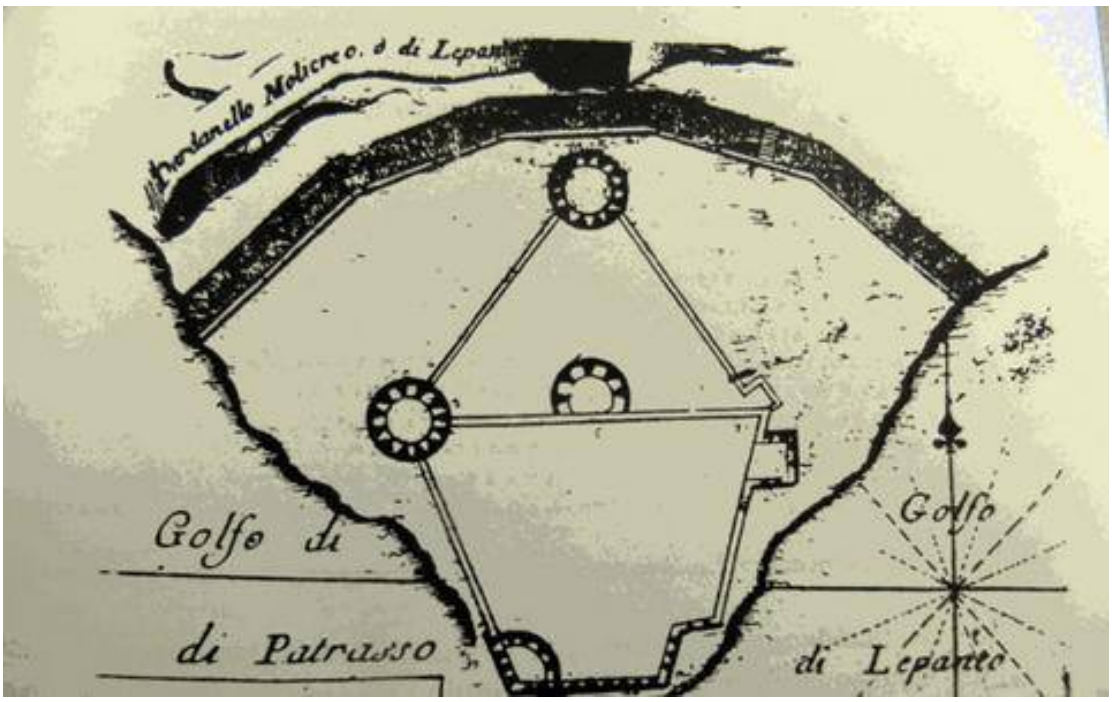
Ο Σαλβατόρ που ήταν ο πρίγκιπας της Αυστρίας το 1876 προχώρησε στην έκδοση ενός βιβλίου για τον Κορινθιακό Κόλπο. Το βιβλίο αυτό κυκλοφόρησε ανώνυμα και αναφέρεται στον Κορινθιακό Κόλπο. Η περιγραφή του φρουρίου σύμφωνα με το βιβλίο έχει ως εξής:

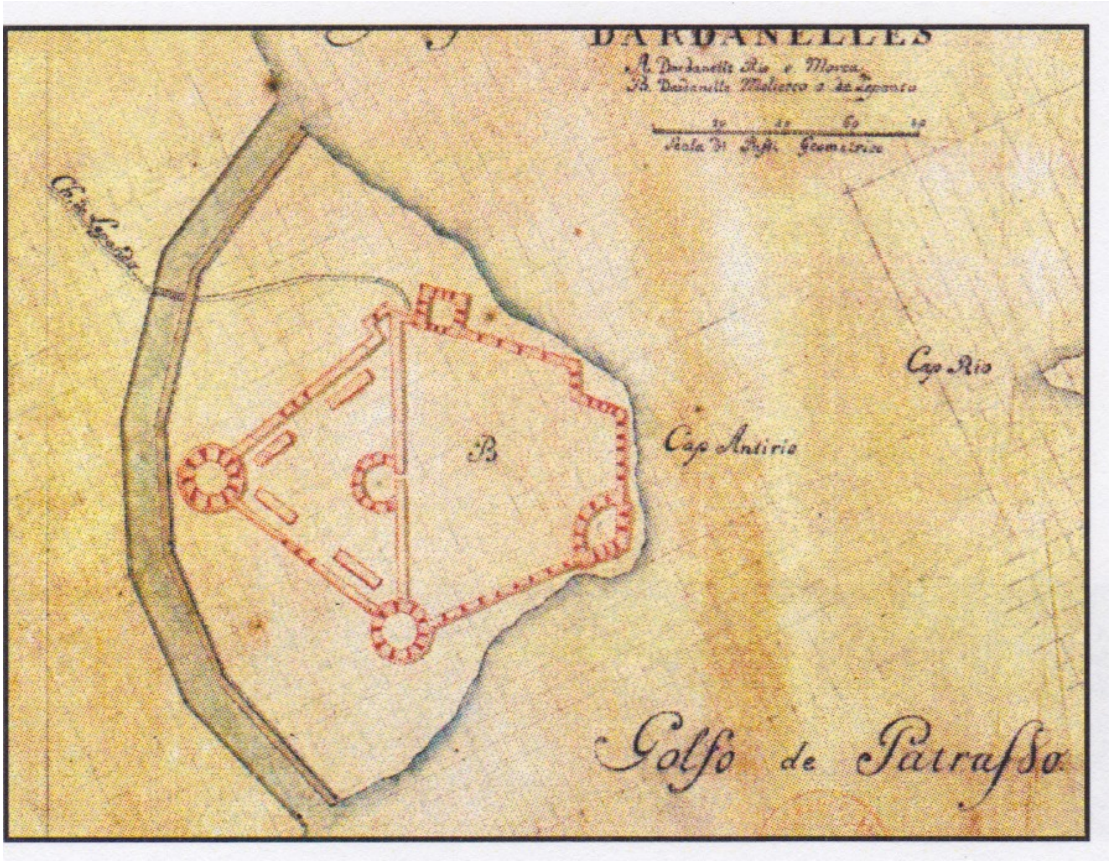
«Όταν προσεγγίζει κανείς από τον Πατραϊκό Κόλπο στην αγκαλιά του Κορινθιακού προεξέχουν από τις δυο πλευρές μεγαλόπρεπα υψώματα, δεξιά τα χιονοσκέπαστα βουνά της Πάτρας με τον ενθρονισμένο Βοϊδιά, αριστερά τα διαφανή

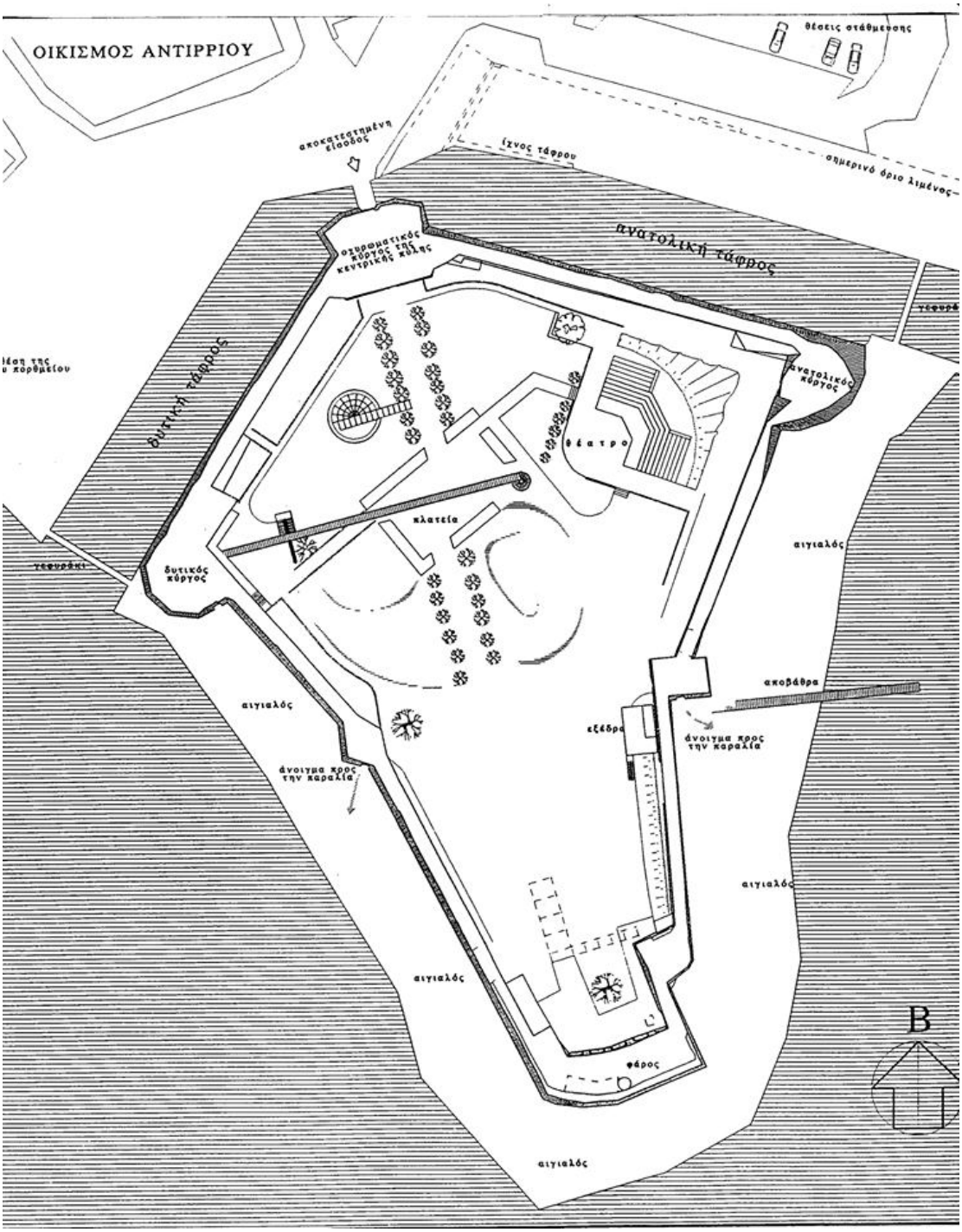
γαλάζια υψώματα της μεγαλόπρεπης Γκλόκοβας, που μας θυμίζουν τα βουνά του Κατάρου. Και οι δυο μεριές καταλήγουν σε εκτεταμένες κορυφές οι οποίες στολίζονται με οχυρά: τα Καστέλια, το Ρίο και το Αντίρριο, το γεωγραφικό σύνορο και το στρατηγικό κλειδί του θαυματουργού κόλπου. Στην αριστερή πλευρά εκτείνεται η δεντρόφυτη λοφοσειρά που σχηματίζεται από επιβλητικά υψώματα τελείως επίπεδα και καταλήγει στο μεγάλο φρούριο του Αντιρρίου. Στο δεξί μας χέρι βρίσκεται η όχι τόσο ψηλή κορυφή με το κάπως μικρότερο φρούριο του Ρίου. Τα δυο άκρα απέχουν μεταξύ τους γύρω στα 2.000 μέτρα. Λόγω μετακινήσεων της άμμου, κυρίως όμως λόγω συχνών σεισμών.

Γνώρισε ποικίλες μεταβολές αυτό το θαλάσσιο στενό, το οποίο ονόμαζαν ενίοτε Μικρά Δαρδανέλλια. Έτσι είχε σύμφωνα με τον Θουκυδίδη κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου πλάτος 7 σταδίων, την εποχή του Στράβωνος ανερχόταν μόνο σε 5 και τώρα ανέρχεται όπως αναφέραμε ήδη ξανά σε 11-12 στάδια. Αφού εισπλεύσουμε στον κόλπο, θέλουμε από δω και πέρα να μην εξετάσουμε τη δεξιά ακτή και να ασχοληθούμε μόνο ρε την αριστερή δηλαδή τη βόρεια ακτή.

Στην επίπεδη παραλία της Ρούμελης όπου βόσκουν αγελάδες και άλογα, υψώνεται το φρούριο του Αντιρρίου, ένα παλαιό βενετσιάνικο κτίσμα από ψαμμόλιθους ελαφρά επικλινές. Έχει πολυγωνική μορφή και στο μπροστινό του μέρος υπάρχει ένας στρογγυλεμένος γωνιακός προμαχώνας που έχει δύο πολεμίστρες που κοιτάζουν προς το εσωτερικό του κόλπου, τρεις προς την είσοδο του κόλπου και πέντε -που τώρα είναι κτισμένες- προς την Πάτρα. Όλες καταλήγουν σε μυτερά τόξα. μια τάφρος, που τώρα είναι λασπώδης και βαλτώδης, χώριζε το φρούριο από τη στεριά. Προς αυτή την πλευρά (του φρουρίου) δύο τείχη που σχηματίζουν μεταξύ τους αμβλεία γωνία και με προμαχώνες στις δυο τους άκρες, οι οποίοι έχουν ο καθένας από μια πολεμίστρα και ένα άλλο κτίσμα ως προμαχώνας της γέφυρας, στον οποίο οδηγεί μια ετοιμόρροπη ξύλινη γέφυρα.

Golfo di
di Patrasso
Golfo
di Lepanto

DARDANELLES
A. Dardanelli Rio e Morea
B. Dardanelli Molicro o di Lepanto
Cap Rio
Cap Antirio
B
Golfo de Patrasso

Μια ημιστρόγγυλη πύλη με πυξίδα από πάνω μας οδηγεί, μέσω ενός θολωτού διαδρόμου σε δυο πλευρικά τόξα και ένα ελαφρώς μυτερό καμπυλωτό δέσιμο στη μέση, προς το εσωτερικό. Εκτός αυτού έχει ακόμη το φρούριο δύο ορμητήρια. Από τη μεγάλη αυλή στο εσωτερικό του φρουρίου, όπου υπάρχουν δίπλα στα τείχη, ερείπια σπιτιών, απ' τα οποία είναι ακόμη ρε τη σκεπή του ένα στ' αριστερά της κύρια πύλης, μας οδηγούν τρεις ράμπες που στηρίζονται σε τόξα - δύο

στα πλάγια, μια μπροστά στο ισόπεδο. μια σκάλα μας οδηγεί στο ύψος του προμαχώνα της πύλης. Οι επάλξεις, οι οποίες περιτριγυρίζουν τα τείχη, είναι στη μεριά που στρέφεται προς την ξηρά, στολισμένες με πέτρινες κορυφές που είναι στο πάνω τους μέρος εν μέρει λαξεμένες και εν μέρει οδοντωτές. Κάτω από τις επάλξεις υπάρχει, κορδόνι. Στο μπροστινό μέρος πάνω και στους δυο πλευρικούς προμαχώνες υπάρχουν δυο σκοπιές. Ο μπροστινός προμαχώνας έχει στο εσωτερικό του εκτός από τα πέντε τόξα και αρκετά πλευρικά τόξα. Αριστερά πάνω στον ίδιο προς το θαλάσσιο πέρασμα προεξέχει ο μικρός φάρος ρε τον μικρό αλλά λαμπερό προβολέα. Δίπλα στη σκοπιά αυτού του προμαχώνα βρίσκεται ο ιστός της σημαίας. Επάνω στο τείχος που υπάρχει ανάμεσα σ' αυτόν τον προμαχώνα και τον αριστερό γωνιακό προμαχώνα βρίσκονται δύο μικρές εξοχές.

Τώρα είναι το οχυρό εγκαταλειμμένο και μόνον πάνω στον δεξιό προμαχώνα καθώς και στο μπροστινό μέρος μπορεί κανείς να συναντήσει ακόμη μερικά διαλυμένα κανόνια. Πάνω στον αριστερό προμαχώνα υπάρχει ακόμη το αλεξικέραυνο της παλαιάς πυριτιδαποθήκης. Βέβαια δεν φυλάσσεται πλέον εκεί πυρίτιδα. Έξι στρατιώτες αποτελούν τη φρουρά, οι οποίοι όμως πλέον δεν στεγάζονται μέσα στο φρούριο, αλλά λίγο πιο μακριά απ' αυτό σ' ένα μεγαλύτερο

οίκημα με ημικυκλική πόρτα. Εκείνοι αποτελούν τώρα πια μαζί με τον μοναχικό φαροφύλακα, και εκτός από τα κριάρια με τα μεγάλα κέρατα που βόσκουν με την ησυχία τους στην πυκνή χλόη υπό την σκιά των τειχών, τους μοναδικούς κατοίκους του οχυρού. Πίσω από το φρούριο βρίσκονται κυρίως στο δρόμο που οδηγεί προς τον κάμπο, γύρω στα 15 πέτρινα σπίτια συνήθως χαμηλοτάβανα με διπλή ριχτή σκεπή πάνω στην οποία φτερουγίζουν πολλές κάριες. Τα τηλεγραφόξυλα που οδηγούν τα καλώδια τους μέχρι το φρούριο και από εκεί υποθαλασσίως μέχρι το Ρίο ακολουθούν το δρόμο μοναχικά. Το χωριουδάκι, εάν θέλουμε να το ονομάσουμε έτσι έχει και ένα εκκλησάκι τον Άγιο Νικόλαο μ' έναν οκτάγωνο τρούλο και ένα καμπαναριό στα δεξιά. Στο εσωτερικό υπάρχει ένας προθάλαμος που αποτελείται από χωριστούς θόλους χωρισμένους από τρία τόξα, έναν τρούλο που στηρίζεται σε τέσσερα μυτερά τόξα και ένα εικονοστάσιο που σχηματίζεται από δύο τόξα, το οποίο προεξέχει από την οκτάγωνη αψίδα. Κατά πάσα πιθανότητα ήταν παλαιότερα αυτό το κτίριο μια Κούββα. Δίπλα στο εκκλησάκι βρίσκονται στη σκιά μιας παλιάς συκιάς εγκαταλειμμένοι τάφοι που είναι κατασκευασμένοι από πλάκες. Στα σπίτια συναντά κανείς ένα πηγάδι και σε απόσταση περίπου 15 λεπτών υπάρχει στην με σκίνα καλυμμένη πεδιάδα, όπου βρίσκονται μόνα τους δύο σπίτια, μια πηγή, όπου πηγάζει το νερό από μια σπασμένη σωλήνα, η οποία έφτανε παλαιότερα μέχρι το φρούριο. Το καλό και καθαρό νερό τρέχει από μια πέτρινη πηγή που τοποθετήθηκε αργότερα στη σπασμένη σωλήνα. Η ίδια σωλήνα έδινε κάποτε νερό και σε μια τούρκικη βαθουλωτή πηγή με τόξα από τούβλα και πέτρες και με μικρότερα τόξα μέσα στο κύριο τόξο που βρίσκονταν κοντά και βορειοανατολικά από το φρούριο.

Οι πλάκες με τις επιγραφές έχουν καταστραφεί. Έξω από το φρούριο βρίσκονται μισογκρεμισμένα εξωτερικά οχυρά, μπορούμε μάλιστα ν' ακολουθήσουμε τα ίχνη ενός κατεστραμμένου τείχους με θυρίδες που εκτείνεται κατά μήκος της ακτής, στα ανατολικά όπου υπάρχει επίσης ένα τόξο και καταλήγει σ' έναν πλακόστρωτο δρόμο και σ' ένα οχυρό.

Κάτω από το Αντίρριο βρίσκεται ένα αγκυροβόλι, όπου συνηθίζεται ν' αράζουν τα καράβια, όταν πνέουν ισχυροί άνεμοι, κυρίως βορειοδυτικοί άνεμοι στο θαλάσσιο στενό του Καστελλιού. Έχει κανείς μια πολύ ωραία θέα κοιτάζοντας προς τα πίσω, προς το φρούριο, όταν παρουσιάζεται ήδη μπροστά του το Λεπάντο. Στην

άκρη του ακρωτηρίου του Αντιρρίου υπάρχουν σε διάφορα μέρη κιτρινωποί λόφοι γεμάτοι από βλάστηση, οι οποίοι σχηματίζουν τις άκρες του κόλπου και ενώνονται με τα προηγούμενα υψώματα αφήνοντας πίσω τους την πεδιάδα που εκτείνεται στους πρόποδες του υψηλού και χιονοσκέπαστου όρους Ριγάνι. Στην ακτή εκτείνεται μια πεδιάδα, γεμάτη ελαιόδεντρα και σ' έναν λόφο βρίσκεται το γραφικό Λεπάντο που μας θυμίζει τούρκικο χωριό».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τα μνημεία μίας περιοχής που συνδέονται με ιστορικές περιόδους ενός τόπου είναι σημαντικοί πληροφοριοδότες για την δύναμη ενός λαού. Αυτά τα μνημεία είναι σε θέση να δείξουν σημαντικά την δύναμη του λαού και τα επιτεύγματα στα οποία κατάφερε να φτάσει. Ακόμη, τα μνημεία αυτά βοηθούν και λειτουργούν ως δίαυλοι ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν και δείχνουν με παραστατικό τρόπο την ιστορική εξέλιξη και πορεία του λαού.

Η Αχαΐα αποτελεί ένα σημαντικό παράδειγμα καθώς διαθέτει σπουδαία μνημεία. Σε άσχημες ιστορικές περιόδους, όπως για παράδειγμα ήταν η περίοδος της φραγκοκρατίας, τα εκπληκτικά μνημεία του πολιτισμού, θύμιζαν διαρκώς στους κατοίκους του την ταυτότητά τους και τους ενέπνεαν αισθήματα περηφάνιας. Έτσι μπορούσαν να συνεχίσουν στα δύσκολα χρόνια αλλά και να διεκδικήσουν το δικαίωμά τους στην ανεξαρτησία.

Οι Έλληνες κατάφερναν κατά μήκος της ιστορίας τους να αντλούν δύναμη από τα ιστορικά τους μνημεία και από τον ιστορικό τους πολιτισμό. Έτσι, αντιλαμβάνονταν ότι διέθεταν σπουδαία ιστορία και ότι επρόκειτο για λαό με σπουδαία πνευματικά αποθέματα και ανάπτυξη. Έτσι, μπορούσαν να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες τους. Κατά συνέπεια, τα μνημεία δεν διέθεταν μόνο μία απλή υλική πτυχή στην ιστορία αλλά σταδιακά λάμβαναν και σημαντική θέση στην ελληνική ταυτότητα.

Τα μνημεία κάθε τόπου αποτελούν μέρος της παγκόσμιας κληρονομιάς. Ακόμη, τα μνημεία είναι αποτελέσματα της γόνιμης ανταλλαγής ανθρώπινων αξιών και παράλληλα είναι δυνατόν να παρέχουν μαρτυρία σχετικά με την παράδοση του λαού και του πολιτισμού.

Συνεπώς, οι αξίες που εκπροσωπούν τα μνημεία, η ιστορική τους πορεία καθώς και ο συμβολικός τους χαρακτήρας αποτελούν σημαντικούς δεσμούς για την συνοχή των ανθρώπων και δίαυλο επικοινωνίας ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν. Επίσης, αποτελούν ισχυρούς τουριστικούς πόλους καθώς εξαιτίας αυτών οι άνθρωποι είναι σε θέση να επιθυμούν να δουν το μνημείο από κοντά, την περιοχή που βρίσκεται το μνημείο και να θαυμάσουν όλα τα έργα τέχνης. Παράλληλα, επιθυμούν να γνωρίσουν ολόκληρη την ιστορική και την αισθητική πορεία της τέχνης και της δημιουργίας του μνημείου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Βέης Ν., «Το περί της κτίσεως της μονεμβασιάς Χρονικόν. Αι πηγαί και η ιστορική σημαντικότης αυτού», Βυζαντίς, 1 (1909), σ. 57-105.

Γριτσόπουλος, Τ. Άθ., «*Εκκλησιαστική ιστορία και χριστιανικά μνημεία Κορινθίας*», τόμος Α': Ιστορία, Αθήνα 1973, *Πελοποννησιακά* 9,1972,1-354.

Θωμόπουλος, Στ. Ν., *"Η Ιστορία της πόλεως Πατρών από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι 1821"*, Πάτρα 1950.

Κορδώσης, μ. Σ., *"Συμβολή στην ιστορία και τοπογραφία της περιοχής Κορίνθου στους μέσους χρόνους"*, Αθήνα 1981.

Παπαρρηγόπουλος Κ., *"Ιστορία του Ελληνικού Έθνους"*, Τόμος Στ΄, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήνα 1932, σ. 66-67.

Σάθας Κ. Ν.,"Μ*νημεία Ελληνικής Ιστορίας"*,τόμος 1-6, Παρίσι 1880-1884.

"Το Χρονικόν του Μορέως. Το ελληνικόν κείμενον κατά τον κώδικα της Κοπεγχάγης μετά συμπληρώσεων και παραλλαγών εκ του Παρισινού", εκδόσεις. Π. Π. Καλονάρος, Αθήνα 1940.

Αθ.Ράλλη(αρχαιολόγος) «*αρχαιολογικός χώρος, Ηλεία ΚΑΣΤΡΟ ΧΛΕΜΟΥΤΣΙ/CLERMONT*»(περιοδικό, τεύχος 121) – Αύγουστος 2016

Δρ. Ε.Καρποδίνη-Δημητριάδη «*Κάστρα της Πελοποννήσου*» ,εκδόσεις ADAM Editions -Αθήνα 1993 σ.202-238

Μυρτώ Γεωργοπούλου –Βέρρα (Αρχαιολόγος) «*ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ* »-ΥΠ.ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Λάμπρος Σ. Βρεττός «*ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ* »ΑΧΑΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ-ΠΑΤΡΑ 1993

Θ.Μαρούδα –Ανεστοπούλου «*Ιστορική Αναδρομή-ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ*» --Β'Εκδοση-Πάτρα 2000

Αλέξανδρος Παραδείσης, «*Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος*», τόμος Β, Αθήνα 1983

Κώστας Γ. Τσικνάκης, «*Η ναυμαχία της Ναυπάκτου και οι επαναστατικές κινήσεις στον ελληνικό χώρο*», σ. 53-89.

Κώστας Γ. Τσικνάκης, *«Πρακτικά της Επιστημονικής Συνάντησης «Η απήχηση της ναυμαχίας της Ναυπάκτου στον ευρωπαϊκό κόσμο»,* (Ναύπακτος, 13 Οκτωβρίου 2012),

επιμέλεια Κώστας Γ. Τσικνάκης, Αθήνα-Βενετία 2013 [Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας –Ίδρυμα Δημητρίου και Αίγλης μπότσαρη -Συνέδρια – 16], σ. 258, 17Χ24 εκ., ISBN: 978-960-7743-65-7

Ξένη

Carile A., "Partitio terrarum imperii Romanie," *Studi veneziani*, VII (1965), σ. 125-305.

Darrouzès, J., *Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Παρίσι 1981.

Heisenberg A., *GeorgiiAcropolitaeOpera*I, Leipzig 1903.

Kalligas, H. A., *Byzantine Monemvasia. The Sources*, Μονεμβασιά 1990.

Longnon J. *Geoffroy de Villehardouin : Histoire de la conquête de Constantinople.* [suivie de] *De ceux qui se croisèrent et comment le marquis de Montferrat devint leur seigneur par Robert de Cléry,* 1981.

Miclosich, F. - Müller, J., Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, τομ. Ε', Βιέννη 1887 (φωτοτ. ανατ.).

Morozzo della Rocca, R. - Lombardo, A., Documenti del commercio veneziano nei secoli XIXIII, τομ. Α', Τορίνο 1940.

Nicetae Choniatae, *Eistoria*, εκδ. I. A. Van,τομ. Α', Βερολίνο 1975 (*CFHB*, 11).

Perrat Ch.-Longnon J.,*Actesrelatifs à la Principauté deMorée, 1289-1300,*Παρίσι 1967.

Recoura G., *Les Assizes de Romanie*, Παρίσι 1930.

Sanudo Torsello M., *Istoria di Romania*, ΕθνικόΙδρυμαΕρευνών, Αθήνα 2000.

Tafel G.-Thomas G., *Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehungen auf Byzanz und die Levante*, τομ. 1, Βιέννη, *Aus derk kaiserlich-öniglichen hof und Staatsdruckerei*, 1856 , σσ. 444-501.

TafelG.L.Fr.-Thomas G.M, *Urkunden zur ÄlterenHandels-und Staatsgeschichteder RepublikVenedig mitbesonderer Beziehung auf Byzanzund dieLevante,*τόμος Β' (1205-1255), Βιέννη 1856, τόμος Γ(1256-1299) Βιέννη1857,φωτοτ. ανατ. Άμστερνταμ 1964.

Thiriet F., Délibérations des Assemblée vénitiennesconcernan la Romanie, τόμοι 1-3, Παρίσι 1966-1971.

Nanetti A., *Documenta Veneta CoroniMethoni. Rogata Euristica ecritica documentaria pergli auli capitales Communis Veneciarum (secoliXIVeXV)*,τ. 1:*Documentata a presbiterisetnotarii castellanorum cappellani rogata*,μέρος πρώτο, Αθήνα 1999.

Sharon E.J.Gestel "Viewing the MOREA /Land and People in Late Medieval Peloponnese"

Διαδύκτιο

https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=xlemoutsi
τελευταία ημερομηνία πρόσβασης 16/06/2020

http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=14522
τελευταία ημερομηνία πρόσβασης 16/06/2020

https://www.archaiologia.gr/blog/archaeological_site/%CE%BA%CE%AC%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF-%CF%87%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CF%8D%CF%84%CF%83%CE%B9/

τελευταία ημερομηνία πρόσβασης 16/06/2020

https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=patra

τελευταία ημερομηνία πρόσβασης 16/06/2020

https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=rio

τελευταία ημερομηνία πρόσβασης 16/06/2020

https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=antirio

τελευταία ημερομηνία πρόσβασης 16/06/2020

http://antirrionaypaktias.blogspot.com/2011/05/blog-post_6326.html

τελευταία ημερομηνία πρόσβασης 05/09/2020

Πτυχιακή εργασία

Βαμβακίδου Ιφιγένεια «Μ*εσαιωνικά κάστρα σε όλη την Ελλάδα. Η περίπτωση του Κάστρου της Ηλείας» "Medival castles everywhere in the Greece. The case of the Ilia Kastro*" Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγική σχολή Φλώρινας, Φλώρινα 2017

Μάγδα Μπούτση και Σουλτάνα Ποτίδου, «*Κάστρο του Ρίο*»,Τ.Ε.Ι. Πειραιά, Τμήμα πολιτικών δομικών έργων τεχνολογικών εφαρμογών, Πειραιάς 1998

Εργασία πανεπιστημίου

Δημήτριος Σ. Νικολάου, «*Αντίρριο: η ιστορία και τα προβλήματα του χωριού*», Θεσσαλονίκη 1983